

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Світлана Ісаєва

***КОМУНІКАТИВНА ПЕДАГОГІКА
ТОМАСА ГОРДОНА
ДЛЯ БАТЬКІВ***

Посібник

Київ – 2020

УДК 37.013.8

I 85

Рекомендовано до друку Вченою радою Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (протокол № 16 від 27 червня 2018 року)

Науковий редактор:

М.П. Леценко – доктор педагогічних наук, професор, провідний науковий співробітник інформаційно-аналітичного відділу педагогічних інновацій Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України

Рецензенти:

Л.М. Рубан – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Н.В. Сулаєва – доктор педагогічних наук, декан психолого-педагогічного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Ісаєва С.Д.

I 85 Комуникативна педагогіка Томаса Гордона для батьків: посібник / С.Д. Ісаєва. – Київ: ПП «Сердюк В.Л.», 2020. – 161 с.

ISBN 978-617-7047-41-3

У посібнику розглядаються концептуальні засади підготовки батьків до ефективного виховання дітей за ідеями американського вченого Томаса Гордона. Пропонуються стратегії і методи підготовки батьків до конструктивного спілкування з дітьми. Представлено інформацію про асоціацію «Гордон Трейнінг Інтернешенел» як поширювача ідей Томаса Гордона.

Матеріали посібника можуть використовуватися науковцями, вчителями для організації педагогічної освіти батьків, студентами в ході аудиторної та самостійної роботи з курсів «Педагогіка», «Історія педагогіки», «Історія зарубіжної педагогіки», «Порівняльна педагогіка», «Стандарти міжнародного освітнього простору».

© Ісаєва С.Д., 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ БАТЬКІВ ДО ЕФЕКТИВНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ	10
1.1. Цілі і завдання роботи з батьками.....	10
1.2. Концептуальні засади і положення у системі підготовки батьків до виховання дітей.....	31
1.3. Причини педагогічних невдач та поразок батьків.....	34
Контрольні запитання до розділу 1	59
РОЗДІЛ 2. СТРАТЕГІЇ І МЕТОДИ ПІДГОТОВКИ БАТЬКІВ ДО ЕФЕКТИВНОГО СПІЛКУВАННЯ З ДІТЬМИ	60
2.1. Стратегія мови схвалення + пасивного слухання.....	60
2.2. Стратегія активного слухання.....	64
2.3. Стратегія комунікативних повідомлень.....	76
2.4. Стратегія змінення навколишнього середовища.....	86
2.5. Стратегія безпрограшного розв'язання конфліктів.....	89
Контрольні запитання до розділу 2	132
РОЗДІЛ 3. АСОЦІАЦІЯ «ГОРДОН ТРЕЙНІНГ ІНТЕРНЕТШЕНЕЛ» ЯК ПОШИРЮВАЧ ІДЕЙ ТОМАСА ГОРДОНА	133
3.1. Створення асоціації і її філіалів у багатьох країнах світу.....	133
3.2. Навчальні курси, програми – запорука досягнень всіх верств навчального процесу.....	135
3.3. Чи потрібна система навчання Томаса Гордона в українській освіті?	144
Контрольні запитання до розділу 3	146
ВИСНОВКИ	147
ГЛОСАРІЙ	150
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА	154

ВСТУП

З перших днів життя дитини сім'я є первинним середовищем, яке її оточує. Саме сім'я готує дитину до життя, забезпечує його належну організацію, є джерелом емоційної підтримки.

Висока результативність виховання дітей залежить від певних факторів, серед яких авторитет батьків, їх взаємні стосунки та ставлення до дітей. Діти є постійними свідками вчинків батьків та манери їх спілкування [61].

Слід зазначити, що основними функціями, які сприяють життєдіяльності сім'ї, є комунікативна, виховна, рекреативна та психологічна [70].

Комунікативна функція сім'ї передбачає створення сприятливого сімейного мікроклімату, необхідного для відновлення психічно-емоційного стану членів сім'ї під час внутрісімейного спілкування батьків і дітей, сім'ї та оточуючого мікро- або макросередовища [70].

Виховна функція полягає у передачі дорослими членами сім'ї соціального досвіду своїм дітям. Правильне сімейне виховання розвиває здібності, здорові інтереси, внаслідок чого задовольняє потреби дитини, формує правильний світогляд, позитивне ставлення до праці, сприяє прищепленню дитині гуманних моральних якостей. Ця функція – одна з найважливіших [70].

Рекреативна функція сім'ї – це організація вільного часу та відпочинку родини. Вона виконує роль збереження сім'ї як цілісної одиниці, зміцнює і передає дітям кращі традиції, має велике значення в цілому у вихованні дітей. Крім того, ця функція впливає на розвиток інтересів і потреб особистості, виконує виховну роль, формуючи та розвиваючи культурні, моральні й духовні цінності, що відповідають нормам життя у соціумі [70].

Поряд із традиційними функціями, пов'язаними з народженням і вихованням дитини, необхідністю розв'язання повсякденних проблем, родина покликана бути надійним психологічним «укриттям», що допомагає дитині, а згодом молодій людині виживати у складних умовах сучасного життя.

Психологічна функція родини покликана забезпечити кожного члена сім'ї відчуттям стабільності, безпеки, емоційної рівноваги, а також створює умови для формування індивідуальності. Стабільна, добре функціонуюча сім'я дає змогу кожному задовольняти такі потреби, як любов, емоційна близькість, розуміння і повага, підтримка і визнання тощо. У такій родині індивід має умови для самореалізації, самоствердження, збагачення й розвитку своєї особистості [70].

Основні форми життєдіяльності сім'ї, її функції тісно пов'язані. Неможливість виконання сім'єю однієї з функцій призводить до прорахунків у виконанні інших. Тому для підтримки та розвитку нормальної життєдіяльності сім'ї необхідна відповідна державна політика, спрямована на постійне удосконалення умов для реалізації економічного та духовного потенціалу сім'ї [70].

Провідне місце з питань родинного виховання належить США як країні з найсучаснішими концепціями в цій сфері. Тому сьогодні з метою використання сучасних виховних методик в Україні, як ніколи, доцільним є вивчення ідей і здобутків американської педагогічної науки з родинного виховання [66].

У сучасній політиці виховання в сім'ї у США існують деякі пріоритетні напрями родинного виховання: шкільне і сімейне виховання, батьківська просвіта, підготовка молоді до сімейного життя. Головною тенденцією сучасної американської педагогіки стала активізація взаємодії школи з батьками і родиною взагалі. Помітною ознакою діяльності багатьох соціальних працівників і педагогів США є прагнення надати спільній діяльності школи і сім'ї характеру обґрунтованої системи шляхом створення структури ефективної взаємодії вчителів, батьків і дітей. Велика увага приділяється подоланню перешкод до позитивного сімейно-вчительського партнерства, зокрема: різниці в походженні, стресових ситуацій, різниці в ставленні до життєвих цінностей, до застосування життєвого досвіду, до ролі комунікативних здібностей; подолання дискомфорту, різниці в сприйнятті дитячих потреб тощо. Виходячи з

особливостей соціально-економічного статусу сім'ї в США, який безпосередньо впливав на становлення системи батьківської просвіти, історично виокремлено етапи розвитку батьківської просвіти: 1) пуританська сімейна педагогіка колоніального періоду (кінець XVI – середина XVIII ст.); 2) зародження батьківської просвіти, поява перших посібників для батьків (друга половина XVIII – початок XIX ст.); 3) період активного становлення батьківської просвіти, початок Руху Вивчення Дитини (початок XIX століття – 70-ті рр. XIX століття); 4) розвиток буржуазно-феміністського руху та початок професійного навчання жінок материнству (70-ті рр. – початок XX століття) [63].

На сучасному етапі розвитку батьківської просвіти у США, можна констатувати, що вона досягає дуже високого рівня. Функціонують спеціальні курси для батьків з родинного виховання, які проводять соціальні і педагогічні працівники. На всіх рівнях (школа, мікрорайон, місто та ін.) діють батьківські асоціації, що організують благодійну діяльність, працюють з неблагополучними сім'ями, ведуть у школах гуртки чи, навіть, проводять уроки як волонтери. Також у США діють батьківсько-вчительські асоціації, робота яких включає лекції для батьків, групові й індивідуальні бесіди, зустрічі з батьками, відвідування дітей на дому та ін. В Америці існує велика кількість програм, які покликані навчати батьків за трьома напрямками: 1) батьки – діти (FAPE, HIPPU, Anoka, Parent-to-Parent Program); 2) батьки – діти – вчителі (CFC, NEA, The Children's School); 3) підготовка працівників для роботи у сфері батьківської просвіти (Family Life Education Program, the programs of National Council of Family Relations and National Council for Parent Involvement in Education) [6].

Ідея про підготовку молоді до сімейного життя була пов'язана з діяльністю Американської асоціації домашньої економіки (The American Home Economics Association), а втілена на практиці з затвердженням акту Сміта-Хьюджеса 1917 року (Smith-Hughes of 1917), коли цей курс почали читати у професійних коледжах навчання жінок домашнього господарства. Крім того, з

початку ХХ століття в США починає видаватися журнал «Шлюб і сімейне життя» [63].

Отже, період ХІХ – ХХ століть в історії розвитку педагогічної науки Сполучених Штатів Америки характеризується різними педагогічними течіями, серед яких комунікативна педагогіка посідає особливе місце. Досвід вчених, науковців і педагогів Сполучених Штатів Америки щодо педагогічних досліджень у галузі освіти й виховання та практична спрямованість їх наукових праць є дуже важливими й актуальними для подальшого розвитку української педагогічної науки [64].

Відомим представником комунікативної педагогіки в Сполучених Штатах Америки є Томас Гордон (Thomas Gordon) (1918–2002), визначний американський вчений, дослідник, гуманіст, психолог, педагог, засновник фонду «Гордон Трейнінг Інтернешенел» (Gordon Training International), у науковій спадщині якого багато статей та книг з проблем міжособистісного спілкування.

Томас Гордон розробив власну методику ефективного спілкування, яка у своїй основі поєднує такі компоненти: 1) комунікація між батьками і дітьми; 2) комунікація між вчителями, учнями і батьками; 3) міжособистісна комунікація в межах професійного та побутового спілкування [64].

З метою дослідження ефективних шляхів формування гармонійних стосунків між батьками та дітьми, зупинимося більш детально на програмі Томаса Гордона «Ефективна підготовка батьків» (Parent Effectiveness Training), яку в 1975 році у пресі було охарактеризовано як «національний рух». Батьки оцінювали її досить високо і вважали, що вона «спрацьовує на відмінно». Щодо читачів, вони були переконані, що «Ефективна підготовка батьків» – це, за суттю, новий спосіб життя».

На сьогоднішній день наукова спадщина Томаса Гордона є дуже популярною, що підтверджує активна діяльність асоціації «Гордон Трейнінг Інтернешенел» в Сполучених Штатах Америки. Багато філій цієї асоціації

знаходяться в Великій Британії, Греції, Італії, Канаді, Китаї, Мексиці, Нідерландах, Польщі, Угорщині, Фінляндії, Франції, Швейцарії, Швеції, Японії та інших країнах [64].

Таким чином, на сучасному етапі використання підходів та методів, які допомагають ефективно розв'язувати конфлікти, спрямовують батьків толерантно взаємодіяти з дітьми та орієнтують на створення в сім'ї атмосфери взаємної довіри й акцептації, є надзвичайно актуальним [64].

У зв'язку з цим концепція Томаса Гордона заслуговує не тільки на науково-практичний інтерес, а й застосування її на практиці батьками, а також у навчальному процесі для підготовки спеціалістів. Бажано, щоб в Україні, особливо невеликих містах, були відкриті Центри сімейного виховання, в яких могли б навчатися майбутні молоді батьки вихованню дітей та взаємодії з ними, а також з іншими дорослими, які теж залучені у процес виховання.

Цей навчальний посібник написано на основі запропонованої Томасом Гордоном програми «Ефективна підготовка батьків», завдяки якій виокремлено причини невдач і поразок батьків під час спілкування з дітьми та пропонуються стратегії ефективної взаємодії між ними, з урахуванням дослідження роботи асоціації «Гордон Трейнінг Інтернешенел».

Джерельна база посібника включає праці Томаса Гордона та праці авторів, чії ідеї були співзвучними з ідеями видатного вченого.

Матеріали, які викладені у посібнику, можна використовувати для організації педагогічної освіти батьків, демонстрації й надання їм методичних рекомендацій щодо розвитку та виховання дитини в сімейному оточенні. У разі відсутності таких центрів, даний посібник може бути застосований під час аудиторної та самостійної роботи студентів у ході викладання таких дисциплін педагогічного циклу: «Педагогіка», «Історія педагогіки», «Історія зарубіжної педагогіки», «Порівняльна педагогіка», «Компаративний аналіз освітніх систем», «Педагогічна прогностика».

Автор висловлює особливу вдячність доктору педагогічних наук, професору М.П. Лещенко, а також рецензентам посібника – кандидату педагогічних наук, доценту кафедри іноземних мов економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка Л.М. Рубан і Н.В. Сулаєвій, доктору педагогічних наук, декану психолого-педагогічного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка.

Розділ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ БАТЬКІВ ДО ЕФЕКТИВНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ

1.1. Цілі і завдання роботи з батьками

Метою аналізу педагогічного дослідження Томаса Гордона є потреба у застосуванні досвіду цього педагога у нашій країні, організації курсів підготовки батьків до виховання дітей, намагання підняти на більш високий щабель питання виховання дітей шляхом більш тісної і різнобічної співпраці з батьками, які відіграють вирішальну роль у вихованні та становленні дітей, їх входженні у соціум.

Томас Гордон визначив основні завдання під час роботи з батьками:

- навчити батьків як правильно співпрацювати з дітьми, зокрема, з обдарованими;
- навчити батьків як не заважати дітям навчатися і набувати власного досвіду;
- навчити батьків кого можна уповноважити допомагати батькам у розв'язанні визначених проблем.

На переконання вченого, мільйони батьків беруть на себе відповідальність турбуватися про своїх дітей, допомагаючи їм та виховуючи їх. Адже виховання дітей – це дуже відповідальна справа, і не кожна людина здатна виконувати її правильно [12, 1-2].

Основним завданням є знаходження, кого можна уповноважити навчити батьків правильно виховувати своїх дітей.

Томас Гордон сконцентрував свою увагу на таких проблемах: як правильно співпрацювати з дітьми, особливо якщо вони обдаровані; як не заважати їм навчатися та набувати власного досвіду; хто допоможе в цьому батькам; хто навчить їх правильно виховувати своїх дітей. Вчений шукав шляхи і методи навчання батьків ефективного співпрацювання зі своїми дітьми. Таким чином, у 1962 році, в Каліфорнійському містечку Пасадена, він розробив та почав

реалізувати програму навчання батьків. У його першій групі нараховувалося всього 17 осіб, які мали труднощі з вихованням дітей. Пізніше ця кількість збільшилася до чверті мільйона батьків, і тому з'явилися всі підстави стверджувати, що розроблена Томасом Гордоном програма «Ефективна підготовка батьків» (Parent Effectiveness Training) допомагає більшості батьків у процесі виховання дітей: між батьками та їх дітьми виникають теплі, душевні взаємовідношення, засновані на любові та повазі [12, 1-2-3].

Багато батьків, закінчивши курси, на власному досвіді переконалися, що, наприклад, покарання можна повністю вилучити з системи виховання. Виховати відповідальних, самодисциплінованих та комунікативних дітей можна і не користуючись таким знаряддям як страх; треба впливати на дітей таким чином, щоб ті поводити себе добре не через побоювання перед покаранням, а через повагу до батьків [12, 2-3].

Охарактеризуємо систему ефективної підготовки батьків Томаса Гордона. Вона ґрунтується на комплексі концептуальних положень:

1. Батьки – це люди і їх поведінка має бути автентичною (природною).
2. Батьки повинні навчитися слухати дітей.
3. Діти повинні навчитися слухати батьків.
4. Батьки можуть запобігати багатьох конфліктів між собою та дітьми, змінивши деякі зі своїх власних установок.

Проаналізуємо послідовно кожне з них. Розпочнемо з першого концептуального положення, що батьки є людьми і їх поведінка має бути автентичною.

На переконання Томаса Гордона, мільйони батьків беруть на себе відповідальність турбуватися про своїх дітей, незважаючи на те, що виховання дітей є дуже відповідальною справою, і не кожна людина здатна виконувати її правильно.

Але, як свідчать спостереження вченого, коли люди стають батьками, відбувається щось дивне і не зовсім зрозуміле. Вони починають грати якусь роль, забуваючи про свою індивідуальність. Їм здається, що вони повинні

поводитися по-особливому – як, за їх думкою, треба поводитися батькам. Тобто дві звичайні людини раптом перетворюються у батьків [12, 13-14].

Така метаморфоза, на справедливу думку Томаса Гордона, вельми сумна, так як вона нерідко змушує батьків забути про те, що вони залишилися людьми зі звичайними людськими уподобаннями, особистостями зі всіма притаманними особистостям обмеженнями, реальними людьми з реальними почуттями. Ставши батьками, вони ніби беруть на себе відповідальність бути чимось більшим, ніж просто людьми. Їм здається, що вони завжди повинні бути послідовними у своїх почуттях, завжди повинні любити своїх дітей, бути всіляко поблажливими і толерантними, нехтувати своїми власними інтересами і жертвувати собою заради дітей, завжди бути чесними та справедливими і, найголовніше, не повторювати помилок, учинених їх батьками стосовно них [12, 13-14].

Однак Томас Гордон досить критично відноситься до такої поведінки батьків. Адже, незважаючи на природність і шляхетність цих добрих намірів, вони скоріше не допомагають батькам, а, навпаки, заважають. Вчений впевнений, що для того, щоб залишатися особистостями в очах своїх дітей, немає ніякої потреби відмовлятися від своєї людської сутності. Батькам, як належне, слід приймати той факт, що вони – особистості, які можуть відчувати як позитивні, так і негативні емоції по відношенню до своїх дітей. Щоб бути прекрасними батьками, зовсім не обов'язково бути послідовними у своїх почуттях та діях. Не слід удавати з себе поблажливих або люблячих, якщо почуття прямо протилежні. Діти високо цінують цю якість природності та людського зачатку у своїх батьків [12, 14-15].

На думку Томаса Гордона, цілком очевидно, що діти хочуть бачити у своїх батьках людей, а не богів. Вони охоче йдуть на контакт з батьками як з людьми, а не як з акторами, які грають якусь роль, удаючи з себе тих, ким вони не є. Таким чином, переконливою є досліджувана концепція про природовідповідне спілкування батьків з дітьми.

Другим концептуальним положенням є те, що батьки повинні навчитися слухати дітей, використовуючи мову схвалення, тобто позитивного сприймання [12, 37-38]. Оскільки схвалення є основою для реалізації потенціалу дитини, вчений присвятив багато часу дослідженню того, чому батьківське схвалення справляє на дитину такий величезний позитивний вплив [12, 38-39].

Ще одне концептуальне положення Томаса Гордона відносно того, що «діти повинні навчитися слухати батьків», конкретизоване через методи і прийоми активізації слухання дітей. Охарактеризуємо їх.

Для багатьох сімей процес спілкування між батьками та дітьми є проблемою, так як діти неминуче час від часу нервують і, навіть, доводять до відчаю своїх батьків. Виходячи з порад вченого, зупинимося детальніше на тому, як саме батьки повинні розмовляти з дітьми, щоб ті прислухалися до їх думки, порад і були уважними до їх потреб.

Очевидно, що для випадків, коли дитина створює проблему для своїх батьків і коли вона створює проблему сама собі, вимагаються абсолютно різні навички спілкування. Адже коли дитина створює проблему сама собі, проблема «належить» дитині; коли ж дитина створює проблему батькам, вона «належить» батькам.

Однак багатьом батькам спочатку важко зрозуміти концепцію приналежності проблеми. Як правило, вони звикають думати у межах поняття «проблемна дитина», що завжди припускає ніби проблема міститься в дитині, а не в батьках. Тому важливим моментом є те, щоб батьки бачили різницю. Найбільш сприятливий момент для цього настає тоді, коли батьки починають усвідомлювати власні внутрішні почуття, наприклад, неприйняття, роздратованості, розчарування або обурення. В цей час батьки стають напруженими і відчувають дискомфорт. «Неприємна» поведінка дітей безпосередньо впливає на них. В результаті, зіштовхуючись з подібною поведінкою, батьки шукають спосіб допомогти собі, а не дитині.

Слід відмітити, що дев'яносто дев'ять відсотків батьків, в ситуаціях, коли поведінка дітей суперечить їх інтересам, використовують неефективні методи

спілкування. В таких випадках переважно вони звертаються до дитини зі словами, що можуть: 1) спровокувати дитину на опір батьківським спробам змінити її поведінку; 2) змусити дитину думати, що батьки вважають її не дуже тямущою.

Остання із висвітлених концепцій, яку Томас Гордон запропонував у своїй книзі, звучить наступним чином: батьки можуть запобігати багатьом конфліктам між собою та дітьми, змінивши деякі зі своїх власних установок.

Вчений висуває цю ідею в останню чергу з тієї причини, що батькам може бути неприємно чути про те, що в деяких випадках саме вони, а не їх діти, можуть виявитися тими, кому необхідно змінитися. Відомо, що для більшості батьків набагато простіше прийняти нові методи змінення мислення чи поведінки дітей і нові методи змінення оточення, ніж погодитися з думкою про необхідність змінення самих себе [12, 309].

Виконання батьківських функцій розглядається у нашому суспільстві скоріше як спосіб впливу на ріст і розвиток дітей, ніж як спосіб впливу на ріст і розвиток батьків. Занадто часто здійснення батьківських функцій означає «виховання» дітей, через що саме діти пристосовуються до батьків, а не навпаки. Як зазначає Томас Гордон, існує поняття «складні діти», але не існує поняття «складні батьки». Не існує також поняття, як «складні взаємовідношення між батьками і дітьми» [12, 309].

Однак, на переконання вченого, всі батьки безперечно знають, що у їхніх взаємовідношеннях з партнерами по шлюбу, друзями, родичами, начальниками (керівництвом) або підлеглими трапляються моменти, коли вони змушені змінитися для того, щоб запобігти виникненню серйозного конфлікту або зберегти гарні взаємовідношення. Кожна людина має досвід змінення власних установок стосовно чужої поведінки, тим самим виховуючи у собі більш толерантне та поблажливе ставлення до чужої поведінки шляхом змінення своєї власної позиції стосовно цієї поведінки [12, 309-310].

Таким чином, батьки повинні усвідомлювати, що можуть значно зменшити прояви такої поведінки, яка здається їм неприйнятною у разі, якщо самі стануть толерантнішими до поведінки своєї дитини або дітей загалом [12, 310].

Томас Гордон підкреслює, що це не настільки важко, як може здаватися. Багато батьків стають толерантнішими до поведінки дітей після народження власного первістка і ще більш толерантнішими після народження другої або третьої дитини. Батьки також можуть стати толерантнішими до дітей після читання книг про дітей або відвідування спеціальних лекцій з проблем виховання дітей. Безпосередній контакт з дітьми або знайомство з чужим досвідом щодо виховання дітей суттєво змінює установки батьків. Як зазначає вчений, існують ще більш ефективні способи, за допомогою яких батьки можуть змінитися і стати терплячішими до дітей [12, 310].

Чи можете ви стати толерантнішими до себе?

Дослідження Томаса Гордона показують наявність прямого взаємозв'язку між тим, наскільки люди толерантні до інших, і тим, наскільки вони толерантні до самих себе. Більшість людей, які терпляче відносяться до себе як до особистостей (які схвалюють себе), переважно стають терплячими і до інших людей. Ті ж, хто занадто критично ставиться до себе, зазвичай, не можуть терпіти недоліки інших людей [12, 311].

Люди з високою самооцінкою і високим ступенем толерантності до себе, більш здатні до позитивних змін, так як використовують свій власний потенціал, реалізуючи його через свої власні здібності.

Батьки, які задовольняють свої власні потреби шляхом самостійних плідних зусиль, не лише терплячі до себе, але й не мають потреби відчувати додаткове задоволення від поведінки своїх дітей або від того, що їхні діти відповідають якимось виробленим ними стандартам. Батьки з високою самоповагою, яка базується на міцному фундаменті їх власних самостійних досягнень, толерантніші до своїх дітей і до їх поведінки [12, 311].

З іншого боку, якщо у батьків мало або, навіть, зовсім немає джерел задоволення і самоповаги у власному житті, вони змушені, наприклад, покладатися на отримання задоволення від того, як інші оцінюють їх дітей. Зрозуміло, що в таких випадках батьки не можуть бути терплячими до своїх дітей, особливо до такої їх поведінки, котра, як вони побоюються, може змусити їх виглядати в чужих очах поганими батьками [12, 311].

Батькам, які покладаються, так би мовити, на «непряме самосхвалення», важливо, щоб їхні діти поводитися визначеним «належним» чином. І вони, швидше за все, виявляються нетерплячими до своїх дітей і незадоволені ними, якщо їхня поведінка розходиться з батьківськими стандартами [12, 311].

Виховання «гарних дітей», які чудово встигають у школі, користуються повагою у однолітків, фізично розвинені тощо, перетворилося для багатьох батьків у символ високого соціального статусу. Таким батькам «необхідно» пишатися своїми дітьми, щоб виглядати в чужих очах гарними батьками. У деякому сенсі такі батьки використовують своїх дітей для того, щоб відчувати почуття гордості і самоповаги. Якщо у батьків немає іншого джерела, звідки вони можуть брати самоповагу, і їхнє життя зводиться до виховання «гарних» дітей, вони мимоволі потрапляють у залежність від дітей, що робить їх стурбованими та занепокоєними [12, 311-312].

Кому належать діти?

Батьки, які сприймають дитину як свою власність і вважають, що мають право формувати її за власним розсудом, щонайшвидше є нетерплячими до такої поведінки дитини, яка відхиляється від заданої ними норми. Батьки, які розглядають дитину як абсолютно незалежну і, навіть, дуже не схожу на них самих особистість, яка аж ніяк не «належить» батькам, є більш терплячими до поведінки дитини, так як у даному випадку будь-яка задана норма, від якої вона може відхилитися, відсутня. Такі батьки швидко та легко приймають унікальність своєї дитини, так як більше схильні дозволяти дитині стати такою, якою та генетично здатна стати [12, 312].

На переконання Томаса Гордона, толерантні батьки охоче дозволяють дитині розробляти свою власну життєву «програму», тоді як менш толерантні батьки відчувають потребу програмувати життя дитини замість неї самої.

Багато батьків бачать у своїх дітях «продовження самих себе». Це нерідко змушує їх чинити на дитину надто серйозний тиск, намагаючись або зробити її такою, якою, на думку батьків, повинна бути гарна дитина, або сформувати у ній якості, які не змогли розвинути у собі самі батьки. Як зазначає вчений, сучасні психологи-гуманісти багато говорять про «окремість». Накопичується все більше свідчень та доказів на користь того, що у випадку здорових людських взаємовідношень, кожний із суб'єктів таких взаємовідношень може дозволити іншому бути «окремим» від нього. Чим сильніше виражена настанова на окремість, тим слабше – потреба впливати на іншу людину з метою її змінення, та відчуття нетерпимості до її унікальності і особливостей поведінки [12, 312-313].

Батьки можуть змінити самих себе і зменшити кількість неприйнятних для них проявів поведінки дітей, якщо будуть пам'ятати про те, що їхні діти не є їхніми дітьми, які продовжують їх самих, а є окремими і незалежними від них особистостями. Дитина має право бути такою, якою вона здатна бути, незалежно від того, наскільки при цьому вона відрізнятиметься від своїх батьків або відхилятиметься від заданої ними норми [12, 312-313].

Ви дійсно любите дітей – чи лише певний тип дитини?

На думку Томаса Гордона, зустрічаються батьки, які проповідують любов до дітей, але в той же час ясно та виразно демонструють своєю поведінкою, що люблять лише дітей певного типу [12, 312-313].

З точки зору вченого, набагато менше видів поведінки викликають у батьків несхвалення, коли вони розуміють, що у світі існує безмежна різноманітність людських типів і характерів і така ж безмежна різноманітність способів і стилів життя. Така грандіозна розмаїтість форм життя і є самим справжнім дивом, яке робить світ прекрасним [12, 314-315].

Томас Гордон не припиняє повторювати батькам: «Не бажайте своїй дитині стати чимось конкретним; бажайте їй просто стати». Вчений впевнений, що заручившись такою настановою, батьки не лише почуватимуть себе більш толерантними до кожної дитини, але й відчуватимуть радісне хвилювання та піднесення, спостерігаючи за її становленням [12, 314-315].

Хіба ваші цінності і переконання є виключно істинними?

Хоча батьки, безсумнівно, доросліші і досвідченіші від своїх дітей, це зовсім не означає, що їх конкретний досвід або знання надають їм виключне право на істину або забезпечують їх достатньою мудрістю, щоб судити про те, що добре і що погано. «Досвід – найкращий вчитель», але він не завжди вчить тому, що правильно, а що неправильно: знання, безумовно, краще неосвіченості (неуцтва), але знаюча людина не завжди мудра [12, 314-315].

Як засвідчує Томас Гордон, його завжди вражав той факт, як багато серед батьків таких, які відчувають проблеми у взаємовідношеннях з дітьми, людей з надто твердими переконаннями про те, що добре і що погано, оскільки чим більше батьки впевнені у правоті своїх цінностей і переконань, тим більше вони схильні нав'язувати ці цінності і переконання своїм дітям. Саме тому такі батьки схильні до неприйняття поведінки, котра відхиляється від їх власних цінностей і переконань [12, 314-315].

Батьки, чия система цінностей і переконань відрізняється більшою гнучкістю, компромісністю, здатністю змінюватися, схильні бути більш толерантними до поведінки дітей, яка не співпадає з їх цінностями і переконаннями. Такі батьки набагато менше схильні нав'язувати свої стандарти або намагатися ліпити дітей за заданими зразками, так як вони розуміють, що «життя не повертається назад і не затримується у вчорашньому дні», що цінності і переконання одного покоління зовсім не обов'язково повинні переходити до наступного. Батьки з такими настановами частіше розуміють, виправдовують і приймають більше видів поведінки своїх дітей [12, 316].

Вченого вражає, що велике значення має також те, які взаємовідношення для батьків домінують: з дітьми чи з партнером по шлюбу. Зі спостережень педагога, багато американських батьків ставлять на перше місце свої взаємовідношення з дітьми. Однак, таке надмірне укладання батьками своїх душевних і фізичних сил у взаємовідношення з дітьми нерідко призводить до «розміщення дітей на перше місце, «приношення себе в жертву своїм дітям», а також до покладання всіх надій на те, що у дітей «все буде благополучно». Оскільки, для таких батьків поведінка їх дітей означає занадто багато, саме тому, як поведуться діти, надається велике значення. Тому такі батьки вважають, що дітей треба постійно контролювати, направляти, виправляти, критикувати і оцінювати. Вони не можуть дозволити дітям робити помилки або терпіти життєві негаразди, через що їм здається, що дітей необхідно захищати як від негативного досвіду, так і від усіх інших можливих загроз [12, 316].

Томас Гордон підкреслює, що ефективні батьки здатні розвивати більш вільні взаємовідношення зі своїми дітьми. У таких батьків на першому місці знаходяться їх взаємовідношення з партнером по шлюбу. Діти займають важливе місце в їхньому житті, але не перше. Такі батьки дають своїм дітям більше можливостей для незалежних дій. Їм подобається проводити час з дітьми, але не весь час, так як не менше їм подобається проводити час з партнером по шлюбу. Такі батьки вкладають свої сили не лише у дітей, але і в подружні відносини. Те, як їхні діти поведуться і чого вони з часом досягнуть, не має для них життєво важливого значення. Такі батьки схильні вважати, що їхні діти мають право на вільне самоформування і повинні жити своїм власним життям. Вони набагато рідше роблять зауваження своїм дітям і не так суворо контролюють їхні дії. Такі батьки завжди готові бути до послуг дітям, коли ті їх потребують, але самі не відчувають потреби у втручанні в життя дітей без їх прохання. Як правило, вони щиро піклуються про дітей, але не квокчуть навколо них, як курочки-несучки. Вони цікавляться справами дітей, але не через край. Їх позиція – «Діти є діти», а тому вони більш терплячі до того, що ті

собою уявляють. Ефективні батьки часом бувають вражені незрілістю або слабкістю своїх дітей, але ніколи не впадають від цього у відчай [12, 317].

Батьки подібного типу явно більш терплячі. Вони відчувають меншу потребу у тому, щоб контролювати, обмежувати, направляти, виправляти, повчати, наставляти. Вони надають своїм дітям більше волі та більше «окремісті». Батьки першого типу, про який згадував вчений, менш терплячі. Їм необхідно контролювати, обмежувати, направляти, виправляти і т.п. Оскільки їх взаємовідношення з дітьми знаходяться для них на першому місці, вони відчувають дуже сильну потребу в контролі за їх поведінкою і в програмуванні їх життя [12, 317].

Чи можуть батьки змінити свої установки?

На думку Томаса Гордона, в наші дні більшість професіоналів погоджуються з думкою, що батьки суттєво змінюють свої установки, коли отримують можливість не лише спілкуватися один з одним у групі, але й щиро та відверто ділитися своїми почуттями і обговорювати різноманітні проблеми в такій атмосфері, де їх розуміють і схвалюють [12, 318].

Курси «Ефективна підготовка батьків» є одним з наочних прикладів такого досвіду. Батьки у неформальному середовищі діляться один з одним своїми почуттями і проблемами. Під час дискусій вони сидять колом: кожен може заговорити, коли захоче. Батьки мають змогу відверто висловлювати свої почуття відносно дітей та дізнаватися про думку інших батьків. У процесі такого спілкування інструктор слухає і демонструє своє розуміння батьків активним слуханням: ідеї і докази батьків не критикуються і не оцінюються; інструктор не тисне на них своїм авторитетом [12, 318].

На курсах «Ефективна підготовка батьків» немає ні іспитів, ні оцінок. Регулярне відвідування не обов'язкове. Нові концепції і методи пропонуються, але не нав'язуються. Батьки можуть не соромитися висловлювати незгоду та відкрито чинити опір новим ідеям і методам. Батькам надається можливість попрактикувати, застосовуючи нові методи в безпечній атмосфері аудиторії,

перш ніж скористатися ними вдома. У разі невдачі під час застосування нових методів, батьки зустрічають схвалення і розуміння у групі [12, 319].

Майже всі батьки, які відвідують курси «Ефективна підготовка батьків», відкрито зізнаються у тому, що їх попередні настанови і методи спілкування з дітьми залишають бажати кращого. Багато батьків усвідомлюють, що поведуться неефективно у відношенні до своїх дітей; інші хвилюються за ті наслідки, до яких можуть з часом призвести їх колишні методи. Всі батьки чудово розуміють те, як багато дітей потрапляють у біду і як часто взаємовідношення між батьками і дітьми безнадійно руйнуються під час вступу дітей у пору підліткового та юнацького віку [12, 319].

Більшість батьків на курсах «Ефективна підготовка батьків» прагнуть змін, намагаючись оволодіти новими, більш ефективними методами, щоб уникати помилок, які роблять інші батьки. Навряд чи знайдуться такі батьки, які не хотіли б більш ефективно виховувати своїх дітей [12, 319].

Тому зовсім не дивно, що тренування на курсах «Ефективна підготовка батьків» призводить до різючих змін у сталих установках і стереотипах поведінки батьків.

Навчання на курсах «Ефективна підготовка батьків» відкриває батькам шлях до групової терапії, консультацій з питань шлюбних відношень, сімейної терапії або, навіть, індивідуального лікування, у зв'язку з чим, закінчуючи курси, деякі батьки висловлюють своє бажання продовжувати зустрічатися у вузькому колі тат і мам для спільного розв'язання тих проблем, які заважають їм ефективно застосовувати отримані на курсах знання і навички. В таких «просунутих групах» батьки, головним чином, займаються питаннями своїх подружніх взаємовідношень, своїх взаємовідношень з власними батьками, а також питаннями свого відношення до самих себе як до особистостей. Лише після занять в таких (просунутих) терапевтичних групах батьки змінюють свої установки, що з часом надає їм можливість більш ефективно користуватися методами курсів. Таким чином, у деяких випадках система курсів сама по собі не спричиняє зміни у настановах батьків, але вона неминуче підштовхує до

таких змін або до пошуків батьками нових способів підвищення своєї ефективності як особистостей і як батьків.

На переконання Томаса Гордона, сумлінне ознайомлення і вивчення запропонованого ним курсу надає більшості батьків достатньо обґрунтоване розуміння суті нової філософії виховання дітей. Завдяки їй, багато батьків опановують специфічні прийоми, які необхідні для застосування цієї філософії у сім'ї. Крім того, на думку вченого, запропонованими прийомами можна користуватися не лише у взаємовідносинах зі своїми дітьми, але й у взаємовідносинах з партнером по шлюбу, компаньйонами, батьками та друзями [12, 320].

Томас Гордон характеризує вплив на дітей збоку інших дорослих, кому батьки доручають частину власних повноважень.

На його погляд, протягом усього життя діти піддаються впливу збоку дорослих, кому батьки доручають частину власних батьківських повноважень. Виконуючи по відношенню до дітей батьківські функції, ці люди невідворотно суттєво впливають на їхнє зростання та розвиток. Під цими людьми, звісно, мають на увазі бабусь та дідусів, усіляких родичів та доглядальниць; вчителів, директорів шкіл та вихователів; тренерів; керівників різноманітних об'єднань молоді та інспекторів у справах неповнолітніх правопорушників [12, 322].

Оскільки життя дітей піддається серйозному впливу збоку дорослих, з якими у них складаються взаємини, конче важливими питаннями є наступні:

- Передаючи дітей до рук таких «тимчасово виконуючих батьківські обов'язки», чи впевнені батьки у їхній ефективності?
- Які стосунки складаються між цими дорослими та дітьми – «терапевтичні та конструктивні» чи «нетерапевтичні» та деструктивні?
- Наскільки ефективно вони допомагають дітям?
- Чи в змозі батьки передати власних дітей до рук спеціалістів у справах молоді з твердою впевненістю, що їм не буде нанесено жодної шкоди? [12, 322].

Як відмічає Томас Гордон, багато таких «псевдо»-батьків також записуються до спеціальних курсів. З цими людьми проводиться робота у

межах інших спеціальних програм, до яких віднесено: Тренування ефективності вчителів, Тренування ефективності консультантів та Тренування ефективності керівників. З власного досвіду, Томас Гордон виявив, що більшість цих професіоналів на диво схожі на батьків у власних установках стосовно дітей та у власних методах поводження з дітьми. Вони, як правило, також не вміють слухати дітей; звертаються до них зі словами, які принижують дітей та шкодять їхній самоповазі; надмірно розраховують на силу та владу як на засоби керування поведінкою дітей та контролю над ними; зациклюються на двох перших методах розв'язання конфліктів; повчають, дають настанови, соромлять дітей, нав'язують їм власні цінності та переконання і намагаються виліпити їх за своїм власним образом й подобою [12, 323].

Однак, безперечно, існують серед них винятки, подібно до того, як бувають винятки й серед батьків. Проте, в більшості випадків дорослі, котрі отримують право впливати на життя дітей, страждають від відсутності базових установок та навичок, необхідних для ефективного надання допомоги дітям. Як і батьків, їх не навчають бути ефективними «терапевтичними агентами» у межах міжособистісних взаємин з дитиною чи дорослим, а тому, на жаль, вони можуть заподіяти шкоду дітям [12, 323].

Томас Гордон згадує шкільних вчителів та адміністрацію; звісно, це не означає, що саме вони найнеефективніші чи більше за інших потребують тренування. Він бере їх за приклад з тієї причини, що вони витрачають на дітей більше часу за будь-кого іншого (виключаючи, звичайно, батьків), завдяки чому мають максимальний потенціал для впливу на дітей як позитивного, так і негативного. З власного досвіду роботи у районах з великою кількістю шкіл вчений знав, що школи в своїй більшості є суто авторитарними установами, чия організаційна структура й філософія керівництва діють за взірцем організацій [12, 323].

Зі спостережень Томаса Гордона, правила поведінки учня практично завжди розроблюються за одноосібним порядком дорослих, що знаходяться на верхівці ієрархії. Діти, від яких очікують підпорядкування цим правилам, не

беруть участі у їхній розробці. Порушення ж цих правил призводять до покарань, зокрема, й тілесних. Навіть й шкільні вчителі позбавлені права голосу під час розроблення подібних правил поведінки, за дотриманням яких їм наказують слідкувати. Та й самих вчителів, зазвичай, оцінюють скоріше за тим, чи ефективно вони підтримують дисципліну на уроці, аніж за якістю їхнього викладання [12, 323-324].

Крім того, школи часто нав'язують дітям програму, яку більшість з них вважають нудною й такою, що не стосується реального стану їхнього життя. Усвідомлюючи, що така програма не в змозі сама собою змусити дітей добре вчитися, оскільки не є цікавою й корисною, школи активно застосовують систему заохочень та покарань за допомогою оцінок, в результаті чого гарантується, що певний, доволі високий, відсоток дітей оцінюється «нижче середнього» [12, 324].

Томас Гордон відмічає, що під час навчання діти часто терплять від доган та принижень збоку вчителів. Їх примушують переказувати прочитане й часто карають через сперечання й незгоду. Майже повсюди (в усякому разі, у останніх класах початкової школи, а також у молодших та старших класах середньої школи) вчителі не здатні втягнути учнів у ефективні групові дискусії, оскільки багато вчителів мають звичку висміювати думки, які виказують учні. Таким чином, відкрите й чесне спілкування є скоріше винятком, оскільки учнів присікають самі ж вчителі [12, 324].

Коли діти починають «виступати» на заняттях, що для пануючої там «нетерапевтичної» та нецікавої атмосфери є цілком природно, – конфлікти, зазвичай, вирішуються за Методом 1, а у деяких випадках за Методом 2. Дітей часто запрошують до директора чи вихователя, на яких покладено зобов'язання розв'язувати конфлікти між вчителем та учнем, хоча один з учасників конфлікту, а саме вчитель, як правило, не присутній. Директор або вихователь, переважно, виходять з того, що винна дитина, й відповідно карають її, читають нотації або вимагають від неї обіцянку «припинити продовження протиправних дій» [12, 324].

Учням більшості шкіл відверто відмовлено у громадянських правах – в праві на свободу слова, на улюблений стиль одягу, на власну думку. Коли діти вчиняють якесь порушення, адміністрація школи рідко дотримується звичайних процедур «законного порядку», які гарантовано законом усім громадянам [12, 324].

Томас Гордон припускає, що змальована ним картина стану справ у школі може здатися спотвореною, однак запевняє, що це не так, оскільки багато дослідників шкільної системи вбачають у ній ті ж недоліки. Крім того, достатньо лише запитати у самих дітей, як вони ставляться до школи та вчителів, і більшість з них скажуть, що ненавидять школу й що вчителі ставляться до них зневажливо та несправедливо. Рано чи пізно діти починають сприймати школу як місце, куди вони змушені ходити, навчання як щось нудне й малокорисне, а до вчителів ставляться як до непривітних полісменів [12, 324-325].

На думку Томаса Гордона, коли дітей доручають дорослим, поведження яких з ними породжує такі негативні реакції, навряд чи справедливо перекладати на батьків усю провину за те, якими зростають їхні діти. Провина батьків, звісно, в цьому є, проте з ними її мають розділити й інші дорослі [12, 324-325].

Отже, у подібних ситуаціях виникають наступні питання:

– Що можуть зробити батьки?

– Чи можуть вони конструктивно впливати на інших «батьків» власних дітей?

– Чи можуть вони мати право голосу під час прийняття рішення відносно того, як з їхніми дітьми мають розмовляти й поводитись інші дорослі?

Томас Гордон не сумнівається, що можуть і повинні, але для цього вони мають стати менш пасивними й залежними, ніж були до того [12, 324-325].

З точки зору вченого, по-перше, батькам слід бути постійно готовими до будь-якого контролю, коли мова йде про пригнічення власних дітей іншими дорослими, що працюють у освітніх чи виховних закладах. Вони мають ставати

на захист дітей та боротися з тими, хто сповідує принцип «тримання дітей на короткому повідку», хто схвалює застосування сили та влади у поводженні з дітьми, хто виправдовує авторитарні методи на тій підставі, що діти не в змозі самі за себе відповідати та самі себе дисциплінувати [12, 324-325].

Батьки повинні вставати з лави запасних гравців та виходити на поле для захисту громадянських прав своїх дітей кожного разу, коли цим правам дітей загрожують дорослі [12, 324-325].

Батьки також можуть пропагувати та підтримувати програми, що пропонують новаторські ідеї й методи для проведення шкільної реформи - такі, як змінення навчального плану, ліквідація системи оцінок, введення новітніх методик викладання, надання учням більше можливостей для самоосвіти, пропонування індивідуальних занять, надання дітям прав брати участь поруч з дорослими у процесі керівництва школою, навчання вчителів гуманнішим терапевтичним підходам щодо спілкування з дітьми [12, 326].

Багато подібних програм вже існують, але більшість з них знаходяться на стадії розробки. Батькам необхідно не боятися, а прихильно ставитися до нових освітніх програм та вимагати від адміністрацій шкіл їх випробовування.

Програма, розроблена Томасом Гордоном та його колективом, складається з двох самостійних курсів: «Ефективна підготовка вчителів» і «Ефективна підготовка шкільної адміністрації». Томас Гордон зауважує, обидва курси були випробувані у сотнях шкіл в різних куточках країни, а також у багатьох приватних та приходських школах, і результати виявилися цілком обнадійливими [12, 326].

Наприклад, у одній зі шкіл міста Купертіно штату Каліфорнія саме ця програма спонукала директора заохотити вчителів та учнів до перегляду правил поведінки учнів. Як наслідок, була відмінена стара збірка правил, а замість неї введено два простих правила: жоден учень не має права заважати навчатися іншим та жоден учень не має права заподіяти іншим фізичний біль. Директор охарактеризував наслідки такого рішення наступним чином [12, 326]:

«Відмова від застосування сили й влади по відношенню до всіх учнів мала своїм результатом підвищення рівня самоврядування учнів та підвищення рівня відповідальності кожного учня як за власну поведінку, так й за поведінку товаришів» [12, 326].

В іншій школі, у місті Пало Альто штату Каліфорнія вчитель, використовуючи розроблену Томасом Гордоном процедуру розв'язання конфліктів за Методом 3 у класі, який трохи не розпався через відсутність дисципліни, скоротив кількість «неприйнятних та підривних видів поведінки». Подальше анкетування показало, що більшість учнів цього класу відчували, як після проведення сеансів розв'язання проблем в усіх стрімко підвищилася успішність, а атмосфера у класі «суттєво покращилася» [12, 326-327].

Директор школи в Сімі-Велі перерахував наступні наслідки застосування програми «Ефективна підготовка вчителів»:

1. Проблеми, пов'язані з дисципліною, скоротились, щонайменше, на п'ятдесят відсотків. Очевидна ефективність цього методу для розв'язання проблем поведінки без відсторонення учня від занять, оскільки тимчасове відсторонення від занять вирішує проблему лише на два-три дні й жодним чином не сприяє ліквідації причин поганої поведінки. Навички, набуті у групі курсів, сприяють розв'язанню проблем в особі самого учня, а також проблем між вчителями та адміністрацією й між вчителями та учнями [12, 327-328].

2. Введені постійні загальношкільні збори, на яких конфлікти попереджаються до їх виникнення. Використовуються методи розв'язання проблем, розроблені доктором Томасом Гордоном, які допомагають упоратися з конфліктами, перш ніж вони досягають масштабу серйозних проблем поведінки.

3. Взаємини з учнями значно покращуються завдяки тому, що у них з'являється можливість самостійно вирішувати власні проблеми й відповідати за власну поведінку перед собою» [12, 327-328].

Директор початкової школи Ла Меса дав наступну оцінку програмі «Ефективна підготовка вчителів»: «Працюючи директором початкової школи

та з великою кількістю вчителів, котрі пройшли навчання за програмою «Ефективна підготовка вчителів», я побачив очевидні наступні зміни як в учнів, так і у вчителів, викликані безпосередньо засвоєнням цієї програми:

1. Вчителі впевнені у власній здатності вирішувати складні проблеми поведінки.

2. Емоційний клімат на заняттях більш невимушений та здоровіший.

3. Діти притягуються до розробки правил поведінки у школі. Звідси відповідальніше ставлення дітей до дотримання цих правил.

4. Діти навчаються вирішувати проблеми спілкування без застосування насилля чи хитрощів.

5. Набагато рідше трапляються випадки звертання з скаргами про порушення дисципліни.

6. Поведінка вчителів адекватніша, тобто виховна робота (у вигляді консультацій-обговорень) проводиться з учнями лише у тих випадках, коли проблема належить їм, а не вчителю.

7. Вчителі ефективніше вирішують власні проблеми, утримуючись від застосування сили по відношенню до дітей.

8. Підвищується рівень змістовності бесід вчителів із батьками, оскільки вчителі навчені проводити такі бесіди ефективніше» [12, 328-329].

Отже, на переконання Томаса Гордона, суттєвих змін домогтися можна у тому випадку, якщо адміністрація й вчителі опанують спеціальні навички та прийоми, аналогічні до тих, які пропонуються батькам на курсах «Ефективна підготовка батьків». Однак, як свідчать спостереження, до подібних змін не готові школи тих районів чи місцевостей, де більшість батьків намагаються зберегти статус кво, бояться змін або знаходяться під тягарем традиції авторитарного спілкування з дітьми.

Незважаючи на це, Томас Гордон не втрачав надії, що більшість батьків все ж таки можна переконати у корисності активного вислуховування позиції дітей, коли вони жаліються на погане поводження з ними вчителів, тренерів та

вожати. Батькам слід розпочати вірити у щирість почуттів власних дітей, коли вони зізнаються їм у тому, що ненавидять школу та таке ставлення до них дорослих. Оскільки саме таким чином батьки, нарешті, можуть збагнути, що відбувається, їм необхідно частіше прислухатися до дітей і не завжди захищати навчальні заклади [12, 329].

Лише перебуваючи у стані «пробуджених» батьками, ці заклади можуть стати демократичнішими, гуманнішими та терапевтичними. Головне, що, на думку вченого, необхідно засвоїти, так це цілком нову філософію спілкування з дітьми та підлітками, оскільки суспільство не повинно поводитися з дітьми так, як воно з ними поведилося дві тисячі років тому [12, 329].

Томас Гордон пропонує для всіх, хто потрапляє на курси, у стислому та доступному вигляді одну з філософій взаємин між батьками (дорослими) та дитиною, сформульовану ним у вигляді кредо, на якому вибудована програма «Ефективна підготовка вчителів» у якості виклику всім «дорослим» [12, 329].

КРЕДО МОЇХ ВЗАЄМИН ІЗ МОЛОДОЮ ЛЮДИНОЮ

Ти та я знаходимося у взаємовідносинах, які я ціную й хочу продовжити. Однак, кожен з нас є окремою незалежною особистістю зі власними унікальними потребами й правом на їхнє задоволення. Я намагатимусь бути щиро терплячим до твоєї поведінки, коли ти намагатимешся задовольнити власні потреби чи коли ти відчуватимеш труднощі з задоволенням своїх потреб.

Коли ти ділитимешся зі мною своїми проблемами, я намагатимусь слухати тебе з розумінням й заохоченням, щоб тобі було простіше знайти власні рішення й не залежати від моїх. Якщо в тебе виникає проблема через те, що моя поведінка заважатиме тобі задовольнити власні потреби, я проситиму тебе відверто й чесно висловити свої почуття. Вислухавши ці почуття, я намагатимусь, якщо зможу, змінити власну поведінку.

У тих випадках, коли твоя поведінка заважатиме мені задовольняти мої потреби, змушуючи мене відчувати по відношенню до тебе несхвалення, я ділитимусь з тобою власною проблемою і якомога відверто та чесно викажу тобі власні почуття, вірячи у те, що ти з достатньою повагою відносишся до моїх потреб, щоб вислухати мене, а потім спробувати змінити власну поведінку.

У тих випадках, коли жоден з нас не буде спроможний змінити власну поведінку таким чином, щоб вона не суперечила інтересам іншого, і ми відкриємо, що у наших взаєминах виник конфлікт потреб, зобов'язуємося вирішувати цей конфлікт, не вдаючись ані до моєї, ані до твоєї сили й влади, щоб жоден з нас не переміг за рахунок програшу іншого. Я поважаю твої потреби. Відповідно, давай завжди намагатися віднайти такі рішення наших невідворотних конфліктів, що влаштували б нас обох. У цьому випадку твої потреби будуть задоволені, проте і мої теж – жоден не програє, ми обидва переможемо.

Як наслідок такого підходу, ти продовжуватимеш розвиток як особистості за рахунок задоволення власних потреб, проте розвиватимусь я також. Наші взаємини, таким чином, будуть здоровими, оскільки вони будуть взаємно задовільними. Кожен з нас зможе стати таким, яким він в змозі стати, і ми зможемо ставитись один до одного з почуттям взаємоповаги та любові, а жити у дружбі і злагоді [12, 330-331].

Томас Гордон не сумнівається у тому, що це кредо з часом призведе до конструктивних реформ, адже теперішні дорослі є вчорашніми дітьми, тобто плодами неефективного виховання.

Вчений переконаний, що світ потребує нового покоління батьків, котре прийме виклик та почне оволодівати навичками виховання відповідальних дітей в родині [12, 331].

1.2. Концептуальні засади і положення у системі підготовки батьків до виховання дітей

Педагогічна система ефективної підготовки батьків Томаса Гордона ґрунтується на концепції про те, що дитина є людиною з притаманною їй всією палітрою людських рис, почуттів, реакцій, цінностей, які створюють передумови для того, щоб бути вільною, самодостатньою особистістю. Дитина не є власністю батьків, а характеризується своєю відмінною від батьківської індивідуальністю, має право на власне життя, приватність, самостійність, а також має право стати неповторною особистістю.

Головною метою концепції Томаса Гордона є розвиток дитини, її креативного потенціалу, а не підпорядкування якимось зовнішнім, чужим до її природи, ідеалам чи поглядам. Мова йде про те, щоб вихованець став тим, ким він може стати, навіть, якщо це не відповідає очікуванням його батьків. Бути тим, ким він є насправді – це природне право дитини. Томас Гордон наголошує, що потрібно створювати умови для розвитку дитини, а не намагатися виховати з неї тип людини, який дорослі створили в своїй уяві.

Спектр виховних завдань, що уможливають реалізацію головної мети, спрямований на створення умов для розвитку таких характерних рис дитини як: 1) автономія, незалежність, творчість, здатність до розширення власних можливостей; 2) самостійність у розв'язанні власних проблем, здатність до їх конструктивного вирішення; 3) здатність до задоволення власних потреб, до відповідальності за себе, до самоконтролю і самооцінки; 4) почуття власної гідності і позитивна самооцінка; 5) уміння співпрацювати з іншими людьми, здатність розуміти і поважати їх потреби, не забуваючи про власні; 6) природність (автентичність) при експресії та виявленні власних почуттів; 7) здатність самостійно організовуватися, обмежувати власну свободу і волю; 8) внутрішня самодисципліна; 9) продуктивність і результативність під час реалізації життєвих можливостей.

Серед окреслених завдань особливе місце посідає розвиток почуття власної гідності, що пов'язане з почуттям любові і позитивного сприймання дитини самої себе. Тільки відчуваючи любов і люблячи саму себе, дитина може поступово розвиватися із залежної людини до самостійної, яка знаходитиме сили на розв'язання власних проблем, протистоятиме і терпляче переноситиме розчарування і випробовування періоду зростання.

Сучасний світ вимагає від людини перегляду і критичної оцінки власних поглядів і стереотипів, особливо в освітній сфері, оскільки неперервне навчання вимагає верифікації здавалось би назавжди усталених ідей і цінностей. На переконання Томаса Гордона, існує ряд міфів, якими користуються батьки, виховуючи дітей, і які підлягають спростуванню. Найголовніше – відмовитися від неправдивих антигуманних принципів виховання дітей, реалізація яких може призвести не просто до неефективного виховання, а й до трагедії.

Серед помилкових засадничих виховних принципів, які виокремлює Томас Гордон, як найбільш небезпечні для батьківської педагогіки і які потребують термінового перегляду, є такі:

1. Дитина не є повноцінною людиною.
2. Дитина за своєю природою зла і потребує жорсткої дисципліни і фізичних покарань.
3. Дитина є власністю батьків, їх продовженням і для них найважливішим у житті.
4. Дитина хоче, щоб батьки обмежували її свободу.
5. Дитина бунтує проти батьків.

На противагу антигуманним положенням Томас Гордон пропонує наступні:

1. Дитина є людиною і потребує до себе гуманного шанобливого ставлення, як і до всіх людей.
2. Дитина за своєю природою є доброю і її виховання має ґрунтуватися на любові.

3. Дитина не є власністю батьків, їх віддзеркаленням, продовженням. Батьки мають сприймати дитину такою, якою вона є, відчувати її унікальність і дозволяти їй стати тим, ким вона може стати відповідно до її здібностей.
4. Дитина хоче, щоб батьки позитивно сприймали її і для цього потребує інформації про те, які реакції й почуття викликає у батьків своєю поведінкою, щоб модифікувати і встановити допустимі межі своїх вчинків.
5. Дитина протистоїть і бунтує проти деструктивних методів виховання, а не проти батьків.

Томас Гордон визначає, які є неприйнятні положення стосовно особистості вихователя: 1) має бути найкращим і найдосконалішим серед людей (своєрідною «надлюдиною»); 2) повинен бути консеквентним – людиною, поведінка, якої є запрограмованою і передбачуваною; 3) його дії мають узгоджуватися зі всіма учасниками виховного процесу; 4) завжди позитивно сприймає дитину; 5) нав'язує свою волю й переконання дітям; 6) нав'язує дітям свою ієрархію цінностей; 7) нав'язує дітям свої культурні цінності; 8) вживає у своїх стосунках з дітьми владу і авторитет.

На противагу непридатним для успішного педагогічного спілкування положенням учений формулює такі засадничі принципи конструктивних стосунків з дітьми: 1) бути природним, натуральним, аутентичним; 2) неможливо бути завжди однаковим, потрібно відкрито виражати свої почуття; 3) кожен вихователь має право на власну позицію у виховному процесі; 4) може виказати свою незгоду з поведінкою дитини і не сприймати її вчинки як позитивні; 5) відмовляється від погроз у разі невиконання його волі і наказів; 6) дає можливість власного вибору цінностей; 7) ділиться своїми культурними цінностями, але не нав'язує їх; 8) дає можливість дітям самостійно впливати на власне життя.

1.3. Причини педагогічних невдач та поразок батьків

Томас Гордон визначив причини педагогічних невдач та поразок батьків:

1) консерватизм; 2) неправильний спосіб навчання батьків новим підходам до виховання; 3) відсутність емпатії, акцептації, толерантності.

Однією з головних причин вчений вважав консерватизм.

На думку Томаса Гордона, сучасні батьки користуються практично тими ж самими методами виховання дітей, якими користувалися їхні батьки, батьки їхніх батьків і т. ін. Тобто система взаємовідношень батьків та дітей за своєю суттю залишилася старою. Батьки користуються методами, які використовувалися ще дві тисячі років тому! І справа тут не в тому, що людство не придбало нових знань у сфері людських взаємовідносин. Якраз навпаки. Психологія, вікова психологія та інші науки про поведінку накопичили величезну кількість нових знань про дітей, батьків, міжособистісні відношення, про те, як сприяти нормальному розвитку особистості, як створити сприятливий психологічний клімат. З'явилося багато нового про ефективні міжособистісні контакти, про фактор сили у людських взаємовідношеннях, про конструктивне розв'язання конфліктів і т. ін. [12, 3-4].

Але, на превеликий жаль, ті, хто відкрив нові підходи і розробив нові методи, не зробили одну дуже гарну справу – не розповіли про свої знахідки батькам. Адже автори таких знахідок спілкуються між собою завдяки книгам та спеціальним журналам, нерідко забуваючи про батьків, для яких, власне, і призначені ці нові методи [12, 3-4].

Другою причиною педагогічних невдач і поразок батьків, на переконання Томаса Гордона, є спосіб навчання батьків новим підходам до виховання. Вчений був переконаний, що батьків слід не просто інформувати, а навчати шляхом впровадження активних методів навчання (зокрема, через моделювання ситуацій), у зв'язку з чим він розробив свою власну систему тренінгів.

Деякі професіонали, як стверджує Томас Гордон, намагалися донести до батьків нові ідеї та методи, але, навіть, ті батьки, які читають спеціальну

літературу, практично не змінюють своєї поведінки, продовжуючи дотримуватися старих підходів до виховання дітей.

Таким чином, він запропонував таку програму, яка працює за методикою створення і підтримки ефективних взаємовідношень з дитиною за будь-яких обставин. За допомогою цієї програми батьки дізнаються не лише про методи та засоби, але й про те, коли, як і з якою метою ними користуватися. Подібно до курсів «Ефективна підготовка батьків», запропонована програма включає як теоретичні основи, так і практичні методи, так як докладне зображення моделі ефективних взаємовідношень між батьками та дітьми проілюстровано безліччю прикладів з реального життя [12, 5-6].

Незважаючи на те, що більшість батьків відносяться до «Ефективної підготовки батьків» як до революційної методики, що дуже відрізняється від традиційної, це не заважає їй бути справді універсальною, яку можна застосовувати як до зовсім маленьких дітей, так і до підлітків, як до дітей з затриманими розумовими здібностями, до «нормальних» дітей, так і до обдарованих дітей [12, 5-6].

Програма «Ефективна підготовка батьків» містить нескладну та ефективну методику спонукання дітей до самостійного розв'язання власних проблем, яка супроводжується конкретними рекомендаціями щодо її застосування в домашній практиці. Томас Гордон та його колеги назвали цю методику «активним слуханням» [12, 6-7].

Батьки, які навчаються на таких курсах, досить часто пересвідчуються, що існує альтернатива звичній схемі «переміг – програвав». Томас Гордон зі своїми колегами називають цей метод вирішення конфлікту «безпрограшним». А допомогу батькам в оволодінні цим методом вважають однією з головних задач програми «Ефективна підготовка батьків» Томас Гордон засвідчує, що «безпрограшний» метод давно і успішно використовується в розв'язанні інших, не сімейних конфліктів, але, на превеликий жаль, лише деякі з батьків самостійно вирішують користуватися ним для розв'язання конфліктів між батьками та дітьми [12, 10-11].

Багато чоловіків та жінок розв'язують конфлікт шляхом спільного обговорення проблеми. Так роблять і ділові партнери. Навіть діти нерідко вирішують свої конфлікти шляхом взаємних порозумінь або неформальних договорів, прийнятних для обох сторін («Якщо ти зробиш це, я зроблю те»).

Але слід пам'ятати, що «безпрограшний» метод вимагає досить радикальної зміни у ставленні більшості батьків до своїх дітей. Для того, щоб оволодіти ним, потрібен час, протягом якого батьки повинні, перш за все, навчитися заходам безоцінювального слухання і відвертого виявлення своїх власних почуттів [12, 12].

Томас Гордон підкреслює, що саме цей новий метод утримування дисципліни вдома шляхом ефективного управління конфліктами складає ядро їхньої філософії і є ключем до батьківської ефективності. Він вважає, що батьки, які не пошкоднують часу і сил на засвоєння цього методу і його подальше усвідомлене застосування в якості альтернативи до схеми «переміг – програв», будуть щедро нагороджені, навіть, набагато щедріше, ніж може здатися на перший погляд [12, 12].

Третя причина педагогічних невдач і поразок батьків міститься у відсутності емпатії (здатності до співпереживання), акцептації (прийняття), толерантності (терпимості до інших думок, тощо).

Зрозуміло, що всі батьки можуть відчувати стосовно дій своїх дітей почуття схвалення або несхвалення. Але одні батьки сприймають й схвалюють практично будь-яку поведінку своєї дитини і відповідно досить часто відчують до неї теплі та поблажливі почуття (відносно «позитивно налаштовані» батьки). Інші батьки не сприймають й відносяться невдоволено до більшості вчинків своїх дітей і відповідно досить рідко відчують до них позитивні емоції (відносно «негативно налаштовані» батьки) [12, 15-17].

На скільки «позитивно налаштованими» є батьки по відношенню до своїх дітей частково залежить від особистих якостей самих батьків. Деякі батьки ліберальні завдяки своєму характеру. Як правило, вони схильні схвалювати поведінку не лише своїх дітей, але і всіх людей загалом. Схильність до

схвалення є характерною рисою їх особистості, що виявляється також у відчутті внутрішньої захищеності, високому рівні толерантності, у тому факті, що вони самі себе люблять, що їх почуття по відношенню до самих себе не залежать від того, що відбувається навколо. З такими людьми приємно мати справу. Перед ними можна залишатися відвертими та самими собою [12, 17].

Інші батьки, відповідно, «негативно налаштовані» до оточуючих. Вони якось завжди примудряються знаходити в поведінці інших людей те, що їх не влаштовує. Спостерігаючи за тим, як вони поводять себе з дітьми, мимоволі можна задати питання, чому вони так невдоволено відносяться до такої поведінки дітей, яка з іншої точки зору є цілком припустимою. До такого типу нерідко належать люди з надто суворими і твердими переконаннями щодо того, як інші «повинні» поводитися, яка поведінка є «правильною» і яка «неправильною», і це стосується не тільки дітей, але й всіх людей загалом. Поруч з такими людьми кожний почуватиме себе невпевнено через побоювання, що раптом також може викликати певне невдоволення [12, 17-18].

Ступінь схвалення залежить не лише від особистих якостей батьків, але і від самих дітей. Поведінку деяких дітей дуже важко схвалити. Це стосується занадто агресивних та активних дітей, а також носіїв певних відштовхуючих рис характеру. Крім цього, позитивне чи негативне ставлення до дітей може бути зумовлене не лише їх поведінкою, але і не залежними від них факторами, зокрема, фізичною непривабливістю. Діти, які часто хворіють, погано засинають або постійно плачуть, набагато важче знаходять шлях до серця батьків, ніж нормальні здорові діти [12, 18].

Крім цього Томас Гордон вважає, що лінія, яка розмежовує зони схвалення та невдоволення, може змінювати своє положення. Останнє визначається численними факторами, серед яких настрої батьків у даний момент і та ситуація, в якій знаходяться вони і їх дитина. Наприклад, якщо батьки в даний момент повні сил, здорові і задоволені самими собою, вони, скоріш за все, схвалять більшу частину її дій. І лише деякі дії дитини можуть визвати в них роздратування або вивести їх із себе. Якщо ж батьки почувують

себе змореними через недосипання, страждають на головний біль або сердиті на самих себе, їх, щонайшвидше, навпаки, буде дратувати більшість дій, які вчиняють діти. Таким чином, виховний процес може бути гармонічнішим і більш ефективним, коли батьки перебуватимуть у гарному настрої [12, 18-19].

З точки зору Томаса Гордона, ступінь схвалення залежить і від конкретної ситуації. Наприклад, всі батьки визнають, що набагато менше схильні схвалювати поведінку своїх дітей, коли знаходяться в гостях, ніж у звичайному домашньому оточенні [12, 19].

Наявність двох батьків у сім'ї також значно ускладнює картину схвалення-невдоволення, враховуючи хоча б той фактор, що один з батьків, як правило, більше схильний до схвалення, ніж інший. У мами і тата далеко не завжди однакове ставлення до дій дитини у зв'язку з настроєм кожного з батьків в певній конкретній ситуації [12, 20].

Традиційно хибною думкою є і те, ніби батьки обов'язково повинні бути єдиними у своїх почуттях, утворюючи щось схоже на «єдиний батьківський фронт» щодо своїх дітей. Це – нісенітниця, яка, тим не менш, є одним з найбільш поширених забобонів у сфері виховання дітей: батьки завжди повинні підтримувати один одного, щоб у дитини склалося враження, ніби обоє батьків однаково ставляться до тих чи інших його вчинків. Страшенна несправедливість такої стратегії – двоє батьків проти однієї дитини – нерідко призводить до «неприродності» у поведінці одного з батьків. Отже, більш природним було б, якби кожен з батьків висловлював свою думку або показував свою позицію щодо поведінки дитини у конкретній ситуації [12, 22-23].

Томас Гордон звертає також свою увагу на те, що дехто з батьків робить вигляд, ніби схвалює більшість вчинків своїх дітей, але це означає лише те, що вони хочуть здаватися добрими, а відповідно, їх схвалення якоюсь мірою є нещирим. Фактично вони приховують своє невдоволення за зовнішньою поблажливістю [12, 23-24].

Але діти, як нагадує вчений, відрізняються дивовижною чутливістю до настрою батьків. Їм притаманна майже надприродна здатність здогадуватися про щирість почуттів своїх батьків, так як останні мимо своєї волі відсилають їм «невербальні повідомлення» – свого роду сигнали, які свідомо або несвідомо завжди відчують діти. Як би дорослий не намагався приховати свою роздратованість або гнів, він неминуче викаже себе одним з таких сигналів, як: насуплені брови, особливий тон голосу, певна поза, напруженість м'язів на обличчі. Навіть дуже маленькі дітки помічають такі сигнали, знаючи, що така міміка означає невдоволення батьків їх поведінкою. У такі моменти дитина прекрасно розуміє, що батькам не подобається, як вона себе поводить [12, 25].

Тому такий сигнал, як показне схвалення, викликає у дитини збентеження. Вона отримує ніби «змішані суперечливі сигнали» і через це поставлена у безвихідь.

Заганяючи подібним чином дитину в кут, батьки ризикують серйозно нашкодити її душевному здоров'ю. Адже будь-кому з нас, як засвідчує Томас Гордон, доводилося відчувати всю незручність і обтяжливість такої ситуації, коли ми не знали, яку поведінку вибрати, через те, що отримували змішані повідомлення від іншої особи. Отримавши схвалення, що сприймається дитиною як не щире, діти відчують таку ж саму дилему. Якщо це відбувається часто, дітям може здаватися, що їх не люблять. Це змусить їх бути постійно насторожі, відчувати почуття невпевненості тощо [12, 25-26].

Тому вчений переконаний, що самі «складні» батьки – солодкомовні, «поблажливі» і невимогливі, які поводять себе так, ніби вони схвалюють поведінку дитини, але в той же час мимовільними сигналами видають своє невдоволення [12, 25-26].

Крім того, з точки зору Томаса Гордона, нещире схвалення має небезпечну побічну дію, так як з плином часу може серйозно нашкодити взаємовідношенням між батьками і дітьми. Отримуючи «змішані суперечливі сигнали», дитина починає сумніватися у щирості або, навіть, чесності своїх

батьків. Неодноразово переконавшись у тому, що батьки можуть говорити одне, а думати інше, дитина починає їм не довіряти.

Батьки повинні зрозуміти, що їм не слід намагатися розширити свою зону схвалення до неприйнятних для них самих розмірів. Набагато важливіше навчитися віддавати собі звіт у своїх істинних почуттях і не намагатися їх приховувати. Таким чином, вчений наголошує на доцільності відкритого і щирого ставлення батьків до дітей [12, 26-27].

Всім відомо, що існує думка, ніби можна хвалити дитину, не схвалюючи її поведінку. Томас Гордон переконаний, що ця ідея і помилкова, і шкідлива, так як робить батьків нещирими. Вона як би дає батькам право обмежувати, не дозволяти, вимагати і забороняти, але в такій «розумній» формі, щоб дитина розуміла, що відхиляють не її, а її поведінку. Але саме тут приховується хибність цієї ідеї. Не можна хвалити дитину і одночасно не схвалювати її слова і вчинки. «Дитина» є живою, активною істотою, яка поводить себе певним чином у кожний певний момент часу. Саме по відношенню до дитини, як до істоти, яка поводить себе певним чином, батьки і відчують почуття схвалення або невдоволення, а не до якоїсь певної абстракції, названої «дитиною» [12, 27-28].

Томас Гордон впевнений, що така сама точка зору і у самої дитини. Навряд чи вона зробить такий витончений висновок, що, хоча батькам і не подобається її поведінка, вони, тим не менш, схвалюють її й підтримують як особистість. Зовсім навпаки – вона, напевно, відчує, що саме через те, як вона в даний момент поводить, вони не схвалюють її як людину [12, 28].

На думку вченого, відчуття дитини, що її не схвалюють як особистість, залежить від кількості вчинків, за які її не схвалюють. Батьки, які вважають неприйнятними більшу частину вчинків своїх дітей, виховують в останніх відчуття, ніби вони їх не сприймають як особистостей. І навпаки: батьки, які схвалюють більшу частину вчинків і слів своїх дітей, виховують останніх у впевненості, що їх схвалюють як особистостей [12, 28].

Найкраще, за порадою Томаса Гордона, батькам зізнатися і собі і дитині в тому, що вони не схвалюють її як особистість через її конкретний вчинок у конкретний момент. Лише у такому випадку дитина буде сприймати батьків як чесних і відкритих людей, належним чином оцінюючи їхню природність. Адже по-справжньому природні батьки відчують до дітей як почуття схвалення, так і несхвалення; їх відношення до однієї і тієї ж поведінки не буває завжди однаковим – час від часу воно змінюється і немає ніякої потреби приховувати це від дітей. Оскільки дітям хочеться, щоб їх вчинки та поведінку схвалювали, вони, звичайно, будуть конструктивно відноситися до несхвальних почуттів батьків, якщо вони будуть надсилатися у формі чітких і відвертих сигналів. Це, відповідно, не лише полегшить дітям життя, але й допоможе кожній дитині бачити у своїх батьках живих, природних людей – таких, з якими їй хотілося б мати взаєморозуміння [12, 29].

Томас Гордон аналізує ситуації, коли будь-який вплив чи сприяння батьків не в змозі допомогти змінити поведінку дитини, в результаті чого вона продовжує перебувати у протизазі до інтересів батьків, що неминуче призводить до конфлікту між ними.

З точки зору вченого, усі батьки зіштовхуються з ситуаціями, коли ні конфронтації, ні зміни у навколишньому оточенні не змінюють поведінку дитини, і вона продовжує поводитися у протизазі до інтересів та позиції батьків [12, 170-171].

Подібні конфлікти між інтересами батьків і дитини виникають у кожній сім'ї, починаючи з несуттєвих відмінностей у поглядах і переростаючи у справжній бій [12, 170-171].

Томас Гордон вважає, що конфлікт – це перевірка взаємовідношень на міцність; це криза, якій призначено або послабити, або підсилити взаємовідношення батьків і дітей; це подія, яка може призвести до тривалих образ, тліючої ворожості, психологічних шрамів. Конфлікти можуть як відштовхнути людей один від одного, так і з'єднати у більш тісному і близькому союзі; вони містять зерна руйнування і насіння єднання; вони

можуть призводити як до протистояння, так і до глибшого взаємного розуміння [12, 171-172].

Томас Гордон вивчив і проаналізував суть таких конфліктів і шляхи їх розв'язання. На переконання педагога, саме те, як розв'язуються конфлікти, і є визначальним фактором у тому, якими будуть взаємні стосунки.

На його думку, найголовнішим фактором у взаємних стосунках батьків і дітей є те, яким чином розв'язується конфлікт. На жаль, більшість батьків намагаються розв'язати їх, користуючись лише двома основними підходами, авторитарним і ліберальним, обидва з яких неефективні і шкідливі як для самої дитини, так і для взаємовідношень з дитиною [12, 171-172].

Більшість батьків вважають, що конфліктів слід уникати будь-якою ціною.

Є батьки, які терпіти не можуть конфлікти, глибоко страждають, коли вони трапляються, і зовсім не знають, що робити для їх конструктивного розв'язання. Між тим деякі батьки визнають той факт, що оскільки конфлікти є частиною життя і зовсім не обов'язково бувають згубними, взаємовідношення, у яких протягом тривалого часу інтереси однієї особи не вступають у конфлікт з інтересами іншої, можна назвати дивними. Коли співіснують будь-які дві людини або групи людей, конфлікти неминучі, так як усі люди різні, думають по-різному і мають різні потреби. Більше того, взаємовідношення без конфліктів можуть бути набагато нездоровішими, ніж ті, в яких конфлікти відбуваються часто [12, 171-172].

У сім'ї, де конфлікти відбуваються відкрито і сприймаються як природне явище, дитина має можливість відчувати конфлікт, навчитися його вирішувати і бути підготовленою до подібних ситуацій у подальшому житті [12, 172-173].

Томас Гордон наголошує, що вирішальним фактором у будь-яких взаємовідношеннях є не кількість конфліктів, а те, як вони розв'язуються. Вчений впевнений, що саме це є визначальним фактором у тому, якими будуть взаємовідношення: здоровими чи нездоровими, взаємно-задовольняючими чи

ні, дружніми чи ворожими, глибокими чи поверховими, близькими чи відчуженими [12, 172-173].

Томас Гордон досліджує дилему сучасних батьків відносно звичайних підходів до конфлікту, яка, на його переконання, міститься у тому, що батьки бачать перед собою лише два звичайні та традиційні підходи «перемогти-програти», які Томас Гордон пропонує назвати методом 1 і методом 2.

Рідко хто з батьків бачать розв'язання конфліктів інакше, ніж з точки зору такого результату, коли один програє, а інший перемагає. Орієнтація на «перемогти – програти» лежить у самому корені дилеми, яка знаходиться перед сучасними батьками – чи бути суворими (коли перемагають батьки) чи поблажливими (коли перемагає дитина) [12, 173-174].

Більшість батьків зводять проблему дисципліни під час виховання дитини до питання про те, бути їм жорсткими чи лагідними і делікатними, владними чи ліберальними. Саме через замкнутість на цьому «чи-чи»-підході до дисципліни, вони розглядають свої взаємовідношення з дітьми як боротьбу за владу, бій до переможного кінця, одним словом, як війну. Сьогоднішні батьки і їхні діти у буквальному розумінні слова знаходяться у стані війни, коли кожен орієнтується на такий результат, у якому хтось перемагає, а хтось програє [12, 173-174].

Коли між батьками і дітьми виникає конфлікт, більшість батьків намагаються розв'язати його на свою користь, тобто так, щоб батьки перемогли, а дитина прогнала. Менше батьків поступаються дітям через страх перед конфліктом або порушенням інтересів дітей. В таких сім'ях дитина перемагає, а батьки програють. Таким чином, як зазначалося раніше, головна дилема сучасних батьків міститься у тому, що вони бачать перед собою лише два підходи «перемогти – програти», які Томас Гордон пропонує називати просто методом 1 і методом 2. Кожний з цих методів передбачає, що одна людина перемагає, а інша програє: одній вдається настояти на своєму, а іншій – ні [12, 174-175].

Щодо Методу 1, Томас Гордон змальовує, як він діє у взаємовідносинах батьків і дітей. Наприклад, батьки і дитина зіштовхуються з ситуацією конфлікту потреб. Батьки знаходять рішення і повідомляють про нього дитину, сподіваючись, що дитина прийме їх варіант рішення. Якщо дитині не подобається рішення, батьки спочатку удаються до переконання, намагаючись вплинути на дитину так, щоб та все ж таки погодилася з варіантом їх рішення. Якщо переконання не допомагає, батьки намагаються отримати згоду за допомогою сили і влади [12, 174-175].

Щодо Методу 2, Томас Гордон характеризує його наступним чином. Батьки і дитина зіштовхуються з ситуацією конфлікту потреб. У батьків може бути, а може і не бути завчасно знайденого рішення. Якщо воно у них є, вони можуть спробувати переконати дитину прийняти його. Цілком очевидно, що в подібній ситуації у дитини може виникнути власне рішення і вона переконуватиме батьків прийняти її рішення. Якщо батьки чинять опір, дитина може, навіть, спробувати застосувати свою силу для отримання згоди від батьків. Врешті батьки здаються [12, 176-177].

Метод 1 і Метод 2 мають багато спільного, хоча результати їх абсолютно різні. В обох випадках кожна сторона хоче настояти на своєму і намагається переконати іншого прийняти її рішення. У Методі 1 батьки неухважні і байдужі до потреб дитини. У Методі 2 дитина неухважна і байдужа до вимог батьків. Використовуючи будь-який з методів, хтось один залишається переможеним і сердиться на іншого через поразку. Обидва методи передбачають боротьбу за владу, в якій супротивники не соромляться користуватися своєю силою і владою, якщо відчують, що це необхідно для перемоги [12, 178].

Томас Гордон намагається роз'яснити чому Метод 1 є неефективним. Вчений переконаний, що батьки, які покладаються під час розв'язування конфлікту на Метод 1, платять високу ціну за свою «перемогу». Результати застосування Метода 1 цілком передбачувані: низька мотивація дитини щодо виконання нав'язаного їй рішення, образа на батьків, витрачання батьками

зайвого часу на контроль за виконанням дитиною їх рішень, відсутність у дитини можливості виховувати в собі самодисципліну [12, 179].

Коли батьки нав'язують своє розв'язання конфлікту, у дитини дуже низька мотивація і незначне бажання виконувати це рішення, оскільки вона сама в нього не внесла ніякого вкладу і була позбавлена права голосу під час його прийняття. У подібних ситуаціях дитина поступається батькам, але лише через страх перед їх покаранням або осудженням. Дитина не хоче виконувати рішення, а лише почуває себе змушеною це робити. Саме з цієї причини діти так часто намагаються уникнути виконання рішень, прийнятих за Методом 1 [12, 178].

Батьки, які використовують Метод 1, інколи досягають піддатливості і слухняності дітей, але ціною ворожості до них власних дітей. Метод 1 сіє насіння безперервного погіршення стосунків між батьками і дитиною, так як на місце любові і симпатії стають неприязнь і ненависть [12, 179].

Деякі батьки нерідко захищають свою схильність до Методу 1 з тієї причини, що це швидкий спосіб розв'язання конфлікту. Між тим ця перевага часто є скоріше вигаданою, ніж реальною, так як батьки, найчастіше, змушені витратити багато часу на те, щоб прослідкувати за виконанням рішення, постійно сварячи і підганяючи дитину [12, 179].

Небагато батьків помічають зв'язок, наприклад, між відсутністю мотивації у дітей допомагати батькам і тим фактом, що рішення відносно домашньої роботи приймаються за Методом 1. На переконання Томаса Гордона, «неспівпрацююча дитина – це дитина, чії батьки, приймаючи рішення за Методом 1, фактично відмовляють їй у шансі на співробітництво, тому що дух спільної роботи ніколи не виховується шляхом примушування дитини до будь-якої роботи [12, 180].

Ще одним наслідком застосування Метода 1 є те, що у дитини немає можливості виховувати у собі самодисципліну, тобто поведінку, яка внутрішньо спрямовується, самоініціюється і є відповідальною. Один з найрозповсюдженіших міфів щодо виховання дітей міститься у тому, що коли

батьки змушують своїх дітей робити щось, ті виростають самодисциплінованими і відповідальними людьми. Однак, хоча деякі діти дійсно підкоряються батьківській авторитарності, стають слухняними за рахунок покірності і конформізму, вони виростають людьми, які потребують певного зовнішнього контролю за їх поведінкою. У підлітковому або, навіть, дорослому віці у них проявляється відсутність внутрішніх регуляторів; вони протягом життя кидаються від однієї владної фігури до іншої у пошуках відповіді на питання про місце у своєму житті. У таких людей відсутня самодисципліна, внутрішні регулятори і відчуття відповідальності, тому що їм не була надана можливість розвинути у собі ці риси [12, 180-181].

Томас Гордон наголошує, що кожний раз, коли батьки примушують дитину робити щось шляхом застосування своєї сили або влади, вони позбавляють дитину можливості розвинути у собі самодисципліну і відповідальність [12, 181-182].

Вчений приділяє значну увагу дослідженню причин, чому неефективним також є Метод 2. Педагог зазначає, що діти, які виховуються у сім'ях, де головним способом розв'язування конфліктів є Метод 2, відрізняються від тих, до кого застосовується Метод 1. Діти, котрим дозволяється діяти по-своєму, не бувають такими ж залежними, агресивними, покірними, підлесливими, замкненими і т.п., так як вони не розвивають у собі звичок долати батьківську владу, оскільки у них у цьому немає необхідності. Метод 2 спонукає дитину вживати свою владу над батьками з метою перемоги за рахунок батьків [12, 182].

Такі діти вчаться використовувати для приборкання батьків короткочасні вибухи гніву. Вони змушують батьків відчувати себе винними; розмовляють принизливо і зухвало з батьками. Такі діти нерідко бувають неконтрольованими, некерованими і імпульсивними. Вони впевнені, що їх потреби набагато важливіші потреб батьків. Так як такі діти часто позбавлені внутрішніх регуляторів своєї поведінки, вони виростають егоцентричними, егоїстичними і вередливими. Такі діти рідко бувають гарними помічниками

вдома. Вони часто відчують серйозні труднощі у взаємовідносинах з однолітками. Діти з сімей, які переважно використовують Метод 2, звикають домагатися свого від батьків та запроваджують подібний принцип у стосунках з однолітками. Інші діти цього не люблять і намагаються уникати їх товариства [12, 182].

Такі діти також часто відчують труднощі з адаптацією до навчання у школі, тобто закладі, де явно домінує Метод 1. Діти, які звикли до Методу 2, відчують несподіваний удар, коли виявляють, що більшість вчителів у школі привчені розв'язувати конфлікти за Методом 1, використовуючи весь комплекс своїх повноважень [12, 182].

Можливо найбільш серйозним наслідком Методу 2 є те, що у дітей часто визріває глибоке відчуття непевненості у любові до них батьків. Таку реакцію легко зрозуміти, враховуючи, як має бути важко батькам почувати себе люблячими і такими, що схвалюють вчинки дитини, яка постійно перемагає. У Методі 1 неприязнь йде від дитини до батьків; в Методі 2 – від батьків до дитини. Дитина, яка виховується за Методом 2, відчуває, що батьки бувають роздратовані, ображені і сердиті на неї. Коли згодом вона починає відчувати таке ж ставлення однолітків і, можливо, дорослих, вона неминуче відчувається і вважає себе знехтуваною, хоча в цьому почутті є доля правди, так як часто вона, дійсно, відкинута й нелюбима іншими. Отже, виконання батьківських обов'язків за Методом 1 рідко приносить батькам радість, адже дуже прикро і сумно виховувати дітей, яких не здатний любити або з якими неприємно спілкуватися [12, 182-183].

Томас Гордон наполягає на демократизації стосунків. Він відмічає, що, окрім всього викладеного, існує ряд додаткових проблемних питань, пов'язаних з Методом 1 і Методом 2.

Мало хто з батьків користується або виключно Методом 1, або виключно Методом 2. В багатьох сім'ях один з батьків переважно покладається на Метод 1, інший схильний до Методу 2. Оскільки є свідчення, що у дітей, які виховуються в подібних сім'ях, розвиваються ще серйозніші емоційні

проблеми, стає очевидним, що непослідовність більш згубна, ніж крайнощі того чи іншого з підходів [12, 183].

Деякі батьки починають з використання Методу 2, але, коли дитина дорослішає, стає незалежною і самокерованою, «дрейфують» у бік Метода 1. Зрозуміло, що для дитини, яка звикає більшу частину часу діяти по-своєму, подібний перехід виявляється надто болючим і, навіть, шкідливим. Інші батьки, навпаки, починають переважно з Методу 1, а потім поступово «дрейфують» у бік Методу 2. Особливо часто це трапляється у тих випадках, коли дитина з ранніх років починає чинити опір і повставати проти батьківської влади: батьки поступово здаються і починають поступатися дитині [12, 183-184].

Бувають такі батьки, котрі користуються Методом 1 по відношенню до первістка і перемикаються на Метод 2 після народження другої дитини, сподіваючись, що він буде спрацьовувати краще. У таких сім'ях старша дитина часто відчуває величезну образу по відношенню до другої дитини, котрій дозволяється те, що в свій час не дозволялося їй. Інколи перша дитина, навіть, розглядає таку обставину як свідчення того, що батьки більше люблять другу дитину [12, 183-184].

Одна із найбільш розповсюджених схем серед батьків, які відчули на собі вплив як проповідників поблажливості, так і опонентів покарань, виглядає таким чином: протягом тривалого часу батьки дозволяють дитині перемагати, а коли її поведінка стає зовсім нестерпною, різко переходять на Метод 1. З часом вони починають відчувати почуття провини і знову поступово повертаються до Методу 2, після чого цикл повторюється [12, 183-184].

Однак, багато батьків все ж таки замкнені або на Методі 1, або на Методі 2. За переконаннями або за звичкою батьки можуть бути зятими прибічниками Методу 1. Вони знають з досвіду, що цей метод погано працює, і, можливо, навіть, починають відчувати почуття провини: вони самі собі не подобаються, коли їм доводиться командувати і карати. Однак, єдина альтернатива, котру вони знають, це Метод 2, який дозволяє дитині перемагати.

Так як інтуїція підказує батькам, що цей метод нічим не кращий або, можливо, навіть, гірший, вони уперто продовжують притримуватися Методу 1, незважаючи на той факт, що їх діти страждають від такого підходу, а взаємовідношення з дітьми погіршуються [12, 183-184].

Більшість батьків, які притримуються Методу 2, не схильні до того, щоб переходити на авторитарний підхід через те, що вони принципово проти використання влади стосовно дітей, або тому, що їх власний характер не дозволяє їм вживати необхідну силу і вступати у конфлікт.

З точки зору Томаса Гордона, дилема майже всіх батьків міститься у тому, що вони замикаються або на Методі 1, або на Методі 2, або коливаються між тим і іншим з тієї причини, що не знають про альтернативу цим двом неефективним методам «перемогти – програти» [12, 185-186].

Вчений також обґрунтував сутність поняття «влада», що часто застосовується батьками у процесі виховання дітей та дослідив на скільки вона є необхідною.

На його переконання, одна з найбільш глибоко укорінених думок відносно виховання дітей є наступною: батькам необхідно і бажано вживати свою владу для керування дітьми, контролю над ними і їх вихованням. Лише небагато батьків наважуються заперечувати це твердження [12, 187].

Слід відмітити, що домінуюча протягом багатьох століть подібна думка про обов'язок батьків використовувати владу під час виховання дітей, перешкоджає будь-яким суттєвим змінам. Одна з причин домінування цієї думки у тому, що переважна більшість батьків не розуміє, що таке влада і який вплив вона може чинити на дітей. Всі батьки невимушено говорять про владу, але лише небагато з них можуть дати їй визначення [12, 187].

Томас Гордон спробував дослідити сутність поняття «влада». Вчений розпочинає з того, що всі діти спочатку бачать у своїх батьках свого роду богів. Батьки уявляються дітям більш сильними, освідженнішими, знаючими та вмільми. З точки зору дитини, на світі немає нічого такого, що не знають або не

вміють батьки: дитина захоплюється обсягом і шириною їх пізнання, точністю їх завбачень, мудрістю їх міркувань [12, 189].

Разом з тим, лише деякі з подібних оцінок бувають точними, так як діти часто приписують своїм батькам багато рис, характеристик і здібностей, котрими ті не володіють. Коли дитина стає підлітком чи дорослим і в змозі оцінити своїх батьків завдяки вже власному накопиченому досвіду більш об'єктивно, вона приходиться до висновку, що життєвий досвід не завжди «кращий вчитель», а мудрість не завжди співвідноситься з віком. Більшості батьків нелегко у цьому зізнатися, але ті з них, хто чесніший з самим собою, погоджується, що оцінювання дітьми своїх батьків значно завищене [12, 189].

Томас Гордон відмічає, що коли батьки говорять про своїх власних батьків, вони охоче згадують їхні помилки, однак, навіть, на хвилину не допускають, що мають такі ж погрішності у міркуваннях і їм не завжди вистачає мудрості стосовно виховання власних дітей.

Слід зауважити, що хоча і незаслужено, але батьки дійсно володіють більшим джерелом батьківської влади над дитиною саме тому, що батьки виглядають перед дитиною «авторитетом» [12, 189].

Володіння певним достатком, якого потребує дитина, також дає батькам владу над нею. Наприклад, діти з'являються на світ майже повністю залежними від інших у питаннях харчування і фізичного комфорту і не володіють засобами для задоволення цих потреб [12, 190].

Однак, поступово дитина дорослішає, стає все більш незалежною, а влада батьків природним чином йде на спад.

Тим не менш, всі батьки знають, що можуть керувати своєю маленькою дитиною за допомогою сили. Вміло чергуючи нагороди і покарання, батьки змушують дитину поводитися так чи інакше [12, 190].

Відомо, що люди схильні повторювати дії, які приносять нагороду, тобто задовольняють потребу, і уникати або припиняти дії, котрі або не приносять нагороду, або тягнуть за собою покарання. Тому батьки можуть «посилювати»

певні види поведінки, нагороджуючи дитину, і «пригнічувати» небажані шляхом покарання [12, 190]. Подібні дії для змінення поведінки дитини батьки називають «вихованням».

Починаючи з малого віку, після достатньої кількості нагород і покарань, дітьми можна керувати шляхом одних лише обіцянок і загроз: обіцянок нагородити їх, коли вони будуть поводити себе певним чином, або загроз покарати, якщо вони будуть поводити себе не бажаним для батьків чином. Потенційні переваги такої ситуації очевидні: батькам не треба чекати бажаної поведінки, з тим щоб її нагородити та посилити свої дії, або небажаної поведінки, з тим щоб її покарати та притиснути [12, 191-192].

З точки зору Томаса Гордона, батьківська влада, яка використовується для нагородження і покарання (або для обіцянки нагороди і загрози покарання), виглядає досить ефективним засобом керування дітьми лише в деяких випадках: застосування батьківського авторитету (чи то влади, чи то сили), здається ефективним за певних умов і вельми неефективним за інших умов [12, 193].

Вчений відзначив досить прикрі побічні ефекти від застосування влади.

У результаті «виховання слухняності» діти часто стають заляканими і знервованими, часто зганяють злість на своїх вихователів, «ламаються» емоційно і фізично під гнітом необхідності привчатися до поведінки, яка є для них або скрутною, або неприємною.

Томас Гордон підкреслює, що використання влади для керування дітьми є ефективним лише за умови, коли батьки впевнені у своїй владі, тобто коли їх нагороди виглядають достатньо привабливими, щоб дитина хотіла їх, а покарання – достатньо переконливими, щоб дитина прагнула уникати їх. Але батьки мають владу над дитиною лише протягом того періоду, доки діти знаходяться у стані безсилля та залежності [12, 193].

Коли дитина стає менш беззахисною і менш залежною від батьків у задоволенні своїх потреб, останні втрачають свою владу. Саме через це вони з жахом виявляють, що нагороди і покарання, які спрацьовували поки дитина

була ще маленькою, після її подорослішання втрачають свою ефективність [12, 194-195].

У тих сім'ях, де для керування дітьми в їх ранні роки батьки покладаються, головним чином, на владу, вони неминуче відчують потрясіння, коли запас їхньої влади вичерпується, і вони залишаються майже або зовсім без впливу.

Томас Гордон переконаний, що більшість теорій про «стреси і перенавантаження у підлітковому віці» занадто зосереджені на таких факторах, як фізичні зміни, яких зазнають підлітки, їх нові соціальні запити тощо, випускаючи з поля зору дещо більш важливе. Наприклад, те, що цей період є складним для дітей і батьків переважно тому, що підліток стає на стільки незалежним від своїх батьків, що їм вже важко керувати ним за допомогою нагород і покарань. А оскільки більшість батьків звикли покладатися саме на нагороди і покарання, підлітки відповідають їм ще більш незалежною, бунтівною і ворожою поведінкою [12, 194-195].

Батьки вважають, що підлітковий опір спричиняється даною стадією розвитку дитини. Вчений з цим не погоджується. Справа полягає у тому, що в цьому віці підліток стає здатнішим до опору і бунту. Батьки в цей час не можуть керувати ним за допомогою нагород, так як він вже їх не дуже потребує. Підліток не сприймає загрози покарання, так як батьки тепер мало що можуть зробити, щоб спричинити йому біль або великий дискомфорт. Типовий підліток поводить таким чином, тому що він на той час накопичує достатньо сил і можливостей, щоб задовольняти свої потреби, і достатньо влади, щоб не боятися влади батьків [12, 195-196].

Томас Гордон звертає особливу увагу на те, що підліток не бунтує проти батьків, а бунтує проти їх влади. Вчений переконаний, що коли батьки менше покладаються на владу і більше на невіддані методи впливу на дітей, починаючи з їх дитячих років, у дитини менше приводів для бунту у підлітковому віці. Використання влади з метою змінення поведінки дітей, таким чином,

призводить до того, що батьки неминуче виснажують свою владу, причому значно швидше, ніж вони допускають [12, 195-196].

Томас Гордон зауважує, що виховання за допомогою влади вимагає певних умов, адже використання нагород і покарань для впливу на дитину вимагає, щоб виховання здійснювалося у суворо контрольованих умовах [12, 195-196].

Вчений наголошує, що виховання за допомогою влади вимагає певних умов, щоб воно здійснювалося у контрольованих межах.

Однак, у процесі виховання дітей за допомогою нагород і покарань багато з таких умов надзвичайно важко дотримуватися, через що більшість батьків кожний день порушують одне або декілька з «правил» ефективного «виховання».

1. «Об'єкт» виховання потребує високої мотивації, щоб відчувати величезну потребу у «роботі за винагороду».

2. Якщо покарання виявляється занадто суворим, об'єкт починає уникати подібних ситуацій взагалі.

3. Щоб нагорода вплинула на поведінку об'єкта, він повинен отримати її достатньо швидко.

4. Батькам слід бути послідовними у нагородах і покараннях.

5. Нагороди і покарання рідко бувають ефективними під час навчання комплексним видам поведінки, якщо тільки одночасно не використовувати занадто складні методи, які забирають багато часу для «посилення» [12, 197-198].

За допомогою нагород і покарань можна навчити дитину не чіпати заборонені предмети або казати «будь ласка», звертаючись з проханням до дорослих, але ці методи навряд чи є ефективними у процесі формування дієвих навчальних звичок або у вихованні таких рис як чесність, доброта або сумлінність під час виконання певної роботи. На думку Томаса Гордона, такі комплексні схеми поведінки взагалі неможливо викласти дітям, так як діти

оволодівають ними на основі власного досвіду у самих різних ситуаціях під впливом самих різноманітних факторів [12, 197-198].

Як зазначає вчений, не дивлячись на всі серйозні обмеження у застосуванні батьками влади, вона дивним чином залишається улюбленим методом більшості батьків незалежно від їх освіти, громадського статусу і матеріального достатку [12, 197-198].

Хоча батьки чудово обізнані про згубний вплив влади, і пам'ятають з власного досвіду, який вплив на них мала батьківська влада, парадокс полягає у тому, що вони «забувають» це, застосовуючи владу стосовно власних дітей. Томас Гордон пропонує перелік тих дій, які з власних спогадів чинили батьки:

1. Опір, непокоря, бунт, негативізм.
2. Обурення, гнів, ворожість.
3. Брехня, приховування почуттів.
4. Звинувачення інших, пліткування, обман.
5. Підкорення собі інших, патрунування, займання (зачіпання).
6. Прагнення перемогти, побоювання програти.
7. Формування союзів, направлених проти батьків.
8. Підкорення, покірність, поступливість.
9. Підлабузнювання, лестощі.
10. Конформізм, відсутність схильності до творчості, острах перед новизною, потреба у завчасній гарантії успіху.
11. Занурення в себе, відхід від реальності [12, 198-199].

Томас Гордон вважає, що, навіть, після того, як батьки згадують про власні механізми протистояння батьківській владі, коли вони були дітьми, і навіть, після того як вони відповідно до запропонованого переліку визначають методи протистояння, якими користуються їх власні діти, деякі з них залишаються переконаними у тому, що влада і сила виправдані під час виховання дітей. Тому вчений пропонує розглянути додаткові позиції і установки, що торкаються батьківської влади:

– чи хочуть самі діти, щоб їх обмежували [12, 209-211];

- чи потрібна влада, коли батьки послідовні [12, 212-213];
- чи лежить на батьках обов'язок впливати на дітей [12, 213-216];
- чому влада зберігає своє місце у сфері виховання дітей [12, 217].

Томас Гордон зазначає, що згідно з розповсюдженою думкою діти самі хочуть, щоб батьки обмежували їхню поведінку, так як в такому випадку вони відчують себе більш захищеними. Позбавлені обмежень, діти стають недисциплінованими і невпевненими у собі та в любові до себе батьків [12, 209].

Здоровий глузд і досвід, вочевидь, свідчать на користь ідеї, що діти дійсно хочуть обмежень у своїх стосунках з батьками. Дітям необхідно знати, як далеко їм дозволено заходити, перш ніж їх поведінка стане неприпустимою. Лише потім вони можуть прийняти свідоме рішення щодо того, щоб не переходити цю межу. Те ж саме стосується всіх людських взаємовідношень [12, 210].

З точки зору Томаса Гордона слід пам'ятати про відмінність між тим, коли дитина хоче просто знати «межі схвалення своїх батьків», і коли вона хоче, щоб батьки самі встановили межі її поведінки. Вчений впевнений, що коли батьки самостійно намагаються встановити межу поведінки дитини, це може викликати обурення і образу збоку дитини.

Тому він пропонує інше бачення принципу щодо використання батьками своєї влади і встановлення меж поведінки дитини: «Діти потребують такої інформації від своїх батьків, котра передає відношення батьків до їх поведінки таким чином, щоб вони самі могли змінити поведінку, неприйнятну для батьків. Тим не менш, діти не хочуть, щоб батьки обмежували або змінювали їх поведінку шляхом використання або загрозою використання своєї влади. Діти хочуть самостійно обмежувати власну поведінку, щойно зрозумівши, що їх поведінка повинна бути обмежена або змінена. Діти, як і дорослі, визнають за краще бути господарями своєї поведінки» [12, 211].

Як зазначає Томас Гордон, деякі батьки виправдовують використання влади, вважаючи, що вона є ефективною і не приносить шкоди, за умови

послідовного її застосування. Вчений запевняє, що послідовність дійсно необхідна, якщо застосовується влада. Хоча застосування влади згубне, однак воно стає ще більше згубним, якщо батьки непослідовні. Діти не хочуть, щоб їхні батьки користувалися владою непослідовно. Якщо батьки вважають, що повинні застосовувати владу, послідовність у їх діях дає можливість дитині зрозуміти, які види поведінки будуть каратися і які винагороджуватися [12, 212].

Непослідовність у застосуванні нагород і покарань може мати згубні наслідки для дітей, так як не дає їм можливості дізнатися, яким повинна бути «правильна» (та, за яку нагороджують) поведінка і відповідно яка поведінка є «небажаною». Оскільки діти не можуть перемогти, вони розчаровуються, збентежуються, можуть розлютитися і, навіть, стати «неврастеніками» [12, 213].

З точки зору Томаса Гордона, самою розповсюдженою позицією серед батьків стосовно влади є та, згідно з якою влада виправдана «обов'язком» батьків впливати на дітей, змушуючи їх поводитися таким чином, який визнається бажаним як батьками, так і «суспільством» (що б не означало це поняття). Це все така ж стара, як вік, суперечка про те, чи може влада у людських взаємовідносинах вважатися виправданою, якщо вона використовується на благо і мудро, «заради благополуччя ближнього», «в ім'я найвищих інтересів», «на благо суспільства» [12, 213].

Томас Гордон переконаний у тому, що коли все більше людей почне розуміти силу і владу глибше і повніше, і буде сприймати їх як дещо аморальне, то тоді все більше батьків застосовуватимуть таке розуміння до сфери стосунків між дорослими і дітьми; усвідомивши, що в межах цих взаємовідношень застосування сили і влади є аморальним, вони будуть змушені шукати нові творчі невіддільні методи, котрі можна використовувати дорослим у своїх взаємовідносинах з дітьми і молоддю [12, 214].

Абстрагуючись від морального і етичного аспектів застосування влади, питання батьків: «Хіба це не мій обов'язок – застосовувати свою владу з метою

здійснення впливу на дитину?» – знаходить повне нерозуміння наступного: батьківська влада у дійсності не «впливає» на дітей, а примушує їх поводитися запропонованим чином. Влада не «впливає» у розумінні переконання, умовляння, навчання або стимулювання дитини поводитися певним чином. Влада або примушує до поведінки, або перешкоджає поведінці. Примушена будь-ким, хто володіє більшою владою, дитина не стає по-справжньому переконаною. Як правило, вона повертається до своїх колишніх звичок, як тільки припиняється дія примусової влади, оскільки її власні потреби і бажання залишаються незмінними. В інших випадках вона намагається помститися батькам за свої незадоволені потреби і пережите приниження. Відповідно, влада наділяє владою власні жертви, створює собі опозицію і виношує власне знищення [12, 215]. Батьки, користуючись владою, фактично знижують свій вплив на дітей, так як влада дуже часто викликає активний опір: дитина оволодіває собою, роблячи прямо протилежне тому, що від неї вимагають батьки.

Томас Гордон підкреслює, що як це не парадоксально, але якби батьки відмовилися від своєї влади або припинили нею користуватися, вони мали б більше впливу на дітей. За допомогою невіддільних методів впливу легше домогтися того, щоб діти більш серйозно відносилися до ідей і почуттів своїх батьків і, як наслідок, змінювали власну поведінку у напрямку, що є до вподоби батькам. Навіть, якщо вони і не завжди будуть змінювати свою поведінку, однак у будь-якому разі інколи вони це робитимуть [12, 216].

Щодо питання, чому влада зберігає своє місце у сфері виховання дітей, Томас Гордон зізнається, що це питання його завжди спантеличувало і бентежило. Вчений констатує, що досить важко зрозуміти, як можна виправдовувати використання влади для виховання дітей при всьому, що відомо про владу і її вплив на людей. Працюючи з батьками, Томас Гордон переконався у тому, що практично майже всі вони не люблять застосовувати владу до своїх дітей, так як почуваються ніяково і часто відчують почуття провини. Інколи батьки, навіть, вибачаються перед дітьми після застосування

влади. Крім того, багато батьків зізнаються у тому, що їх владні методи не дуже ефективні [12, 217].

Таким чином, Томас Гордон прийшов до висновку, що батьки наполегливо і невпинно продовжують використовувати владу лише тому, що не зіштовхуються у своєму житті з людьми, які використовують невіддані методи впливу. Більшість людей з дитинства відчувають на собі чийсь владу – владу батьків, шкільних вчителів, шкільної адміністрації, тіточок, дядечків, бабусь і дідусів, армійських офіцерів і керівництва. Відповідно, батьки продовжують уперто триматися позиції щодо застосування владу з огляду на відсутність у них знань і досвіду застосування будь-якого іншого методу розв'язання конфліктів у людських взаємовідносинах [12, 217].

Контрольні запитання до розділу 1

1. На комплексі яких концептуальних положень Томаса Гордона ґрунтується система ефективної підготовки батьків?
2. Чи має значення, які взаємовідношення знаходяться для батьків на першому місці: з дітьми чи з партнером по шлюбу?
3. Яким чином Томас Гордон охарактеризував вплив на дітей інших дорослих, котрим батьки доручають частину власних повноважень?
4. Проаналізуйте «Кредо взаємин батьків з дитиною» Томаса Гордона.
5. У чому полягає головна мета концепції Томаса Гордона?
6. На розвиток яких характерних рис дитини спрямований спектр виховних завдань, що уможливають реалізацію головної мети?
7. Які причини педагогічних невдач та поразок батьків визначив Томас Гордон?
8. Чому батьки відчують себе безпорадними у разі виникнення у дітей проблем?
9. Як Томас Гордон розкривав сутність поняття «влада», що часто застосовується батьками у процесі виховання дітей? Які побічні ефекти від застосування влади визначив Томас Гордон?
10. Назвіть основні перешкоди на шляху побудови ефективних взаємовідношень між батьками і дітьми з точки зору Томаса Гордона.

Розділ 2. СТРАТЕГІЇ І МЕТОДИ ПІДГОТОВКИ БАТЬКІВ ДО ЕФЕКТИВНОГО СПІЛКУВАННЯ З ДІТЬМИ

Для організації ефективного спілкування батьків з дітьми Томас Гордон запропонував застосовувати наступний комплекс стратегій і методів: 1) мова схвалення + пасивне слухання; 2) стратегія комунікативних повідомлень (я-повідомлення, ти-повідомлення); 3) активне слухання; 4) стратегія безпрограшного розв'язання конфліктів; 5) стратегія змінення навколишнього середовища.

2.1. Стратегія мови схвалення + пасивного слухання

Перш за все, розглянемо у чому сила мови схвалення (позитивного сприймання). На переконання Томаса Гордона, якщо людина спроможна відчувати та висловлювати своє схвалення, вона наділена здатністю надавати ефективну допомогу, так як її схвалення на адресу іншої людини (тобто прийняття її такою, якою вона є) є важливим фактором розвитку таких взаємовідношень, за яких та інша людина може ставати більш продуктивною і творчою, удосконалюватися, розвиватися, зазнавати конструктивних змін, вчитися вирішувати свої проблеми, рухатися у напрямку стабілізації душевного спокою, максимально розкривати свої здібності та можливості [12, 37-38].

Вчений порівнює схвалення з родючим ґрунтом, який дає змогу крихітній насініні розвинути і перетворитися у прекрасну квітку. При чому ґрунт лише сприяє насініні стати квіткою. Він дає поштовх здатності насініні до зросту, але сама здатність міститься у насініні. Як і насінина, дитина містить у собі свою здатність до розвитку. Схвалення ж, як ґрунт, лише допомагає дитині реалізувати свій потенціал [12, 38-39].

Томас Гордон присвятив багато часу дослідженню того, чому батьківське схвалення справляє на дитину такий величезний позитивний вплив. Він зазначає, що більшість батьків цього просто не усвідомлюють, так як у свій час

виховувалися у переконанні, що схвалення ніяк не впливає на дитину і що найдоцільнішим способом допомогти дитині стати кращою вбачали у тому, щоб підкреслити, що саме в ній не схвалюється в даний момент.

Саме через це батьки під час виховання дітей цілком покладаються на мову несхвалення. В результаті, ґрунт, наданий більшістю батьків для зростання їх дітей, перенасичений аналізом, судженням, критикою, моралізуванням та навіюванням – усім тим, що в прихованій формі містить у собі несхвалення дитини, яке, в свою чергу, відчужує дітей від батьків. Діти припиняють з ними розмовляти. Вони засвоюють із власного досвіду, що значно безпечніше утримувати свої почуття і свої проблеми в собі. Іншими словами, несхвалення часто «закриває» людей, змушує їх постійно пильнувати, посилює відчуття дискомфорту, змушує їх боятися тверезо оцінювати себе [12, 38].

Мова схвалення, навпаки, робить дітей більш відкритими. Вона спонукає їх ділитися своїми почуттями і проблемами. Томас Гордон наголошує, що найбільш успішними є ті, хто вміє уникати оцінювальних суджень та висловлювати своє схвалення всім, хто б не звертався до них за допомогою, незалежно від того, що вони кажуть [12, 38-39].

Працюючи на курсах, вчений і його послідовники переконалися, що батькам можна прищепити ті ж навички, якими користуються професійні консультанти, і таким чином відкрити їхній «секрет успіху», який міститься у відсутності несхвалення і в умінні говорити мовою схвалення [12, 40].

Томас Гордон переконує, що навчившись словами виражати внутрішнє почуття схвалення, батьки впливатимуть на дитину таким чином, що вона навчиться схвалювати саму себе і усвідомлювати власну значущість. Батьки суттєво сприятимуть її розвитку і реалізації потенціалу, закладеного в ній генетично. Вони прискорять її просунення від залежності до самостійності, допоможуть їй навчитися самостійно вирішувати свої проблеми і наділять силою ефективно долати розчарування і прикрощі, які є типовими для дитячого і підліткового віку [12, 40].

Найважливішим наслідком схвалення, з точки зору Томаса Гордона, є підсилення в свідомості дитини відчуття, що її люблять. Адже приймати іншого таким, який він є, – це справжній акт любові; відповідно, отримувати схвалення щодо своїх вчинків, поведінки означає відчувати себе любимим. А сила відчуття, що тебе люблять, є чудодійною, так як сприяє розвитку розуму і тіла і, можливо, є найбільш ефективним із відомих нам засобів, що застосовуються як для душевного, так і для фізичного зцілення [12, 40].

Вчений впевнений, що схвалення потрібно обов'язково демонструвати. Адже одна справа – відчувати схвалення, інша – дати його відчутти дитині. Якщо дитина не отримує і не відчуває батьківське схвалення, то воно не здійснює на неї ніякого впливу. Тому батькам необхідно навчитися демонструвати своє схвалення таким чином, щоб діти його відчували [12, 41].

Для цього необхідні особливі навички. Наприклад, професійному психологу-консультанту або психотерапевту, чия ефективність значно залежить від його здатності демонструвати своє схвалення клієнту, необхідні роки, щоб оволодіти умінням висловлювати своє ставлення до позиції співбесідника. Мистецтво висловлення схвалення потребує спеціального навчання і тривалої практики. Важливою складовою такого мистецтва є вміння правильно розмовляти, тому що розмова може зцілювати людину і викликати конструктивні зміни в її мисленні і вчинках [12, 41].

Те ж саме відноситься і до батьків. Від того, як вони розмовляють з дітьми, залежить їх здатність надавати ефективну допомогу дитині. Ефективний батько як і ефективний консультант повинен набути відповідні навички спілкування й навчитися повідомляти своє схвалення [12, 41-42].

Більшість батьків може навчитися бути корисними для своїх дітей. Відомо, що для того, щоб стати чудовим консультантом, замало одних знань психології або, так би мовити, «вміння розбиратися у людях». Для цього, в першу чергу, необхідно навчитися розмовляти з людьми у «конструктивній» манері, що може бути підвладним і батькам [12, 41-42].

Невтручання у справи дитини також є ефективним невербальним способом продемонструвати схвалення. Багато батьків, навіть, не усвідомлюють, як часто вони показують дітям своє невдоволення (іншими словами, несхвалення) тим, що втручаються, нав'язуються, контролюють, приєднуються до їх справ. Дорослі дуже часто не дають дітям спокій, втручаючись в їх особисті потаємні думки та відмовляючи їм у праві на автономію. Батьки люблять повчати дітей. Їх дратує, коли діти роблять помилки. Вони хочуть відчувати гордість завдяки досягненням своїх дітей. Вони нав'язують дітям жорсткі дорослі поняття про те, що правильно і що ні. Вони потайки плекають шанобливі плани, пов'язані з дітьми. Вони надмірно турбуються про те, що інші подумують про їхніх дітей. Вони хочуть відчувати, що дитина потребує їхньої допомоги. Нерідко це є наслідком невпевненості у собі, страху та занепокоєння самих батьків [12, 42].

Тому, звичайно, коли батьки не втручаються у дії дитини, це означає, що вони схвалюють її поведінку [12, 42].

На думку Томаса Гордона, пасивне слухання також може сприйматися як висловлення схвалення.

Мовчання («пасивне слухання») є могутнім невербальним засобом для створення повідомлення і може ефективно використовуватися для того, щоб людина відчула себе схваленою. Професіонали-консультанти прекрасно про це знають і часто використовують мовчання як спосіб спілкування з клієнтами.

Пасивне слухання дає можливість розкрити справжнє підґрунтя для виникнення певної ситуації; дозволяє зізнатися в певних діях, дати вихід негативним емоціям, оцінити наслідки подальшого протистояння і, нарешті, прийти до самостійного висновку [12, 44-45].

Отже, нічогонеговоріння, подібно до неробства, може служити вираженням схвалення, яке сприятиме конструктивному росту та змінам.

Схвалення може виражатися вербально. Адже більшість батьків розуміють, що неможливо обходитися лише мовчанням, потрібно спілкуватися.

Для тісної та ефективної взаємодії батьки повинні розмовляти з дітьми, які цього дуже потребують [12, 47-50].

Розмовляти необхідно, але дуже важливо знати, як це робити. Про відношення між батьками та дітьми можна робити висновки по тому, як вони один з одним розмовляють, і, особливо, по тому, які види спілкування вони використовують, реагуючи на почуття і проблеми своїх дітей [12].

В словах батьків, якими вони звертаються до дитини, нерідко міститься оцінка. Саме тому спілкування з дитиною впливає на неї як особистість і, врешті-решт, на її взаємовідношення з батьками. Кожен раз, коли батьки розмовляють з дитиною, вони кладуть чергову цеглину в структуру взаємовідношень, які будуються між ними. І кожне батьківське повідомлення дає дитині додаткову інформацію про те, що вони про неї думають. Поступово в її свідомості вимальовується картина того, як батьки сприймають її як особистість. Бесіда може бути як конструктивною – і для дитини, і для ваших взаємовідношень – так і деструктивною [12, 53-54].

2.2. Стратегія активного слухання

Досліджуючи «Активне слухання» Томаса Гордона, зосередимося на основних помилках використання цього методу та на адаптуванні прийомів спілкування між батьками і дітьми щодо дітей дошкільного віку.

Томас Гордон приділив значну увагу дослідженню ще одного способу реакції на повідомлення дітей, способу більш ефективного, ніж «ключі від дверей», які є всього лише запрошенням до розмови. Мова йде про «активне слухання», яке набагато більш ефективне, ніж пасивне слухання або мовчання. Однак, для того щоб навчитися активно слухати, батькам необхідно трохи більше дізнатися про структуру процесу спілкування між двома людьми. В цьому їм допоможуть декілька наступних роз'яснень [12, 58].

Наприклад, кожного разу, коли дитина вступає у спілкування з батьками, вона робить це тому, що відчуває певну потребу. Вона щось хоче, вона відчуває

дискомфорт, вона охоплена якимось відчуттям або чимось пригнічена – організм дитини, якщо так можна висловитися, знаходиться у стані дисбалансу або порушеної рівноваги. Для того, щоб повернути свій організм у стан рівноваги, дитина вирішує поспілкуватися з батьками [12, 58].

Припустимо, дитина відчуває почуття голоду. Щоб позбутися голоду (вийти із стану дисбалансу), дитина стає «передавачем», який повідомляє певну інформацію, яка, як їй здається, може їй допомогти у отриманні їжі. Вона не в змозі передати те, що відбувається в середині неї в дійсності (тобто свій голод), оскільки голод є складним комплексом фізіологічних процесів, що відбуваються в середині організму, і який не в змозі вийти за його межі. Тому, щоб повідомити когось-небудь ще про свій голод, дитина повинна скористатися тим чи іншим сигналом, котрий, як їй здається, може бути розтлумачений іншим як «Я зголоднілий». Процес вибору такого сигналу називається «шифруванням» – дитина добирає шифр [12, 58].

Таким чином, під час активного слухання сторона, яка приймає, намагається зрозуміти почуття сторони, яка передає, або значення її повідомлення. Потім вона передає своє розуміння своїми власними словами (шифром) і відсилає їх стороні, яка передає, для підтвердження. Сторона, яка приймає, не відправляє своє власне повідомлення – оцінку, думку, пораду, аналіз або запитання. Вона відсилає назад лише своє розуміння повідомлення сторони, яка передає – не більше і не менше [12, 58].

Томас Гордон звертає увагу на те, що коли батьки послідовно застосовують «активне слухання», дитина підтверджує у відповідь реакцію батьків, тобто «активне слухання» спонукає дитину сказати більше, повідомити подробиці і розгорнути ширше свої думки.

Вчений наголошує на тому, що для оволодіння мистецтвом «активного слухання» потрібно навчитися застосовувати навички «активного слухання» на практиці.

Він запевняє, що батьки звичайно здивовані тим, як багато можна досягти за допомогою «активного слухання», однак застосування цього методу на

практиці потребує певних зусиль. Отже, «активне слухання» необхідно застосовувати якомога частіше, як би важко це не здавалося [12, 71].

Дійсно, як показали практичні заняття з батьками, більшість з них можуть змінити себе і навчитися тому, коли застосовувати «активне слухання», щоб воно давало позитивні результати. Практика призводить до досконалості – у всякому разі, вона дозволить більшості батьків досягти досить високого рівня компетентності. Батькам, яких долає сумнів, яким спочатку здається, що вони не зможуть ефективно застосовувати цей новий метод спілкування з дітьми, звичайно кажуть: «Згадайте давню приказку: спроба – не тортура».

Томас Гордон показує, як і коли треба застосовувати «активне слухання». Оволодіваючи цією методикою, як і будь-яким іншими навичками, люди неминуче зіштовхуються з труднощами і, навіть, поразками. Але ті батьки, які серйозно працюють над удосконаленням своїх навичок і сприйнятливості, з часом помічають значний прогрес у зміні своїх дітей щодо незалежності і зрілості, відчувають якісно новий рівень задоволення від спілкування з ними [12, 72].

Всі діти потрапляють у такі життєві ситуації, коли їх що-небудь розчаровує, засмучує, раниць або приголомшує. Проблеми можуть бути пов'язані з їх приятелями, братами та сестрами, батьками, вчителями, навколишнім світом або, нарешті, бути в середині них самих. Батьки швидко розпізнають подібні ситуації, оскільки вони відчувають, які зміни відбуваються з дітьми і що вони хочуть донести до батьків, висловлюючи свої почуття.

Діти, які знаходять підтримку у розв'язанні подібних проблем, зберігають душевну рівновагу і стають більш сильними і впевненими у собі. У тих, хто не знаходить підтримки, справа може дійти до психічного розладу. «Активне слухання» найбільш доречно використовувати тоді, коли дитина зізнається у тому, що у неї є проблема.

Спочатку батькам буває важко погодитися з такою концепцією. Більшість тат і мам звикли присвоювати собі проблеми дітей. Однак, це призводить до зайвих страждань батьків, сприяє погіршенню їх взаємовідношень з дітьми і

позбавляє можливості стати ефективними помічниками для дітей у стресових ситуаціях [12, 73-74].

Коли батьки приймають той факт, що проблеми належать дитині, це не означає, що вони, батьки, не можуть запропонувати дитині допомогу. В кожному разі батьки будуть занепокоєні. Також бере на себе відповідальність професійний консультант, а тому щиро хвилюється і турбується про кожну дитину, якій намагається допомогти. На відміну від більшості батьків, він залишає відповідальність за вирішення проблеми самій дитині. Він дозволяє їй залишатися господарем своєї проблеми. Він розглядає дитину як особистість, що діє самостійно. І він значною мірою покладається на внутрішні ресурси дитини, вірячи в її здатність розв'язати проблему самостійно. Лише завдяки тому, що він дає можливість дитині залишатися господарем своєї проблеми, професійний консультант ефективно застосовує «активне слухання».

Томас Гордон наголошує, що «активне слухання – дієвий метод підтримки іншої особи у розв'язанні її проблеми за умови, що слухач визнає належність проблеми і дозволяє співрозмовнику знайти своє власне рішення. «Активне слухання» значно підвищує ефективність батьків як джерела допомоги своїм дітям, але це принципово інша допомога, ніж та, яку звикли надавати батьки [12, 74-75].

Як це не парадоксально, даний метод посилює вплив батьків на дитину, хоча цей вплив суттєво відрізняється від того, який більшість батьків намагаються справляти на дітей. «Активне слухання» є методом впливу на дітей таким чином, щоб вони знаходили свої власні рішення власних проблем [12, 74-75].

Більшість батьків можуть достатньо оволодіти навичкою, яку застосовують професійні психологи, для того щоб допомагати своїм дітям розв'язувати глибоко укорінені психологічні проблеми, які, як вважалося раніше, можна подолати виключно з допомогою фахівців.

Інколи цей вид терапевтичного слухання призводить лише до очищувального виплеску емоцій, які довгий час накопичувалися в дитині; в таких випадках з'ясовується, що дитина потребує слухача, який їй співчуває.

Інколи «активне слухання» просто допомагає дитині прийняти як належне ту ситуацію, яку він все одно не може – і він про це знає – змінити. «Активне слухання» допомагає дитині висловити свої почуття, пов'язані з ситуацією, полегшити душу і відчувати себе схваленим за ці почуття [12, 85].

Томас Гордон впевнений, що для того щоб застосувати «активне слухання» не обов'язково чекати поки виникне якась серйозна проблема. Діти щоденно відсилають повідомлення про ті чи інші приємні або неприємні почуття [12, 87].

Розуміння батьками їх почуттів – ось що в такі моменти більш за все потрібно дитині.

«Активне слухання» в таких ситуаціях творить диво. Єдине, чого хоче дитина, це прийняття батьками всієї глибини її почуттів.

«Активне слухання» дає батькам можливість наблизитися до дитини і запропонувати їй допомогу у самостійному визначенні проблеми, а також ініціювати процес розв'язання проблеми власними силами. Вирішуючи проблеми замість дітей, батьки майже неминуче упускають можливість стати ефективними помічниками у розв'язанні реальних проблем, з якими зіштовхнулася дитина.

Випробувавши метод на практиці, батьки часто забувають про те, що «активне слухання» є виключно цінним і як спосіб реагування на інтелектуальні проблеми дітей. Діти постійно зіштовхуються з проблемами, намагаються розібратися у тому, про що вони читають або чують, наприклад, про інтеграцію, тероризм, забруднення навколишнього середовища, злочинність тощо.

Батьків дуже часто лякає те, що діти або висловлюють свої погляди безапеляційно, або таким чином, що виглядають наївними та незрілими. Батькам в таких ситуаціях важко справитися зі спокусою втрутитися і

поправити дитину. Мотивація батьків може бути або самою схвальною – сприяти інтелектуальному розвитку дитини, або – продемонструвати свою власну інтелектуальну вищість. У тому і іншому випадках втручання батьків неминуче дезорієнтує дітей або, навіть, призводить до словесного бою, фінал якого всім відомий – ображені почуття і уїдливі зауваження [12, 90-91].

Щоб змусити наших батьків застосовувати «активне слухання» в тих випадках, коли їх діти намагаються перетравити які-небудь ідеї або злободенні теми, а також владнати більш особисті проблеми, ми змушені задавати їм ряд гострих питань.

«Активне слухання» допомагає батькам досягти разючих позитивних змін у спілкуванні з дітьми. Воно творить чудо, перетворюючи дім на таке місце, де батьки і діти об'єднуються у глибоких та гострих дискусіях зі складних та критичних проблем, з якими зіштовхуються діти.

Томас Гордон засвідчує, що коли батьки скаржаться на те, що їхні діти не виносять на домашнє обговорення ніщо серйозне, часто з'ясовується, що діти намагаються піднімати гострі питання, щоправда, боязко і нерішуче, але батьки фактично кладуть край таким спробам за допомогою традиційного набору прийомів, таких як настанови, нотації, повчання, оцінки, критика, сарказм або ухиляння від обговорення. Після застосування батьками подібних прийомів, діти починають повільно опускати завісу, яка навіки відділятиме їх внутрішній світ від внутрішнього світу батьків. Томас Гордон підкреслює, що збільшення прірви між поколіннями у сучасній сім'ї пояснюється тим, що батьки не слухають – вони проповідують, виправляють, заперечують і висміюють висловлювання дітей [12, 92-93].

Однак, використовуючи «активне слухання», батьки часто допускають досить розповсюджені помилки [12, 94].

Як зауважує Томас Гордон, всі батьки, як правило, розуміють важливість «активного слухання», лише дехто з них не визнає потенційної користі. Але є батьки, які використовують цей метод менш успішно, ніж інші. Під час засвоєння цього методу, рівно як і будь-якого іншого, можливі помилки,

викликані або відсутністю досвіду, або недоречним застосуванням його. Вчений звертає увагу на декілька найбільш розповсюджених помилок, сподіваючись, що це допоможе батькам уникати їх:

- 1) непряме керування [12, 94-96];
- 2) «відчинення, а потім зачинення дверей» [12, 96-98];
- 3) безглузді повторювання [12, 98-100];
- 4) слухання без участі [12, 100-102];
- 5) використання «активного слухання» в неслухний час [12, 102-103].

Спочатку розглянемо непряме керування.

З точки зору Томаса Гордона, деякі батьки зазнають невдачу під час першої ж спроби застосування «активного слухання» з тієї простої причини, що у них хибні наміри. Вони хочуть використовувати цей метод з метою керувати своїми дітьми, щоб змусити їх діяти і думати так, як вони цього хочуть [12, 94].

1. Багато батьків, починаючи оволодівати методом «активного слухання», схопилися за нього, як за ефективний засіб маніпулювання дітьми і витончений спосіб змушувати їх робити те, що вважають за потрібне. Батьки роблять таку помилку, хоча переконані, що керувати – означає вести в якомусь напрямку і виступати в ролі ведучого. Цілком природно, що коли батьки діють саме таким чином, вони наштовхуються на опір.

Слід пам'ятати, що діти надзвичайно чутливі до батьківських намірів і підсвідомо розуміють, що батьківське керування у більшості випадків означає неприйняття дитини такою, якою вона є. Дитина відчуває, що батьки намагаються щось з нею зробити, і такий посередній контроль лякає її, так як дитяча незалежність ставиться під загрозу. Тому Томас Гордон попереджає, що «активне слухання» не є засобом супроводу дитини у бажаному батькам напрямі.

2. Наступною помилкою батьків, з точки зору вченого, є «відчинення дверей, а потім їх зачинення». Педагог має на увазі, що деякі батьки, вперше удаючись до «активного слухання», починають з того, що за його допомогою відчиняють двері спілкування для своїх дітей, але потім знову зачиняють їх, так

як нездатні залишатися у ролі активного слухача достатньо довго, щоб вислухати дитину до кінця. Батьки припиняють слухати дитину як тільки чують те, що їм не подобається. Однак, оцінюючи, повчаючи та надаючи поради, батьки упускають шанс допомогти дитині упоратися зі своїми почуттями і підійти до якогось конструктивного розв'язання проблеми своїми власними силами. Крім того, діти починають вважати, що батьки не вірять у їх здатність розв'язувати подібні проблеми, не вважають їх добре обізнаними й вихованими і взагалі сприймають їх як таких, які ніколи нічого не розуміють.

На переконання Томаса Гордона, немає кращого способу зазнати невдачу у використанні «активного слухання», ніж скористатися ним для того, щоб запросити дитину відкрито висловити свої почуття, а потім зіпсувати все своїми оцінками, міркуваннями, повчаннями і порадами. Батьки, які так роблять, дуже швидко починають розуміти, що їх діти стають недовірливими, підозрілими і впевненими у тому, що батьки викликають їх на відвертість лише для того, щоб піддати критиці [12, 96-98].

3. Щодо безглуздих повторювань, вчений зазначає, що часто батьки зазнають невдач з перших спроб застосування «активного слухання», коли просто «відображають» або безглуздо повторюють голі факти, а не почуття, які, вкладаючи у ці факти, висловлюють їхні діти.

Звичайно, щоб оволодіти «активним слуханням», батькам необхідна практика. Як свідчить досвід Томаса Гордона, більшість батьків, які отримують гарний інструктаж і виконують спеціальні тренувальні вправи, досягають значного рівня майстерності у мистецтві «активного слухання» [12, 98-100].

4. Наступною помилкою батьків під час застосування «активного слухання» є слухання без участі. З точки зору вченого, істинною небезпекою для батьків, які намагаються оволодіти «активним слуханням» на теоретичному рівні, є невміння відчути тепло і співучасть, які повинні супроводжувати спроби застосування методу на практиці. Співучасть означає ту характерну якість спілкування, завдяки якій дитина розуміє, що батьки співпереживають їй, ставлять себе на її місце [12, 100].

Кожна людина хоче, щоб інші розуміли не лише суть того, про що вона каже, але й почуття, які вона в це вкладає. Оскільки діти відчують особливо витончено, більша частина того, що вони кажуть, супроводжується різноманітними почуттями: радістю, ненавистю, розчаруванням, ніжністю, тривогою, гнівом, гордістю, сумом тощо. Спілкуючись з батьками, діти чекають від них розуміння їх почуттів. Коли батьки не проявляють співучасті, діти вважають, що їхні почуття не знаходять розуміння.

Очевидно, найбільш розповсюдженою помилкою батьків під час першого застосування «активного слухання», є відсутність емоційного компонента в реакції на висловлювання дітей.

На думку Томаса Гордона, деякі батьки соромляться та бояться почуттів як своїх власних, так і дитячих, через що змушені ігнорувати почуття дитини, а свої почуття – сховати. Нарешті, є батьки, які так бояться почуттів, що або навмисно уникають їх показати, або просто не здатні розпізнати їх у висловлюваннях своїх дітей [12, 101].

Вчений підкреслює, що почуття є невід'ємною частиною життя, а не якоюсь патологією або спотворенням. І хоча почуття минуші, так як приходять і проходять (минають), завдяки батьківському схваленню і визнанню, що передається дитині за допомогою співчутливого «активного слухання», дитині не завдається шкода. Правильно користуючись «активним слуханням», батьки можуть упевнитися, наскільки швидко їхні діти у змозі позбавитися, навіть, від самих сильних негативних емоцій [12, 102].

5. Як зазначає Томас Гордон, іноді батьки використовують «активне слухання» в неслухний час, через що зазнають невдач. Це трапляється тому, що бувають хвилини, коли діти не готові розповідати про свої почуття, а просто бажають побути з ними наодинці. Навіть якщо поряд співчутливий співбесідник, розмова в такі моменти може виявитися занадто болючою. Батькам слід поважати право дитини на відокремленість в своєму світі почуттів і не підштовхувати її до розмови [12, 102].

Інколи батьки намагаються відкрити двері за допомогою «активного слухання» в тих ситуаціях, коли у них просто немає часу чекати, поки дитина поділиться всіма накопиченими почуттями. Така тактика не лише несправедлива по відношенню до дитини, але й згубна для взаємовідношень батьків і дітей, так як дитина неминуче відчує, що батькам не цікаво те, що вона їм повідомляє [12, 103].

Деякі батьки відчувають опір збоку дитини з тієї причини, що використовують «активне слухання», коли воно є недоречним. Дитина може щось запитати, попросити допомоги або поради, але не відчувати потреби у вичерпній бесіді з детальним змалюванням проблеми. Деякі батьки так захоплюються «активним слуханням», що використовують його, навіть, в тих випадках, коли дитина не має наміру торкатися своїх потаємних почуттів [12, 103].

В таких випадках діти потребують конкретної допомоги, яка суттєво відрізняється від тієї, що надає «активне слухання». Вони не збираються відкривати свої почуття, а лише потребують фактичної інформації у вигляді прямої доповіді. Реагування батьків на подібні дії дітей не лише спантеличує дитину, але й викликає в ній розчарування і роздратування. Крім того, часто, коли батьки протягом тривалого часу продовжують використовувати «активне слухання», навіть, після того, як дитина припиняє висловлюватися, діти починають хвилюватися. Хоча, звичайно, дитина може сама розпочати відсилання відповідних сигналів, тобто робити невдоволений вираз обличчя, підніматися, щоб піти, замовкати, починати вовтузитися і вертітися, постійно поглядати на годинник тощо, батькам слід знати, коли зупинитися.

Томас Гордон відмічає, що активне слухання підштовхує дітей до першого кроку у розв'язанні своєї проблеми, тобто висловленні своїх почуттів і визначенні проблеми. Подальшим кроком дітей є взяття ініціативи у свої руки і доведення проблеми до благополучного розв'язання.

Вчений визначає специфіку методів і адаптує прийоми спілкування між батьками і дітьми різного віку. Так, щодо дітей дошкільного віку, він пропонує розглянути наступні питання:

- що собою уявляють маленькі діти;
- вміння батьків налаштовуватися на потреби і проблеми малих дітей;
- використання «активного слухання» з метою допомогти маленьким дітям;
- надання дитині можливості задовольняти свої потреби самостійно.

Томас Гордон зазначає, що батьки дуже малих дітей часто вважають, що якщо їхні діти повністю залежать від дорослих, то вони не здатні вирішувати проблеми, з якими зіштовхуються, а тому «активне слухання» є ефективним і стосується лише тих дітей, які вміють говорити. Вчений вважає, що використання «активного слухання» щодо маленьких діток вимагає деяких додаткових знань про невербальне спілкування і про те, як ефективно реагувати на невербальні повідомлення, що надсилають малі діти [12, 106].

Спочатку Томас Гордон досліджував, якими є маленькі діти, тобто природу маленьких дітей. На його думку, по-перше, маленькі діти, так само як старші діти і дорослі, мають свої потреби та, відповідно, проблеми, пов'язані з задоволенням цих потреб: вони мерзнуть, відчують почуття голоду, зморюються, засмучуються, хворіють. Необхідність допомагати малюкам у розв'язанні їх проблем ставить особливі завдання перед дорослими [12, 107].

По-друге, внутрішні ресурси і можливості малюків надто обмежені, через що вони багато в чому залежать від батьків у сфері задоволення своїх потреб і розв'язання проблем, з якими зіштовхуються.

По-третє, у малят майже не розвинена здатність повідомляти про свої потреби за допомогою вербальних символів, так як вони не володіють мовою, за допомогою якої могли б поділитися з іншими своїми проблемами і потребами.

По-четверте, у зв'язку з відсутністю або недостатнім розвитком пізнавальних і мовних навичок, малюки не можуть чітко зобразити ті проблеми, з якими зіштовхуються, оскільки вони часто самі «не знають», що їх турбує. Причина цього в тому, що більшість їх потреб є чисто фізіологічними (голод, спрага, біль тощо) [12, 108].

Хоча допомога малюкам у задоволенні їх потреб і розв'язанні їх проблем дещо відрізняється від допомоги старшим дітям, різниця не настільки велика, як вважає більшість батьків.

З точки зору Томаса Гордона, щоб стати ефективним помічником дитині у задоволенні її потреб і розв'язанні проблем, батьки зобов'язані налаштуватися саме на потреби і проблеми малюків та навчитися розуміти їх. Щоб цього досягти, батьки повинні уважно вислуховувати дітей, навіть, якщо вони висловлюються невербально [12, 108].

Ефективність батьків дуже маленької дитини, так само як і дитини більш старшого віку, значною мірою обумовлюється точністю спілкування між батьками і дітьми. І основна частка відповідальності за розвиток і рівень точності спілкування у межах цих взаємовідношень лежить на батьках. Батькам слід навчитися розшифровувати невербальну поведінку малюка, щоб зрозуміти, що саме того турбує. Батьки також повинні застосовувати процес відповіді-реакції з метою перевірки точності свого розшифрування. Процес відповіді-реакції можна назвати «активним слуханням», оскільки це той самий метод, який використовується під час спілкування зі старшими дітьми. Відмінність полягає лише у тому, що у випадку, коли дитина відсилає невербальне повідомлення (плач), відповідь-реакція батьків також повинна бути невербальною (піднесення пляшки до рота) [12, 110].

Оскільки необхідність ефективного двостороннього спілкування проявляється особливо в перші два роки життя малюка, батькам потрібно проводити з ним якомога більше часу. Поступово пізнаючи свою дитину, батьки краще за будь-кого оволодівають навичкою розшифрування невербальної поведінки малюка і завдяки цьому здатні краще здогадуватися, як саме задовольняти потреби малюка або знаходити рішення для розв'язання його проблем.

Для того, щоб допомогти дитині справлятися зі своїми проблемами, батьки можуть використовувати «активне слухання». На жаль, багато батьків

лінуються або забувають уживати «активне слухання» для перевірки точності свого розшифрування невербальних повідомлень малюка і, навіть, не намагаються розібратися у тому, що саме турбує їхню дитину, тим самим сіючи зерна розладу у взаємовідношення і викликаючи емоційну неврівноваженість дитини.

Томас Гордон наполягає на тому, що у дитини завжди повинна бути можливість задовольняти свої потреби самостійно. Так як головною метою більшості батьків є бажання допомогти малюку розвинути власні ресурси, наприклад, відвикнути від батьківської залежності, навчитися самостійно задовольняти свої потреби та розв'язувати проблеми, найбільш ефективними батьками у таких випадках є ті, хто поступово і послідовно надають дитині можливість вирішувати проблеми самостійно і лише у випадку явної необхідності пропонують свою допомогу [12, 111-112].

Томас Гордон підкреслює, що більшість батьків настільки прагнуть допомогти своєму малюку, що охоче беруть на себе розв'язання проблем дитини і швидко пропонують вихід з будь-якої ситуації. На жаль, якщо батьки роблять це часто, дитина з великим запізненням оволодіває вмінням покладатися на свої власні ресурси і довгий час залишається залежною [12, 113].

2.3. Стратегія комунікативних повідомлень

Розглядаючи я-повідомлення, сконцентруємо нашу увагу на помилках батьків під час використання я-повідомлень та на трьох головних проблемах, пов'язаних з я-повідомленнями.

Для багатьох сімей процес спілкування між батьками та дітьми є проблемою, так як діти неминуче час від часу турбують і доводять до відчаю своїх батьків. Враховуючи поради Томаса Гордона, зупинимось детальніше на тому, як саме батьки повинні розмовляти з дітьми, щоб ті прислухалися до їх порад і були уважними до їхніх почуттів і потреб [12, 114].

Абсолютно очевидно, що для випадків, коли дитина створює проблему для своїх батьків і коли вона створює проблему сама собі, вимагаються абсолютно різні навички спілкування. Адже коли дитина створює проблему сама собі, проблема «належить» дитині; коли ж дитина створює проблему батькам, вона «належить» батькам.

Однак багатьом батькам спочатку важко зрозуміти концепцію приналежності проблеми. Як правило, вони звикають думати у межах поняття «проблемна дитина», що завжди означає ніби проблема міститься в дитині, а не в батьках. Тому важливим є те, щоб батьки бачили різницю. Найбільш сприятливий для цього момент настає тоді, коли батьки починають усвідомлювати власні внутрішні почуття, наприклад, неприйняття, роздратованості, розчарування або обурення. В цей час батьки стають напруженими і відчують дискомфорт. «Неприємна» поведінка дітей безпосередньо впливає на них. В результаті, зіштовхуючись з подібною поведінкою, батьки шукають спосіб допомогти собі, а не дитині [12, 116].

Слід відмітити, що дев'яносто дев'ять відсотків батьків, зіштовхуючись з ситуаціями, коли поведінка дітей суперечить їх інтересам, використовують неефективні методи спілкування. Як правило, вони звертаються до дитини зі словами, що можуть: 1) спровокувати дитину на опір батьківським спробам змінити її поведінку; 2) змусити дитину думати, що батьки вважають її не дуже тямовитою; 3) змусити дитину думати, що батьки не рахуються з її потребами; 4) викликати у дитини почуття провини; 5) уразити почуття власної гідності дитини; 6) спровокувати дитину на напад у відповідь або на спробу будь-яким чином помститися батькам [12, 118-120].

Зрозуміло, що рідко хто з батьків свідомо хотів би викликати в дитині подібні реакції. Більшість батьків, навіть, ніколи не думають про те, який вплив їхні слова можуть справити на дітей.

Крім цього, Томас Гордон також відмічає, що всім батькам доводилося потрапляти у таку ситуацію, коли саме в той час, як вони збиралися зробити щось важливе для іншої людини (можливо, навіть, змінити свою поведінку для

задоволення її потреб), раптом та людина починала сама наставляти і повчати їх, переконувати або радити зробити саме те, що вони збиралися зробити за власною ініціативою. Можливо, дехто приходив, навіть, у роздратування від усвідомлення того, що та людина недостатньо довіряє або несподівано перехоплює ініціативу зробити для неї щось важливе.

На жаль, подібним чином часто поводяться батьки стосовно своїх дітей. Вони не чекають, поки дитина розпочне якісь значущі дії; вони говорять їй, що вона повинна або зобов'язана робити. Прикладами «передачі рішень» є повідомлення, що виражають 1) наказ, вказівку, команду; 2) попередження, настанову, загрозу; 3) умовляння, проповідування, мораль; 4) пораду, пропозицію, підказку рішення [12, 121-123].

Такі види вербальних реакцій повідомляють дитині про рішення батьків, про те, що, на їх думку, вона повинна робити. Батьки керують ситуацією, домінують і забирають все під свій контроль. Батьки відсторонюють дитину від участі у вирішенні якогось питання чи проблеми. Адже перший із зазначених Томасом Гордоном типів повідомлень наказує дитині використовувати рішення батьків; другий – загрожує їй; третій – умовляє; четвертий – радить їй [12, 123].

Результати подібних повідомлень дитині стосовно рішення батьківської проблеми можуть бути наступними: 1. Дітям не подобається, коли їм наказують, що треба робити. Їм також може не подобатися і саме рішення. У будь-якому випадку діти чинять опір щодо необхідності змінення своєї поведінки, коли їм указують, як саме «треба» або «краще» зробити. 2. Передача дитині батьківського рішення містить у собі ще одне повідомлення типу: «Я не впевнений, що ти зможеш розв'язати мою проблему». 3. Передача рішення говорить дитині про те, що потреби батьків важливіші, ніж її власні, і що вона має робити саме те, що наказують батьки, без урахування її власних інтересів [12, 122-123].

Томас Гордон наголошує, що спілкуючись з друзями або просто з дорослими людьми, люди несвідомо утримуються від наказів, умовлянь, погроз і порад з метою змінення їх поведінки, в той час як у якості батьків вони

щоденно чинять це зі своїми дітьми. Тому не дивно, що діти чинять опір, відчуваючи себе приниженими і підвладними. Вчений підкреслює, що діти не можуть навчитися відповідальності, якщо батьки перебирають на себе всі можливості у дитини зробити що-небудь відповідальне за власною ініціативою через повагу до інтересів батьків. Регулярно «втрачаючи обличчя», дехто з дітей виростає покірливим виконавцем чужої волі [12, 123-124].

Кожному відомо, що означає відчувати себе приниженим через повідомлення, що містять осуд, критику, насміхання, ганьбу. Разом з тим, у своєму протистоянні дітям батьки переважно покладаються саме на такі повідомлення. Томас Гордон розподілив «принижуючі повідомлення» на наступні категорії: 1. Осуд, критика, засудження; 2. Ображення, висміювання, ганьба; 3. Інтерпретація, встановлення діагнозу, психоаналіз; 4. Повчання, наставляння [12, 124-125].

Всі ці вербальні позиції є принижуючими – вони ставлять під сумнів моральні якості дитини, принижують її як особистість, розхитують її самоповагу, підкреслюють її недоліки та виносять судження про її особисті якості.

Томас Гордон демонструє наслідки подібних повідомлень: 1. Коли дітей критикують або соромлять, вони часто відчувають почуття провини і розкаяння. 2. Діти відчувають, що батьки несправедливі до них. 3. Діти часто відчувають себе нелюбимими і знехтуваними. 4. Діти часто реагують на такі повідомлення опором, тому що, на думку дітей, припинити спричинювати дії, що дратують батьків, означало б визнати справедливість осудження або оцінки з боку батьків. 5. Діти часто реагують за принципом бумерангу. 6. Такі повідомлення викликають в дитині відчуття її неспроможності. Вони зменшують її самоповагу [12, 125-126].

Принижуючі повідомлення можуть здійснювати руйнівний вплив на уявлення дитини про саму себе, так як знаходиться у стані розвитку. Дитина, яку «обстрілюють» повідомленнями, що принижують її гідність, вчиться відноситися до самої себе як до поганої, нікчемної, безтурботної, неуважної,

неспроможної тощо. Оскільки низька самооцінка, сформована в дитинстві, має тенденцію утримуватися і в зрілі роки, повідомлення, що принижують її гідність, сіють насіння майбутніх життєвих поразок [12, 126].

Томас Гордон переконаний, що саме так кожного дня батьки сприяють руйнуванню «єго» або самоповаги своїх дітей. Подібно до крапель води, що точать скелю, такі щоденні повідомлення поступово, майже непомітно, залишають на дітях свій руйнівний відбиток [12, 126].

Але, з точки зору вченого, існують і ефективні способи протистояння дітям. Найпростіший спосіб побачити різницю між ефективним і неефективним протистояннями полягає у тому, щоб придивитися до всіх повідомлень з точки зору їх поділу на «я-повідомлення» і «ти-повідомлення». Неефективні повідомлення орієнтовані на «ти»: «Припини», «Не роби цього», «Не можна так поводитися» і т.п. Коли ж батьки просто говорять дитині, що саме їм не подобається, повідомлення, як правило, виявляються «я-повідомленнями»: «Я не можу відпочивати, коли хтось постійно бігає навколо», «Я така зморена, що не маю бажання грати» і т.п. [12, 126-127].

Батьки без труднощів усвідомлюють різницю між «я-повідомленнями» і «ти-повідомленнями», але її повне значення оцінюється ними належним чином лише після того, як вони повертаються до схеми процесу спілкування, що використовується для пояснення суті активного слухання. Лише вона дає змогу батькам оцінити всю важливість «я-повідомлень» [12, 127-128].

На погляд Томаса Гордона, «ти-повідомлення» – невдалі для передачі почуттів батьків, так як у більшості випадків вони розуміються дитиною або з точки зору того, що вона повинна зробити (передача рішення), або у тому розумінні, наскільки вона погана (передача осуду або оцінки). «Я-повідомлення» більш ефективні в плані впливу на дитину з метою змінення її поведінки, неприйнятної для батьків, і більш добродійні для дитини і для взаємовідношень між батьками і дитиною [12, 134-135].

«Я-повідомлення» меншою мірою здатні спровокувати дитину на супротив і бунт. Чесно повідомити дитині про вплив її поведінки на батьків

значно менш ризиковано, ніж дати їй зрозуміти, що її поведінка говорить про щось дурне в ній. Вчений підкреслює, наскільки величезною є різниця в реакціях дитини, наприклад, на два повідомлення, які передають батьки після того, як дитина штовхнула їх у коліно: «Уф-ф! Як боляче! Не люблю, коли мене штовхають.» і «Ти що, з глузду з'їхав? Ніколи не штовхайся, ти чуєш?» [12, 134-135].

На думку Томаса Гордона, перше повідомлення лише підказує дитині те, яке почуття (в даному випадку – почуття болі) викликала у батьків її дія, – факт, котрий він навряд чи зможе оскаржити. Друге повідомлення непрямим чином говорить дитині, що вона погана («з глузду зійшла»), і попереджає її ніколи більше так не робити, тобто містить ствердження, з якими дитина може посперечатися і проти яких вона може, навіть, учинити опір [12, 134-135].

«Я-повідомлення» більш ефективні і тому, що відповідальність за поведінку дитини вони розміщують в середину самої дитини. «Уф-ф! Як боляче!» і «Не люблю, коли мене штовхають» повідомляють дитині про почуття батьків і в той самий час залишають за нею відповідальність щодо прийняття будь-яких дій, які відносяться до даного випадку [12, 134-135].

Відповідно «я-повідомлення» допомагають дитині поступово дорослішати, вчитися брати на себе відповідальність за свою власну поведінку. «Я-повідомлення» говорять дитині про те, що батьки залишають відповідальність за нею, довіряючи її здатності конструктивно упоратися з ситуацією та її почуттю поваги до потреб батьків [12, 134-135].

Саме завдяки своїй щирості і відвертості «я-повідомлення» поступово спонукають дитину до передачі чесних повідомлень кожного разу, коли вона відчуває те або інше почуття. «Я-повідомлення» одного з учасників взаємовідношень викликають «я-повідомлення» іншого [12, 136].

На переконання Томаса Гордона, якщо батьки посилають «я-повідомлення», то ситуація розв'язується плавно, спокійно і безконфліктно. Дітям, звичайно ж, не подобається слухати про те, що їх поведінка створила

проблему для батьків (точно так само, як і дорослим, котрим завжди стає незручно, коли хто-небудь ставить їх перед фактом негативних наслідків їх поведінки). Тим не менш, повідомити будь-кого про свої почуття значно менш ризиковано, ніж звинуватити когось в спричиненні цих болючих відчуттів.

Передача «я-повідомлень» вимагає деякої мужності. Відкрите висловлення щодо своїх внутрішніх почуттів у межах міжособистісних взаємовідношень вимагає від людини упевненості в собі. Той, хто передає щире і відверте «я-повідомлення», ризикує відкрити перед іншим те, ким він є в дійсності. Він стає «прозоро реальним», розкриваючи свою сутність, так як повідомляє іншому про те, що є людиною, здатною відчувати біль, образу, переляк, розчарування, гнів тощо [12, 136].

Розкрити перед іншим своє почуття означає відкрити себе іншому. Батьки часто бояться бути прозоро реальними зі своїми дітьми, оскільки хочуть виглядати непогрішिमими – людьми без слабкостей, вразливих місць і недоліків. Для багатьох батьків набагато легше приховувати свої почуття за «ти-повідомленнями», покладаючи провину на дитину, ніж оголювати свою сутність [12, 136-137].

На думку Томаса Гордона, цілком імовірно, що самим цінним, що дає батькам їх «прозорість», є ті відношення, які розвиваються між ними і дитиною. Чесність і відкритість сприяють розвитку близькості і істинно міжособистісного взаємозв'язку. Коли батьки і діти навчаться бути відвертими і чесними один з одним, вони перестануть бути «незнайомцями, що живуть під одним дахом». Одні відчуватимуть велику насолоду бути батьками реальної особистості, а інші будуть щасливими від того, що реальними особистостями є їх батьки [12, 136-137].

Вчений аналізує помилки, які роблять батьки, намагаючись змусити «я-повідомлення» працювати, і пропонує шляхи для їх ефективного використання.

Він відмічає, що батьки з великим ентузіазмом відносяться до можливості змінити поведінку дитини, якщо вона є для них неприпустимою. Однак, оскільки часом вони не досягають результатів, на які сподіваються, Томас

Гордон розглядає помилки, які роблять батьки, намагаючись примусити «я-повідомлення» працювати:

- приховані «ти-повідомлення»;
- прояв негативних емоцій;
- слабе виявлення сильних почуттів;
- вулканічне виверження довго стримуваних емоцій.

Типовою помилкою для багатьох батьків, на думку Томаса Гордона, є передача «ти-повідомлень», які випереджають виявлення почуттів і тому створюють ілюзію «я-повідомлень» [12, 143].

Ще одна помилка, яку часто роблять батьки, полягає у тому, що вони передають «я-повідомлення» для виявлення своїх негативних емоцій, забуваючи передавати «я-повідомлення» для виявлення позитивних емоцій.

Намагаючись «дати дітям урок», батьки пропускають дорогоцінні можливості бути чесними зі своїми дітьми у виявленні своїх позитивних емоцій і, таким чином, дати їм більш суттєві життєво важливі уроки.

Томас Гордон радить завжди починати розмову з висловлення своїх істинних почуттів поваги та любові і лише потім переходити до висловлення свого розчарування.

Наступною помилкою, з точки зору вченого, є слабе виявлення сильних почуттів. Багатьом батькам на початку буває складно передавати «я-повідомлення», які відповідають силі їх внутрішніх почуттів. Якщо батьки «не попадають у ціль», «я-повідомлення» втрачають свій передбачений вплив на дитину і ніякої зміни в поведінці дитини не відбувається.

Ще однією помилкою батьків є вулканічне виверження довгостримуваних емоцій, якими деякі батьки намагаються протистояти дітям.

Томас Гордон, виявивши, що деякі батьки тлумачать пораду протистояти дітям як право на виливання своїх злісних почуттів, був змушений детальніше дослідити функції гніву у взаємовідношеннях батьків і дітей.

Вчений підкреслює, що на відміну від інших емоцій, гнів майже неминуче направляється на іншу людину. Повідомлення «Я – розсерджений»

означає: «Я серджуся на тебе» або «Ти розсердив мене». Це, за суттю, «ти-повідомлення», а не «я-повідомлення». Відповідно дитина також завжди сприймає подібні висловлювання як «ти-повідомлення», так як впевнена, що її звинувачують як того, хто викликав гнів своїх батьків. Після таких слів дитина, безсумнівно, відчувається приниженою, засудженою і звинуваченою так само, як після «ти-повідомлення».

Томас Гордон впевнений, що гнів є почуття, яке батьки в більшості випадків виробляють у собі штучно, щоб дати дитині урок [12, 145-146].

Будучи вторинним почуттям, гнів майже завжди виражається «ти-повідомленнями», які містять критику і осудження дитини. Вчений практично впевнений у тому, що гнів є постава, яку навмисно і свідомо приймають батьки для висловлення осудження, покарання дитини або надання їй уроку за те, що її поведінка стала причиною якогось іншого первинного почуття. У зв'язку з цим він намагається допомогти батькам зрозуміти різницю між первинним і вторинним почуттям, щоб навчитися передавати дітям свої первинні почуття, замість того, щоб спрямовувати на них свої вторинні злісні почуття.

Великого значення Томас Гордон надає ефективним «я-повідомленням», оскільки вважає, що вони можуть давати вражаючі результати під час спілкування батьків і дітей. Справа у тому, що діти нічого не знають про справжні почуття, які відчувають їхні батьки. Вони, як і дорослі, часто не знають, як саме їх поведінка впливає на оточуючих. Переслідуючи свої власні цілі, діти нерідко, навіть, не підозрюють про можливі наслідки своєї поведінки, а тому дізнавшись про це намагаються бути більш уважними. Вчений вірить у те, що дорослі часто недооцінюють готовність дітей бути уважними до їх інтересів і тому не відчувають необхідності чесно і відкрито зізнаватися в своїх почуттях. Якби дорослі могли в необхідний момент підійти до дітей, як до рівних, діти були б чуйними і відповідальними [12, 146-147].

Як зазначає Томас Гордон, батьків малюків неминуче турбує можливість передавати їм невербальні «я-повідомлення», оскільки маленькі діти не здатні зрозуміти суть вербальних «я-повідомлень».

Вчений стверджує, що багато батьків недооцінюють здатність малюків розуміти «я-повідомлення». Більшість дітей віком до двох років вже гарно розуміють, коли їхні батьки почувають себе добре і коли не дуже, коли вони їх схвалюють і коли не схвалюють, коли їм подобається те, що робить дитина і коли ні [12, 150].

Дуже маленькі діти настільки чутливі до невербальних повідомлень, що для передачі дитині багатьох своїх почуттів батькам достатньо користуватися безсловесними сигналами, тобто поведінковими повідомленнями, які легко розуміють, навіть, дуже маленькі діти. Такі повідомлення говорять дитині про те, що відчувають їхні батьки, і в той самий час вони не засуджують дитину за те, що вона має свої власні потреби [12, 151].

Томас Гордон визначив три проблеми, пов'язані з «я-повідомленнями» [12, 151-154], зауваживши, що намагаючись змусити працювати «я-повідомлення», батьки неминуче зіштовхуються з труднощами, але жодна з них не є непереможною, а лише вимагає додаткових навичок.

По-перше, діти нерідко реагують на «я-повідомлення» тим, що ігнорують його. Вони інколи визнають за краще «не чути» те, що їхня поведінка викликає у їхніх батьків певні негативні почуття.

Вчений радить батькам скористатися другим «я-повідомленням», якщо перше «я-повідомлення» не спрацювало. Можливо, друге «я-повідомлення» буде більш значущим, гучним, переконливим або більш відчутним.

Друге повідомлення, як більш сильне, може досягти потрібної цілі. Такий тип повідомлення інколи повертає дитину або хоча б привертає її увагу [12, 153].

По-друге, діти часто відгукуються на «я-повідомлення», посилаючи у відповідь своє власне «я-повідомлення». Не будучи готовими до того, щоб відразу змінити свою поведінку, вони хочуть, щоб батьки вислухали їхні почуття.

Після «неочікуваної» відповіді батьки, які не знайомі з системою «Ефективна підготовка батьків», звичайно обурюються і відповідають такими фразами: «Це не твоя справа» або «Мені наплювати, що ти думаєш про мої звички». Щоб ефективно розв'язати таку ситуацію, батьки повинні пам'ятати

наступний принцип: коли дитина висловлюється про свої почуття або має проблему, слід використовувати активне слухання.

Нерідко дитина, переконавшись, що батьки розуміють і приймають її почуття, змінює свою поведінку. Адже, все, що хоче дитина, – це розуміння її почуттів, після чого вона схильна зробити щось конструктивне також до почуттів батьків.

Більшість батьків дивуються, коли бачать, як активне слухання спонукає дитину виявляти почуття, які, в свою чергу, впливають на почуття батьків і змінюють їх. Батьки починають розглядати ситуацію під абсолютно новим кутом, змінюючи суттєво їх несхвальні почуття, які поступово зникають.

По-третє, ще одна проблема, з якою зіштовхуються батьки, намагаючись змусити «я-повідомлення» працювати, полягає у тому, що дитина деколи відмовляється змінювати свою поведінку, навіть, у тому випадку, коли розуміє вплив свого повідомлення на батьків. Інколи найвиразніше «я-повідомлення» не діє – дитина не змінює поведінку, що суперечить інтересам її батьків. Потреба дитини поводитися певним чином вступає у конфлікт з потребою її батьків у тому, щоб вона не поводитися так.

Томас Гордон зазначає, що у системі «Ефективна підготовка батьків» така ситуація отримала назву конфлікту потреб. Коли такий конфлікт відбувається, у взаємовідношеннях настає справжній момент істини [12, 154].

Детальний опис такого роду конфліктів і способів їх розв'язання складає ядро книги «Ефективна підготовка батьків».

2.4. Стратегія змінення навколишнього середовища

Томас Гордон розглядає умови та можливості зміни неприйнятної поведінки дітей шляхом зміни їх навколишнього оточення. Вчений пропонує батькам ознайомитися з широким вибором форм застосування такого методу.

На його думку, намагаючись змінити поведінку своїх дітей, батьки рідко змінюють їхнє оточення [12, 160].

Якщо вони це роблять, то переважно тільки в перші роки життя дитини. Коли ж дитина дорослішає, батьки починають більше покладатися на вербальні методи, на жаль такі, які принижують дитину або загрожують їй батьківською владою. Батьки нехтують зміною навколишнього оточення і намагаються просто відрадити дитину від неприйнятної поведінки. І це прикро, оскільки зміна оточення – вельми простий і виключно ефективний метод стосовно дітей будь-якого віку.

Батьки починають використовувати цей метод значно частіше, ознайомившись з вибором форм його застосування:

1) збагачення навколишнього оточення; 2) збіднення навколишнього оточення; 3) спрощення навколишнього оточення; 4) обмеження навколишнього оточення; 5) прийняття мір безпеки; 6) запропонування альтернативи; 7) підготовка дитини до змін у навколишньому оточенні; 8) розподіл життєвого простору з дітьми старшого віку [12, 160-161].

1. Щодо збагачення навколишнього оточення, Томас Гордон зазначає, що кожному гарному вихователю в дитячому садочку відомо, що одним із самих ефективних способів припинення або запобігання неприйнятної поведінки дітей є забезпечення дітей цікавими заняттями – збагатити їх оточення ігровими матеріалами, книжками, настільними іграми, пластиліном, ляльками, головоломками тощо. Ефективні батьки дотримуються того самого принципу: якщо діти зайняті чимось цікавим, вони навряд чи будуть робити шкоду і тим самим нервуватимуть або драгуватимуть батьків [12, 161-162].

2. Однак часом, як зауважує вчений, збіднення навколишнього оточення виявляється не менш важливим. Іноді, наприклад, необхідно, щоб у дітей було як можна менше стимулів для збудження безпосередньо перед сном. Це такий момент, коли навколишнє оточення слід не збагачувати, а збіднювати [12, 162-163].

3. Трапляються такі ситуації, коли, на думку Томаса Гордона, навколишнє оточення не завадить спростити. Як відмічає педагог, діти часто «включаються» у неприйнятну поведінку через те, що навколишнє оточення

для них занадто складне і незрозуміле; вони починають нити, нервують батьків проханнями допомогти, повністю припиняють свої заняття, виявляють агресивність, кидають предмети на підлогу, пхикають, тікають і т.п.

Через це в домашнє оточення необхідно внести безліч змін, щоб дитині було легше самотійно в ньому орієнтуватися, наприклад, брати і переставляти предмети, не ризикуючи їх пошкодити, і не почувуючи відчай від того, що не можна контролювати своє власне оточення. Багато батьків свідомо спрощують оточення своєї дитини за допомогою таких кроків як:

- купівля одягу, який дитина може одягати без сторонньої допомоги;
- придбання стільця або скрині, на які дитина може ставати, щоб дотягуватися до свого одягу у шафі;
- купівля столового дитячого набору;
- розміщення гачків в шафі для одягу на невеликій висоті;
- купівля чашок і стаканів, що не б'ються;
- встановлення додаткової ручки на дверях відповідно до росту дитини;
- нанесення фарби або шпалер, що миються, на стіни дитячої кімнати [12, 162-163].

4. Інколи, на переконання Томаса Гордона, виникає необхідність обмеження життєвого простору дитини. Діти охоче схвалюють таке обмеження свого життєвого простору за умови, що ці обмеження помірні і залишають їм певну свободу для задоволення власних потреб. В інших випадках дитина чинить опір обмеженню, що призводить до її конфлікту з батьками [12, 163-164].

5. Томас Гордон радить батькам не забувати також про прийняття заходів безпеки. Хоча більшість батьків тримають за межами досяжності дітей такі предмети як ліки, сірники, ножі і отруйні хімікати, перелік заходів безпеки можна суттєво розширити. Кожна сім'я самотійно вирішує, які заходи безпеки застосовувати і тому батьки можуть без особливих турбот знайти масу способів зробити свій дім безпечним для дітей [12, 163-164].

6. Змінити неприйнятну поведінку дитини батьки можуть, запропонувавши їй альтернативи.

Вчений вважає, що коли батьки віднімають у дитини якісь речі, не пропонуючи їй нічого замість них, це призводить до поганого настрою і сліз. В той же час на альтернативні речі діти погоджуються охоче за умови, якщо вони запропоновані не наполегливо, а спокійно [12, 164-165].

7. З точки зору Томаса Гордона, багатьох неприйнятних видів поведінки дитини можна уникнути, якщо заздалегідь попередити її про зміни в обстановці, що її оточує.

На думку вченого, діти володіють дивовижною здатністю легко пристосовуватися до змін, коли батьки заздалегідь про це попереджають [12, 164-165].

8. Важливе значення відіграє розподіл життєвого простору між дорослими і дітьми старшого віку, адже підлітки також потребують адекватного місця для своїх особистих речей, можливості усамітнитися і займатися своїми улюбленими справами.

Чим ширше батьки користуються методом зміни навколишнього оточення, тим легше їм ужитися зі своїми дітьми і тим менше доводиться протистояти їм [12, 168].

Батьки, які ширше використовують метод змінення навколишнього оточення, зазнають ряд фундаментальних змін у своїх установках по відношенню до дітей і до їх прав у сім'ї. Вони не вважають, що дім повинен залишатися таким, яким він був до народження дитини, і переконані, що дитині доведеться самій до всього пристосовуватися [12, 169].

2.5. Стратегія безпрограшного розв'язання конфліктів

Томас Гордон пропонує «безпрограшний» метод розв'язування конфліктів (Метод 3), як альтернативний до двох традиційних методів («перемогти-програти»). Розглянемо чинники, чому Метод 3 вважається ефективним. Дослідимо також типові острахи і тривоги батьків щодо використання Методу 3 та поради щодо їх подолання.

Як відмічає вчений, коли батьки, зосередившись на одному з двох традиційних методів розв'язування конфліктів («перемогти-програти»), дізнаються про існування альтернативи, вони сприймають це як прозріння і відчують величезне полегшення [12, 218].

Томас Гордон називає цей метод «безпрограшним» методом розв'язування конфліктів або Методом 3, застосовуючи який ніхто не програє. Оскільки цей метод є новим як ідея, його з успіхом можна використовувати скрізь на практиці. Хоча він нескладний для розуміння, оволодіння ним вимагає тренування і практики для застосування [12, 218].

Метод 3 переважно використовується для розв'язання конфліктів між людьми, які володіють відносно однаковою владою, так як використовувати метод, що базується на владі, у ситуації, коли обидві сторони володіють однаковою владою і в жодної з них немає привілей перед іншою, просто безглуздо [12, 218].

Метод 3 – це не владний, а «безпрограшний» метод, завдяки якому конфлікти вирішуються таким чином, що немає ні того, хто перемагає, ні того, хто програє. Обидві сторони виграють, тому що рішення приймається спільно, і конфлікт розв'язується шляхом взаємної згоди за погодженим остаточним рішенням. Таким чином, Томас Гордон розкриває принцип дії цього методу [12, 219].

З його точки зору, використовуючи Метод 3, різні сім'ї знаходять різні рішення однієї і тієї ж проблеми. Вчений наголошує, що це спосіб прийняття рішення, яке влаштовує як батьків, так і дитину, але це не є спосіб отримання єдиного шаблонного рішення «оптимального» для всієї сім'ї.

Більшість книг для батьків пропонують «оптимальні рішення» проблем у сфері виховання дітей за допомогою стандартних рецептів, за якими стоїть лише авторитет фахівців [12, 220-221].

На думку Томаса Гордона, батькам слід оволодіти одним-єдиним методом розв'язування конфліктів, котрий «спрацьовує» з дітьми будь-якого віку. Але, використовуючи цей метод, не можна вважати, що буває

«оптимальне» рішення, однаково придатне для всіх сімей, так як рішення, найбільш сприятливе для однієї сім'ї, тобто таке, що влаштовує конкретних батьків або дитину, – може не бути «оптимальним» для іншої сім'ї.

Таким чином, Метод 3 є методом, за допомогою якого кожні конкретні батьки і їх конкретна дитина можуть розв'язати кожний з їх конкретних конфліктів за допомогою знаходження їх власних конкретних рішень, прийнятних для обох сторін [12, 223-224].

Такий підхід не є більш реалістичним, але і значно спрощує процес навчання батьків успішно розв'язувати конфлікти і стати, відповідно, більш ефективними у вихованні дітей. Томас Гордон переконаний, що підвищення ефективності у вихованні, далеко не настільки нездійсненне завдання, як прийнято вважати [12, 224-225].

Томас Гордон аналізує чинники, чому Метод 3 вважається ефективним:

- дитина отримує стимул для прийняття і виконання рішення;
- з'являється більший шанс знайти якісне прийнятне рішення;
- розвиваються розумові здібності дітей;
- є необхідність проявляти менше ворожості, а більше любові;
- вимагається менше контролю;
- з'являється можливість зайнятися справжніми проблемами;
- з'являється потреба поводитися з дітьми як з дорослими (ставитися до дітей як до дорослих);
- метод 3 виступає в ролі «терапії» для дитини.

Отже, Метод 3 стимулює дитину до виконання рішення, так як він побудований на принципі, коли обидві сторони беруть участь, адже кожна людина більше зацікавлена у виконанні того рішення, у розробці якого вона брала участь, ніж такого, яке їй нав'язали [12, 225].

Хоча Метод 3 не дає гарантії, що діти завжди охоче виконуватимуть взаємно узгоджене розв'язання конфліктів, все ж за допомогою нього значно підвищується ймовірність цього. Коли рішення приймається за Методом 3, діти

відчувають, що воно частково належить їм, а тому усвідомлюють свою відповідальність за його виконання. Діти також схвально реагують на той факт, що батьки не намагаються перемогти за рахунок їх програшу.

Так як рішення, які приймаються за Методом 3, часто підказуються та пропонуються самою дитиною, природно, що це підвищує її бажання бачити їх виконаними. Батьки, зі свого боку, відкривають в собі здатність довіряти дитині. Діти ж, коли відчувають, що їм довіряють, з більшою ймовірністю поведуться таким чином, щоб заслужити і підтвердити довіру [12, 225].

Завдяки Методу 3 з'являється більш високий шанс знайти високоякісне рішення. Крім того, що рішення, знайдені за Методом 3, мають вищий шанс бути прийнятними і виконаними, вони відрізняються і вищою якістю, ніж рішення, прийняті за Методами 1 і 2: проблеми вирішуються більш творчо і ефективно та задовольняють інтереси обох сторін [12, 226-227].

Метод 3 розвиває розумові здібності дітей і спонукає їх думати. Батьки ніби подають дитині сигнал, що «у них конфлікт. Але оскільки розум – добре, а два – краще, батьки пропонують дітям подумати разом і знайти прийнятне рішення». Метод 3 є вправою у роздумах як для батьків, так і для дитини. Він нагадує цікаву головоломку і вимагає такого ж «обдумування». Томас Гордон впевнений, що майбутні дослідження підтвердять розвиток більш високих розумових здібностей у дітей із сімей, де використовується Метод 3, ніж у тих, хто виховується у сім'ях, які користуються Методами 1 і 2.

Батьки, які використовують Метод 3, відмічають різке зниження ворожості з боку дітей. На думку Томаса Гордона, це природно і не дивно, так як, коли будь-які дві людини погоджуються з якимось рішенням, для образи і ворожості просто немає підстав. Більш того, коли батьки і діти, «опрацювавши» конфлікт, приходять до рішення, яке задовольняє обидві сторони, вони часто відчувають почуття глибокої любові і ніжності. Як відмічає педагог, конфлікт, розв'язаний прийнятним для обох сторін чином, зближує батьків і дитину. Вони задоволені не лише тим, що конфлікт вичерпаний, але і тим, що ніхто не

програв. Нарешті, кожний з теплом оцінює готовність іншого поважати його інтереси і права. Таким чином, Метод 3 посилює і поглиблює взаємовідношення між батьками і дітьми [12, 228].

З точки зору Томаса Гордона, Метод 3 вимагає незначного контролю за втіленням рішень у життя, так як діти, погодившись на прийнятне рішення охоче виконують його, почасти через те, що їх не примушували прийняти рішення, від якого вони б програли [12, 229-230].

Метод 3 усуває необхідність застосування влади батьками та супротиву дитини, оскільки батьки і дитина не змагаються один з одним, а, навпаки, співпрацюють, розв'язуючи спільне завдання [12, 231-232].

У випадку застосування Метода 3 позиція батьків – це позиція поваги до потреб дитини.

У сім'ях, де використовується Метод 3, діти позбавлені необхідності розвивати механізм захисту і протистояння владі батьків. Вони набагато менше потребують навичок опору і непокори (оскільки їм немає чого чинити опір); навичок підкоряння і пасивної капітуляції (у зв'язку з відсутністю влади, що вимагає покірності і капітуляції); такі діти менше потребують занурення в себе (так як у них немає в цьому необхідності); у них немає потреби відбиватися під час суперечки або опиратися позиції батьків (так як батьки не намагаються перемогти) [12, 232].

На переконання Томаса Гордона, Метод 3 запускає ланцюгову реакцію. Спочатку дитина отримує «дозвіл» наблизитися до своєї реальної проблеми, яка змушує її поводитися певним чином. Як тільки реальна проблема знайдена, оптимальне розв'язання конфлікту стає майже очевидним. Метод 3 фактично є процесом розв'язання проблеми: він дозволяє батькам і дитині визначити, у чому полягає реальна проблема, чим суттєво підвищує шанси знайти її розв'язання, а не зациклюватися на несуттєвих моментах [12, 232].

Отже, достатньо виявити реальні потреби дитини і знайти рішення, яке відповідає цим потребам і задовольняє їх, щоб проблема зникла.

Метод 3 є безпрограшним, оскільки допомагає дітям зрозуміти і повірити, що батьки рахуються з їх інтересами, довіряють їх здатності уважно відноситися до батьківських інтересів, тобто відноситися до них приблизно так само, як ми відносимося до друзів або партнерів у шлюбі. Цей метод імponує дітям, тому що вони люблять, коли їм довіряють і поводяться з ними, як з рівними [12, 237-238].

На думку Томаса Гордона, Метод 3 може сприйматися як «терапія» для дитини, так як нерідко він призводить до змін у поведінці дітей, які можна порівняти зі змінами, що відбуваються в організмі дитини під час лікування лікарем-терапевтом. (У цьому методі розв'язування конфліктів і рішення проблем є присутнім дещо потенційно терапевтичне).

Вчений відмічає, що батьки повідомляють про наступні разючі зміни у своїх дітях після застосування Методу 3 протягом більш або менш тривалого часу: підвищення шкільної успішності, покращання стосунків з однолітками, більша відкритість у виявленні почуттів, менше спалахів роздратування і гніву, підвищення відповідальності під час виконання роботи по дому, зменшення ворожого відношення до школи, більша самостійність, впевненість у собі, покращання настрою, поведінки за столом і т.п. [12, 240-241].

Як запевняє Томас Гордон, майже всі батьки легко опановують безпрограшний метод розв'язання конфліктів як багатообіцяючу та перспективну нову альтернативу. Однак, під час переходу від теоретичного ознайомлення з цим методом до його застосування у домашній практиці багато хто з батьків відчувають цілком виправдані острахи та тривогу у зв'язку з його використанням [12, 242-243].

Оскільки в самій людській натурі природно закладено острах перед усім новим та бажання щонайшвидше переконатися в благодетності всього нового, перед тим як відмовитись від звичайного, батьки побоюються «експериментувати» зі своїми дорогоцінними чадами.

Томас Гордон наводить типові острахи та тривоги батьків під час застосування безпрограшного методу розв'язування конфліктів (Методу 3) та

надає поради щодо їх подолання, котрі, за його сподіваннями, допомагають батькам застосовувати безпрограшний метод.

Деякі батьки спочатку опираються використанню Методу 3, так як бачать в ньому все ту ж «сімейну нараду», яку в свій час використовували під час виховання їх власні батьки: на чолі ради стоїть батько, рішення незмінно виходять від батьків, діти отримують «повчання» та «настанови», проблеми здебільшого доволі абстрактні та не містять в собі полемічного заряду, атмосфера, зазвичай, приємна та дружелюбна.

Однак, Томас Гордон підкреслює, що Метод 3 – це не сімейна нарада, а метод миттєвого розв'язання конфліктів щойно вони з'являються, переважно через суперечки одного з батьків та однієї дитини. Присутність інших членів сім'ї не обов'язкова і, навіть, не бажана. Метод 3 не є зручним приводом для мам і татусів щодо повчань та читань настанов і нотацій, так як не має ані «голови», ані «лідера»: батьки та дитина беруть участь в обговоренні на рівних, сумлінно працюючи над пошуком розв'язання своєї спільної проблеми. Метод 3 відрізняється високою оперативністю. Проблеми, які розв'язуються з його допомогою, вчений називає «гарячими», оскільки учасники мають справу з конфліктами, щойно вони виникають, а не чекають моменту, щоб винести їх на обговорення у абстрактній формі на якійсь сімейній нараді [12, 243].

Томас Гордон також звертає увагу на те, що атмосфера, яка панує в процесі розв'язання конфлікту за Методом 3, не завжди буває приємною та дружелюбною, так як конфлікти між батьками та дитиною часто мають сильне емоційне забарвлення і нерідко пристрасті розпалюються до крайньої межі [12, 244-245].

Такі конфлікти часто призводять до доволі бурхливого сплеску почуттів. З точки зору вченого, коли батьки починають усвідомлювати відмінності між традиційними сімейними нарадами та новим альтернативним методом розв'язання конфліктів, вони розуміють, що не займаються відновленням старого способу їх дій з новою назвою [12, 244-245].

Деякі батьки, особливо татусі, спочатку розцінюють Метод 3 як поступку дитині, «здачу своїх позицій», прояв слабкості або компроміс. Томас Гордон відмічає, що йому саме така реакція знайома і зрозуміла, адже батьки звикли ставитись до конфліктів за принципом «переміг-програв», тому що вважають: якщо одній стороні вдається наполягти на своєму, то це означає, що іншій доводиться поступатися власними інтересами, тобто хтось обов'язково терпить поразку [12, 244-245].

На початку батькам важко усвідомити, що домогтися свого можуть обидва учасники конфлікту, адже Метод 3 – це не Метод 2, коли дитина домагається свого за рахунок поразки батьків. Хоча міркування батьків за принципом «або-або» у питанні розв'язання конфліктів цілком природні, їм необхідно зрозуміти фундаментальну різницю між Методом 2 і Методом 3. Слід пам'ятати, що, використовуючи Метод 3, батьки також намагаються задовольнити власні потреби, щоб лишитися задоволеними кінцевим результатом. Якщо батькам здається, що вони поступаються дитині, ймовірно вони користуються Методом 2, а не Методом 3.

Однак є батьки, котрі все ж таки розглядають Метод 3 як «компроміс», який означає поступку, здачу власних позицій та вияв слабкості. Томас Гордон переконує, що Метод 3 означає такі взаємовідношення та стиль спілкування, під час яких обидві сторони шукають таке вирішення проблем, яке влаштовує і батьків і дітей [12, 246].

З точки зору вченого, Метод 3 не розглядається як «компроміс» у тому сенсі, що одна сторона отримує менше, ніж хотілося б, оскільки знайдені з його допомогою рішення завжди дають більше очікуваного як батькам, так і дитині. Це рішення є оптимальним для обох сторін. Таким чином, Метод 3 не означає, що батьки поступаються. Зовсім навпаки. Дана ситуація демонструє той факт, що рішення, які приймаються за Методом 3, не завжди виявляються ідеальними. Інколи, абсолютно непередбачувано, рішення, яке на перший погляд відповідає потребам всіх учасників конфлікту, кінець кінцем залишає одного або кількох з них незадоволеними. Однак у сім'ях, які регулярно

користуються Методом 3, це не призводить до взаємних образ та озлоблення, бо всім зрозуміло, що причиною розчарування дітей є не батьки (порівняно з Методом 1), а випадок або фортуна. Вони можуть нарікати на зовнішні (об'єктивні) або непередбачувані обставини, але аж ніяк не на батьків. Крім цього, звичайно, тут має значення той фактор, що діти сприймають знайдене рішення не лише як батьківське, але і як своє власне [12, 246-247].

Як зазначає Томас Гордон, існує розповсюджена думка, що приймати рішення можуть лише окремі люди, а не колективи. Однак, це трапляється з тієї причини, що лише дуже небагато людей мають можливість бути членами колективу, який виносить ефективні рішення. Протягом життя більшості дорослих відмовляють в отриманні досвіду ті особи, які мають над ними владу та користуються Методом 1 для розв'язання проблем та конфліктів, тобто батьки, вчителі, тітоньки та дядечки, тренери, няньки, армійські офіцери, начальники тощо. Мало хто з дорослих у нашому «демократичному» суспільстві отримує можливість спостерігати за колективом, який демократичним способом розв'язує проблеми та конфлікти. Саме через це батьки скептично налаштовані на спроможність колективів приймати розумні рішення, адже протягом їхнього життя такого не траплялося жодного разу [12, 248-249].

Томас Гордон відмічає, що деякі батьки абсолютно не впевнені у тому, що сімейний колектив спроможний дійти до згоди або прийняття оптимального рішення проблем, що стосуються, наприклад, кишенькових грошей та грошей взагалі, хатньої роботи, сімейних покупок, користування автомобілем, користування телевізором, канікул, поведінки дітей під час домашніх вечірок, користування телефоном, часу відходу до сну, часу приймання їжі, місця перебування у автомобілі, користування басейном, переваги в їжі, призначення кімнат, стану приміщень в будинку і т. п. [12, 250].

Томас Гордон переконаний, що незважаючи на те, що цей перелік можна продовжити до нескінченності, сім'ї здатні приймати колективні рішення за умови використання безпрограшного методу розв'язання конфліктів [12, 250].

На думку вченого, багатьох батьків лякає те, що для вирішення проблем може знадобитися надто багато часу [12, 250].

Томас Гордон вважає, що в окремих випадках Метод 3 потребує часу, однак, скільки саме, залежить від характеру проблеми та від готовності батьків і дитини шукати безпрограшне рішення. Розглянемо запропоновані ним декілька висновків з досвіду самих батьків, котрі сумлінно використовували Метод 3:

1. Багато конфліктів є надуманими, тобто «гарячими» проблемами, через що на їх розв'язання витрачається не більше десяти хвилин.

2. Деякі проблеми потребують більше часу, зокрема, проблеми кишенькових грошей, хатніх обов'язків, користування телевізором, часу відходу до сну. Однак, розв'язані за Методом 3, вони переважно більше не виникають, оскільки є довготривалими.

3. Використовуючи Метод 3, батьки економлять час, так як немає потреби витрачати його на нагадування, примушування або контроль.

4. Вперше застосовуючи Метод 3, батьки та діти спочатку витрачають набагато більше часу, ніж згодом, так як не мають досвіду застосування нового методу, і діти не довіряють добрим намірам батьків або, насамкінець, через те, що у всіх ще жива звичка розглядати конфлікти з точки зору «перемогти-програти» [12, 251].

На переконання вченого, найбільш значущим результатом використання безпрограшного методу є те, що з часом конфлікти починають виникати вкрай рідко, що забезпечує максимальну економію часу [12, 251].

Томас Гордон наполягає на тому, що застосування Методу 3 призводить до формування принципово іншої позиції дітей та батьків один до одного. Знаючи, що батьки відмовляються від використання влади задля втілення власних рішень, останні не відчують необхідності виявляти зайву наполегливість, відстоюючи власні інтереси чи повстаючи проти батьківської влади, внаслідок чого непримиренні зіткнення інтересів зникають практично повністю. Інтереси батьків починають означати для дітей не менше, ніж

особисті. Коли у дитини виникає якась потреба, вона відкрито повідомляє про неї батькам, і ті шукають можливість підлаштуватися; коли потреба виникає у батьків, вони відкрито повідомляють її дітям, внаслідок чого дитина починає шукати засоби підлаштуватися до їх потреб. Якщо тій або іншій стороні підлаштуватися важко, вони розглядають таку ситуацію як проблему, що потребує спільного пошуку розв'язання, а не як боротьбу до цілковитої та остаточної перемоги [12, 252].

Як зазначає Томас Гордон, думка, згідно з якою батьки мають право застосовувати владу по відношенню до своїх дітей лише на тій підставі, що вони мудріші чи досвідченіші, має глибинне коріння. Багато батьків, користуючись такими виразами: «Ми знаємо краще, що добре і що погано, бо ми досвідченіші», «Ми відмовляємо тобі в цьому заради твоєї ж користі», «Коли ти станеш старшим, ти подякуєш за це», «Ми завжди лише хочемо вберегти тебе від скоєння тих помилок, які робили самі», «Ми просто не можемо дозволити тобі вчинити те, про що ти в подальшому сам пожалкуєш» тощо, щиро вірять в те, що кажуть. Крім того, досить важко змусити батьків відмовитись від переконання, згідно з яким використання ними влади виправдане тим, що вони знають більше, що вони розумніші, мудріші, більш зрілі та досвідчені [12, 253-254].

Томас Гордон відмічає, що таку упевненість поділяють не лише батьки. Тирани всіх часів користувались подібним аргументом, виправдовуючи використання влади стосовно тих, кого вони пригнічували. Більшість з них були вкрай низької думки про своїх підданих, зокрема, рабів, селян, мешканців глухої провінції, чорношкірих, «вологих спин», християн, еретиків, черні, міщан, робітників, євреїв, латинян, арабів чи жінок. Таким чином, педагог вбачає у цьому певний загальний принцип, відповідно до якого ті, хто користується владою, мають якимось обґрунтовувати та виправдовувати власну тиранію й нелюдність у поводженні з підлеглими [12, 253-254].

На жаль, як запевняє Томас Гордон, батьки дуже легко забувають відчуття з власного дитинства і те, що діти інколи знають краще за батьків, у

чому саме полягає їхня потреба, що вони знають краще якості власних друзів, свої власні цілі та прагнення, відношення до себе вчителів; що вони краще знають свої фізіологічні потреби, а також те, кого вони люблять, а кого ні, що вони цінують і що ні.

Багато батьків спочатку не визнають той факт, що безпрограшний метод мобілізує мудрість як батьків, так і дитини, адже у розв'язанні проблеми беруть участь і ті, і інші (на відміну від Методу 1, де мудрість дитини в розрахунок не приймається, або Методу 2, коли не враховується мудрість батьків) [12, 254-255].

На думку Томаса Гордона, більшість батьків переконані, що Метод 3 гарно зпрацьовує у стосунках з дітьми старшого віку, які більш говіркі, зрілі та вміють міркувати, проте вони важко уявляють, як можна використовувати цей метод у стосунках з дітьми від двох до шести років, так як у такому віці діти надто малі та нерозумні, щоб знати, що для них добре і що погано. Саме через це деякі батьки вважають, що краще в такому випадку користуватися Методом 1.

Однак досвід тих сімей, котрі використовують Метод 3 у стосунках з навіть занадто маленькими дітьми, показує, що він може працювати і з такими дітьми [12, 256].

Вчений наголошує, що батьки, які розпочинають застосовувати Метод 3 у стосунках з дітьми, що вже звикли до двох «конфронтаційних» методів розв'язання конфліктів, незмінно відчувають значно більші складнощі щодо його застосування, ніж батьки, які користуються ним з самого початку [12, 257].

Адже діти, які звикають до розв'язання конфліктів за принципом «перемогти-програти» (особливо, якщо останнє відноситься до дітей), не поспішають довіряти благим намірам своїх батьків та їхньому щирому бажанню випробувати безпрограшний метод.

Томас Гордон погоджується з тим, що практично завжди знаходяться батьки, котрі намагаються поставити під сумнів ефективність Методу 3 або

довести його обмеженість за допомогою одного з наступних двох запитань: «А якщо ваша дитина вибіжить на проїжджу частину вулиці під колеса автомобіля? Хіба ви не будете змушені скористатися Методом 1?» та «А якщо у вашої дитини почнеться гострий приступ апендициту? Хіба вам не доведеться застосувати Метод 1, щоб примусити її поїхати у лікарню?».

Безперечно, відповідь на ці два запитання буде тільки позитивною та стверджувальною, так як мова йде про кризові ситуації, що потребують негайних та жорстких дій. Однак, до виникнення таких ситуацій можна з успіхом користуватися безвладними методами [12, 257-258].

Якщо у дитини з'являється звичка вибігати на проїжджу частину вулиці, батьки спочатку можуть розказати їй про небезпеку потрапляння під машину, пройтися з нею пішки узбіччям, пояснюючи, що не слід від нього відходити, показати їй фотографію дитини, яку збив автомобіль, звести огорожу навколо двору або протягом декількох днів спостерігати за тим, як вона грається на подвір'ї, нагадуючи їй кожного разу про небезпеку, коли вона намагається вийти за дозволені межі. Томас Гордон відмічає, що особисто він, навіть, якщо б був прибічником покарань, не піддавав би життя власної дитини небезпеці, використовуючи лише покарання як засіб утримання дитини від виходу на проїжджу частину вулиці, а намагався б використовувати більш конкретні, коректні й роз'яснювальні засоби [12, 258].

Вчений впевнений, що безвладні методи також можуть бути досить ефективними у випадках, коли дитина занедужує та потребує лікування або хірургічного втручання.

З точки зору Томаса Гордона, деякі батьки, особливо татусі, бояться, що застосування Методу 3 призведе до того, що діти припинять їх поважати. Найбільш типовими висловлюваннями з цього приводу є наступні: «Боюся, що діти почнуть витирати об мене ноги», «Хіба дітям не слід шанувати своїх батьків?», «Ви що, пропонуєте, щоб ми ставилися до дітей, як до рівних?» [12, 259-260].

Як зауважує вчений, багато батьків не досить вірно розуміють зміст поняття «повага». Застосовуючи його, наприклад, у словосполученні «поважати авторитет», вони нерідко мають на увазі «страх». Батьки побоюються, що діти припинять їх боятися, і, внаслідок цього, почнуть чинити опір їхнім спробам тримати їх під контролем. Однак, у відповідь на таке міркування батьки часто кажуть, що «зовсім не це мали на увазі; що хочуть, щоб діти поважали їх за їхні вміння і знання, і ніяк не хочуть, щоб вони їх боялися» [12, 260-261].

У таких випадках, коли батьків запитують, яким чином їх самих охоплює повага до інших дорослих людей, у відповідь, зазвичай, батьки відповідають наступним чином: «Ну як? Зрозуміло як: вони тим або іншим чином демонструють мені власні вміння й відповідно завойовують мою повагу». Після такого зізнання батькам лише залишається погодитися з тим, що вони мають завойовувати повагу своїх дітей так само, тобто шляхом демонстрування власних вмінь та знань [12, 260-261].

Більшість батьків із здоровим міркуванням розуміють, що не можуть вимагати до себе поваги. Діти будуть їх поважати лише у тому разі, якщо їхні вміння та знання заслуговуватимуть повагу [12, 260-261].

Батьки, котрі відмовляються від перших двох методів на користь Методу 3, бачать, що діти починають відчувати до них зовсім інший новий тип поваги, заснований не на остраху, а на зміненні їхнього сприйняття батьків як особистостей. Таким чином, застосування Методу 3, безумовно, призводить до втрати поваги, що заснована на остраху, але чи багато втрачають батьки, якщо замість цього вони завойовують більш якісну повагу.

Томас Гордон демонструє приклади застосування «безпрограшного» методу розв'язання конфліктів (Методу 3) на практиці та шість основних кроків для досягнення успіху.

Зацікавившись безпрограшним методом, батьки починають застосовувати його на практиці. Однак, з перших же спроб їх чекають певні труднощі. Тому вчений пропонує відповідні рекомендації щодо того, з чого починати, яким

чином за допомогою Методу 3 справлятися з проблемами, які виникають найчастіше та як розв'язувати конфлікти, що виникають між дітьми [12, 262].

На його думку, батькам, котрі намагаються домогтися успіху з перших спроб використання безпрограшного методу, слід спочатку повідомити дітям суть цього методу. Необхідно пам'ятати, що більшість дітей, як і більшість батьків, не знайомі з Методом 3. Тому їм необхідно розтлумачити, чим відрізняється Метод 3 від Методів 1 і 2 [12, 262].

Деякі батьки використовують для цього ті самі схеми, за допомогою яких їх самих знайомили інструктори курсу «Ефективна підготовка батьків». Відповідно до цього, батьки схематично відображають усі три методи та пояснюють дітям відмінності між ними. Вони відверто виявляють свою готовність відмовитися від методів за принципом «перемогти-програти» та випробувати безпрограшний метод [12, 262-263].

Томас Гордон переконаний, що такий підхід подобається дітям і «вмикає» їх: їм стає цікаво дізнатися про нього більше та випробувати свої знання на практиці. Звісно, використовуючи такий підхід щодо дітей віком до трьох років, можна розпочинати без попередніх пояснень.

Вчений пропонує здійснювати шість певних кроків, щоб досягти успіху:

Крок 1: Розпізнання та визначення конфлікту.

Крок 2: Прийняття можливих альтернативних рішень.

Крок 3: Оцінка альтернативних рішень.

Крок 4: Обрання найбільш прийняттого рішення.

Крок 5: Напрацювання засобів виконання рішення.

Крок 6: Контроль та оцінка результатів.

Томас Гордон впевнений, що кожний з цих кроків пов'язаний з рядом ключових моментів, про які батьки повинні знати, щоб застосовувати для уникнення зайвих труднощів. Хоча деякі «швидкоплинні» конфлікти вирішуються й без проходження запропонованих шістьох кроків, батькам слід знати, з чим може бути пов'язаний кожен з цих кроків [12, 263-264].

Щодо Кроку 1 «Розпізнання та визначення конфлікту», Томас Гордон вважає його найважливішою стадією, під час якої батьки хочуть та намагаються залучити дитину в процес розв'язання проблеми. Від батьків вимагається залучити увагу дитини, а потім заручитися її готовністю розпочати розв'язання проблеми. На думку вченого, шанси батьків значно вищі, якщо вони:

1) обирають такий час, коли дитина не зайнята і не збирається нікуди йти, а тому не чинить опір та не висловлює своє обурення тим, що їй заважають, її переривають або затримують;

2) чітко та небагатослівно повідомляють дитині про існуючу проблему, яку необхідно розв'язати. Немає ніякої потреби використовувати обхідні маневри та такі фрази: «Чи не хотів би ти зайнятися вирішенням проблеми?» або «Мені здається, було б непогано, якби ми з тобою спробували розв'язати це завдання»;

3) ясно та адекватно демонструють дитині власні почуття, нагадують про свої потреби, котрі вимагають задоволення, або відверто кажуть про те, що їх непокоїть, використовуючи «я-повідомлення»;

4) уникають повідомлень, які принижують і соромлять дитину, таких як: «Ви, діти, надто неохайно поведіться за столом», «Чому ти такий безтурботний у поводженні з моїми речами?», «Ви не діти, а банда нероб та дармоїдів»;

5) ясно дають зрозуміти дітям, що потребують їхньої співпраці під час знаходження та прийняття рішення, яке влаштовує обидві сторони. Досить важливо, щоб діти вірили у щире бажання батьків знайти безпрограшне рішення [12, 263-265].

З точки зору Томаса Гордона, на стадії Кроку 2 «Напрацювання можливих альтернативних рішень», ключовим моментом є прийняття цілого ряду остаточних рішень. Батьки можуть пропонувати дітям дещо подібне до: «Отже, які у нас є варіанти?», «Давайте поміркуємо про можливі рішення», «Давайте поміркуємо разом та знайдемо ряд можливих рішень», «Сподіваюся, що є безліч різних способів розв'язання цієї проблеми». Вчений також радить батькам пам'ятати про існуючі додаткові ключові моменти:

1. Спочатку слід дізнатися про рішення дітей, так як власне рішення можна додати в будь-який момент. Зрозуміло, що надто маленьких дітей це не стосується.

2. В жодному разі неможна оцінювати, засуджувати чи принижувати запропоновані дітьми рішення, оскільки подібні дії дозволяються частково лише у наступній стадії. Необхідно приймати усі пропозиції від дітей. Не оцінюючи їх, навіть, як «добрі», оскільки це буде означати, що інші пропозиції такими не є.

3. На даному етапі не можна натякати, що ті чи інші із запропонованих рішень є неприйнятними.

4. Використовуючи безпрограшний метод для розв'язання проблеми стосовно відразу декількох дітей, необхідно заохотити кожного з них пропонувати власні рішення.

5. Слід наполягати на поданні якомога більшої кількості альтернативних рішень до тих пір, поки не вичерпаються всі можливі варіанти [12, 266-267].

Як відмічає Томас Гордон, на стадії Кроку 3 «Оцінка альтернативних рішень» можна поступово перейти до оцінки запропонованих рішень наступним чином: «Так яке ж з цих рішень здається вам оптимальнішим?», «Давайте розглянемо, яке з цих рішень є саме таким, яке нам потрібне», «Нехай кожен з нас розкаже про те, що він думає з приводу запропонованих рішень» і т.п.

Після такого обговорення, як правило, коло можливих рішень звужується до одного-двох, котрі виявляються кращими, на відміну від інших, які є неприйнятними або для батьків, або для дитини. На цій стадії батькам не потрібно приховувати власні почуття подібними висловлюваннями: «Особисто мене такий варіант не влаштовує», «Це не відповідає моїм інтересам» чи «Не думаю, що це буде справедливо відносно мене» [12, 267].

На переконання Томаса Гордона, Крок 4 «Вибір найбільш прийняттого рішення» далеко не настільки складний, як часто вважають батьки. Якщо

запропоновані попередні кроки сумлінно виконуються, а обмін думками та реакціями має відкритий та чесний характер, оптимальне для обох сторін рішення нерідко з'являється досить швидко. Трапляються випадки, коли батьки або дитина пропонують таке рішення, яке явно виглядає набагато кращим за решту та влаштовує всіх учасників обговорення.

Томас Гордон пропонує декілька порад відносно прийняття остаточного рішення:

1. Необхідно дізнатися про відношення дітей до кожного остаточного варіанту рішення за допомогою наступних питань: «А що ви думаєте відносно цього варіанту?», «Чи влаштовує це рішення нас усіх?», «Як ви вважаєте, такий варіант допоможе нам розв'язати проблему?» чи «Думаєте, це спрацює?».

2. Не слід відноситися до того чи іншого рішення, як до неодмінно остаточного та незворотного. Можна сказати: «Гаразд, давайте поспостерігаємо, що з цього у нас вийде», «Схоже, що всі згодні з цим рішенням.. Таким чином, давайте розпочнемо його виконання та побачимо, чи вирішаться наші проблеми» або «Я готовий прийняти це рішення. Можливо, спробуємо?».

3. Якщо рішення складається з кількох пунктів, бажано занотувати їх на папері, щоб не забути.

4. Досить важливо робити так, щоб кожен залишався зобов'язаним виконувати свою частину домовленості: «Сподіваюся, ми домовилися про те, що кожен з нас зобов'язується зробити?» або «Пам'ятайте, що ми уклали свого роду угоду, і кожен з нас має пообіцяти дотримуватися її» [12, 267-268].

Далі Томас Гордон пропонує розглянути Крок 5 «Напрацювання засобів виконання рішення». На думку вченого, часто після прийняття рішення з'являється необхідність детально розпланувати хід процесу втілення цього рішення в життя. В таких випадках на обговорення виносяться такі питання як: «Хто, що і коли повинен виконати?», «Що нам потрібно для виконання цього рішення?» або «Коли розпочнемо?».

Наприклад, у випадку сімейних конфліктів через домашні обов'язки дітей на обговорення виносяться наступні питання: «В які дні?», «Як часто?» та «Якими є критерії якості виконаної роботи?».

У випадку конфліктів через відхід до сну сім'я має обговорити питання про те, хто слідкуватиме за часом.

У випадку конфліктів через дотримання чистоти та порядку в дитячій кімнаті можна обговорити питання про «ступінь чистоти та порядку».

Інколи прийняття рішень потребують придбання певних предметів, наприклад, дошки для обміну повідомленнями між батьками та дитиною, окремого кошика для дитячої білизни, нової праски для доньки тощо. У таких випадках доцільно домовитися про те, хто саме піде до крамниці за потрібною річчю та, навіть, хто за неї заплатить.

Питання, пов'язані з виконанням рішень, бажано не відкладати до тих пір, поки не буде прийняте кінцеве рішення. Наш досвід свідчить про те, що як тільки воно досягнуте, проблеми, пов'язані з його виконанням, зазвичай, вирішуються доволі легко [12, 268-269].

Наступним кроком, запропонованим Томасом Гордоном, є Крок 6 «Контроль та оцінка результатів». Як зазначає вчений, слід мати на увазі, що не всі рішення, прийняті за безпрограшним методом, є гарними. Тому батькам бажано цікавитися у дитини, чи вона так само задоволена прийнятим рішенням. Нерідко діти зобов'язуються виконати рішення, яке є надто складним для виконання. Іноді виникають ситуації, коли і батькам з деяких причин складно дотримуватися взятих зобов'язань. Контроль за настроєм дитини Томас Гордон радить здійснювати за допомогою наступних питань: «Ну, як спрацьовує наше рішення?», «Ти задоволений нашим рішенням?», демонструючи дитині свою щиру зацікавленість.

Інколи, контролюючи виконання рішення, виникають обставини, які потребують перегляду прийнятого рішення. Наприклад, щоденне винесення сміття може стати нереальним чи необов'язковим. Нереальним може стати

також повернення додому в суботу ввечері не пізніше одинадцятої години у разі, якщо дитина йде на двосерійний фільм.

Зрозуміло, що не кожний раз безпрограшне розв'язання конфлікту потребує проходження всіх шістьох кроків. Деякі конфлікти вичерпуються після першого запропонованого рішення. Інколи остаточне рішення пропонується одним з учасників конфлікту вже на третій стадії, тобто у процесі оцінювання раніше запропонованих рішень. Незважаючи на це, бажано пам'ятати усі шість кроків [12, 269-270].

Розглянемо погляди Томаса Гордона щодо необхідності використання Методу 3 одночасно з Активним слуханням і Я-повідомленнями.

Очевидно, що оскільки безпрограшний метод потребує об'єднання залучених сторін для спільного розв'язання проблеми, необхідною передумовою щодо його застосування є ефективне спілкування, що потребує широкого використання батьками активного слухання та виразних «я-повідомлень». Батьки, котрі не володіють відповідними навичками, рідко досягають успіху, використовуючи безпрограшний метод [12, 270-271].

Як зазначає Томас Гордон, активне слухання необхідне, перш за все, для того, щоб батьки зрозуміли почуття або потреби своїх дітей, тобто що вони хочуть, чому продовжують робити те, що є неприйнятним для батьків, які потреби змусили їх поводитись тим чи іншим чином і т.п. [12, 271].

Активне слухання є потужним засобом, який допомагає дитині відкриватися та ділитися з дорослими своїми справжніми потребами та почуттями. Як тільки потреби та почуття дитини стають зрозумілими батькам, наступним кроком є лише знаходження іншого способу задоволення цих потреб – такого, завдяки якому поведінка дитини вже не є непринятною для батьків [12, 271].

Оскільки у процесі розв'язання проблеми проявляються сильні почуття як у батьків, так і у дитини, активне слухання допомагає дати вихід таким почуттям та звільнитися від них, тому що без цього неможливе подальше ефективне розв'язання проблеми [12, 271].

Насамкінець, активне слухання є дієвим засобом для того, щоб допомогти дитині зрозуміти, що запропоновані нею рішення сприймаються з повагою, а її думки та оцінки відносно всіх зроблених пропозицій бажані та схвалені [12, 271].

Томас Гордон зазначає, що безпрограшний метод припускає також використання переважно «я-повідомлень», які дають змогу дитині зрозуміти почуття батьків, одночасно не почувуючи себе засудженою та приниженою, так як «ти-повідомлення» під час розв'язання конфлікту, зазвичай, провокують зустрічні «ти-повідомлення», внаслідок чого дискусія перетворюється у непродуктивну словесну битву, учасники якої змагаються один з одним у тому, хто кого більше образить [12, 271].

Крім того, «я-повідомлення» дають змогу дитині усвідомити, що потреби є і у батьків, і вони також зацікавлені у тому, щоб їхні потреби не ігнорувалися лише через те, що не співпадають з інтересами дітей. «Я-повідомлення» передають наступні почуття батьків: «Я також особистість із власними потребами та почуттями», «Я маю право отримувати від життя задоволення», «Я користуюсь певними правами у сім'ї» і т.п. [12, 272].

Як правило, першу спробу використання безпрограшного методу Томас Гордон радить батькам присвятити розв'язанню якогось застарілого конфлікту, а не того, який виникає «лише вчора» та потребує негайного розв'язання. Під час першої спроби застосування безпрограшного методу важливо також дати можливість дітям виокремити саме ті проблеми, які їх бентежать. Наприклад, першу спробу безпрограшного розв'язання конфлікту можна упередити наступним вступом [12, 272]:

«Тепер, коли ми знаємо, що таке безпрограшне розв'язання проблеми (або Метод 3), давайте спробуємо перерахувати всі конфлікти, які час від часу відбуваються в нашій родині. Перш за все, що думаєте про наші проблеми саме ви, діти? Які проблеми, на вашу думку, нам слід розв'язати у першу чергу? Що в нашій родині вас засмучує?». На думку Томаса Гордона, розпочинати необхідно з проблем, які визначають самі діти, через наступні причини: по-

перше, дітям завжди приємно переконатися у тому, що новий метод працює на їхню користь, а по-друге, у такому випадку у них не виникає хибного уявлення про якийсь новий засіб, що видумали батьки для задоволення власних інтересів. Зі спостережень вченого, наприклад, в одній родині, де перше слово надавалося дітям, були виявлені наступні претензії до маминої поведінки:

- мама досить рідко ходить до крамниць, у зв'язку з чим дома не завжди є їжа;
- мама залишає свою білизну сохнути у ванній кімнаті, таким чином займаючи її;
- мама нерідко забуває назвати дітям час, коли вона повернеться додому з роботи та буде готувати вечерю;
- мама надто часто примушує старшого сина відвозити двох його сестричок на машині до школи [12, 272-273].

Томас Гордон переконаний, що, перелічуючи першими претензії до батьків, діти більш заохочені вислуховувати зауваження батьків до їхньої поведінки.

Інколи доцільно розпочинати розмову з обговорення основних правил, необхідних для ефективного застосування методу безпрограшного розв'язання конфліктів. Можна, наприклад, заборонити переривати того, хто говорить. Неприпустимим є голосування, так як відбувається пошук рішення, яке однаково буде задовольняти усіх. Крім цього, коли дві особи розв'язують конфлікт, який стосується лише їх двох, решті бажано не втручатися у розмову. Необхідно утримуватися від усілякого роду щипків та стусанів. Інколи під час розмови, навіть, не варто відповідати на телефонні дзвінки [12, 273-274].

Томас Гордон аналізує можливі проблеми, з якими можуть зіштовхнутися батьки, застосовуючи «безпрограшний» метод розв'язання конфліктів (Метод 3) вперше. Серед таких проблем вчений виділяє наступні:

- помилки батьків;
- розв'язання конфліктів між дітьми з використанням Методу 3;
- коли до конфлікту долучені обоє батьків;
- коли один з батьків користується Методом 3, а інший – ні.

Як зазначає Томас Гордон, вперше застосовуючи новий метод на практиці, батьки нерідко роблять помилки. Дітям також необхідний деякий час, щоб звикнути до розв'язання конфліктів без застосування влади та сили; особливо це стосується підлітків, які роками спілкувалися з батьками за принципом «програти-перемогти». Як батькам, так і дітям слід відмовитися від стереотипів поведінки та оволодіти новими, однак цей процес відбувається не завжди гладко та плавко. Вчений відмічає наступні найчастіше скоєні батьками помилки, що викликають найтиповіші проблеми:

- з самого початку недовіра та опір;
- розгубленість у зв'язку з неможливістю або труднощами знайти прийнятне рішення;
- повернення до Методу 1 у випадку безуспішного застосування Методу 3;
- чи можливо застосовувати покарання;
- проблеми у зв'язку зі звичкою дитини перемагати [12, 273-274].

Є батьки, які зіштовхуються з опором дітей ще до застосування безпрограшного методу, особливо підлітків, які звикли до постійної боротьби зі своїми батьками за владу: «Джейн просто відмовилася розмовляти з нами», «Білі розсердився та вийшов з кімнати, оскільки йому не вдалося наполягти на своєму», «Пол сидів та мовчав», «Джим сказав, що ми все одно будемо наполягати на своєму, як ми це, зазвичай, робимо» [12, 274].

На думку Томаса Гордона, кращий спосіб впоратися з недовірою та опором дитини полягає у тому, щоб відкласти на деякий час вирішення проблеми та спробувати зрозуміти, що відчуває дитина. Оптимальним засобом для цього є активне слухання, так як воно підштовхує дітей до більш відкритого прояву власних почуттів. Якщо діти так роблять, це вже є прогрес, оскільки надавши вихід власним почуттям, діти власноруч дають можливість втягнути себе в процес вирішення проблеми. Якщо ж вони залишаються замкненими та неговіркими, батьки можуть спробувати виявити власні почуття, використовуючи, безумовно, «я-повідомлення» [12, 274]:

«Я більше не збираюся застосовувати свою владу в сім'ї, але я й не хочу повністю здавати свої позиції», «Ми дійсно зацікавлені у тому, щоб було знайдене прийнятне для тебе рішення», «Нам набридли постійні сімейні битви. Нам здається, що ми могли б розв'язати конфлікти за допомогою цього нового методу» і т. п. [12, 274].

Зазвичай подібних повідомлень буває достатньо, щоб ліквідувати недовіру та подолати опір. Якщо ж вони не допомагають, можна просто відкласти вирішення проблеми на декілька днів, а потім знову повернутися до безпрограшного методу [12, 274].

Томас Гордон не втомлюється нагадувати батькам, якими скептичними та недовірливими були вони самі, коли вперше почули про безпрограшний метод розв'язування конфліктів. Отже, зовсім не дивно, що перша реакція дітей також не є позитивною [12, 274].

Вчений досліджує також розгубленість та острах батьків у зв'язку з труднощами або неможливістю знайти прийнятне обопільне з дітьми рішення. Проте, хоча у деяких випадках така розгубленість і острах батьків виявляються виправданими, процес безпрограшного розв'язання конфліктів на подив рідко не закінчується знаходженням прийнятного рішення. Однак, якщо сім'я все ж таки опиняється у такого роду глухому куті, це відбувається саме тому, що батьки і діти застосовують один і той самий «бойовий» підхід до вирішення проблеми [12, 274-275].

Томас Гордон радить в подібних випадках скористатися всіма засобами, які тільки спадають на думку, наприклад:

1. Продовжувати розмову.
2. Повернутися до Кроку 2 та запропонувати ще декілька рішень.
3. Перенести розв'язання конфлікту на наступний день.
4. Звертатися до присутніх з наполегливими закликами, такими як «Не втрачайте надію. Має бути спосіб вирішення цієї проблеми», «Давайте спробуємо знайти прийнятне рішення», «Ви впевнені, що ми вичерпали всі можливі рішення?», «Поміркуємо ще».

5. Чітко сформулювати перешкоду, яка виникає, та обов'язково з'ясувати, чи не криється за нею якась глибша проблема. Можна запитати: «Цікаво дізнатися, чи є якісь проблеми, до яких ми не можемо докопатися?» [12, 275].

Як правило, один чи декілька із зазначених підходів спрацьовують, і процес вирішення проблеми поновлюється [12, 275].

Як констатує Томас Гордон, у випадку безуспішного застосування Методу 3, деякі батьки намагаються повернутися до Методу 1. На жаль, це призводить до доволі поганих наслідків, тому що діти починають сердитися: їм здається, що батьки обманом змушують їх повірити у своє прагнення застосувати новий метод, а тому наступного разу, коли батьки намагатимуться застосувати цей метод, діти ставатимуть ще більш недовірливими та скептичними.

Тому батькам слід уникати повернення до Методу 1. Аналогічно не бажано повертатися до Методу 2 та дозволяти дітям перемагати, так як під час наступної спроби застосування безпрограшного методу вони гратимуть на слабкостях батьків та намагатимуться за будь-якої умови наполягати на своєму [12, 275].

Чи слід передбачити у рішенні можливість покарання? Зі спостережень Томаса Гордона, інколи батьки зізнаються у тому, що приймаючи безпрограшне вирішення проблем, вони передбачають можливість штрафів чи покарань на випадок, якщо діти не будуть дотримуватися домовленості. У ряді випадків таку міру покарання пропонують самі діти [12, 276].

Спочатку Томас Гордон реагував на такі зізнання батьків припущенням, що у взаємно узгоджених штрафах та покараннях немає нічого поганого за умови, що вони тією самою мірою застосовуються і до батьків у разі невиконання ними своєї частини угоди [12, 276].

Однак, з часом, вчений розглядав це питання вже інакше. З його точки зору, набагато розумніше все ж таки уникати призначення штрафів чи покарань у зв'язку з недотриманням умов угоди чи через невиконання рішення з

наступних причин: по-перше, батьки таким чином запевняють дітей, що покарання не буде більше застосовуватись, навіть, у випадку, якщо його запропонують самі діти, як це часто трапляється; по-друге, довіряючи людям та вірячи у їх добрі наміри, набагато більше можна досягти. Діти кажуть: «Коли я відчуваю, що мені довіряють, я намагаюся не втратити цієї довіри. Але, коли я відчуваю, що батьки чи вчителі мені не довіряють, я вже не можу стриматись та роблю те, в чому мене підозрюють. На їхню думку, я вже поганий, а це означає, що я нічого не втрачу, якщо дійсно почну погано поводитися» [12, 276].

Застосовуючи безпрограшний метод, батьки повинні вірити в те, що діти виконають прийняті рішення. Запропонований Томасом Гордоном новий метод передбачає налагодження стосунків на довірі однієї людини до іншої, віру в щире прагнення кожного дотримуватися взятих на себе зобов'язань, так як будь-які розмови про штрафи та покарання призводять до недовіри, сумнівів, підозрілості та песимізму. Навіть, не звертаючи увагу на те, що діти не завжди дотримуються всіх домовленостей, вчений радить батькам вірити дітям [12, 276].

Часто батьків турбують такі питання як: чи мають вони нагадувати дитині про взяті нею на себе зобов'язання або чи повинні вони брати на себе зобов'язання повідомляти дитину, коли саме вона має виконати те, що обіцяла. Томас Гордон відповідає на ці питання однозначним «ні». Не враховуючи, навіть, те, що такі ситуації створюють додаткові труднощі батькам, постійні нагадування підкреслюють залежність дитини від батьків, уповільнюючи тим самим розвиток самодисципліни та відповідальності у неї. Інколи нагадування батьків відносно виконаних обіцянок, у деякому сенсі, навіть, тішать дітей, бо підкреслюють їм їхню незрілість та безвідповідальність. Вчений впевнений, що якщо батьки не припинять знімати з дитини відповідальність за виконання узятих ним на себе зобов'язань, діти можуть саме такими і стати [12, 277-278].

Як відмічає Томас Гордон, дуже часто у батьків, котрі звикли покладатися на Метод 2, виникають труднощі при переході до Методу 3 через

те, що їхні діти, яким до цього часу у більшості випадків вдавалося наполягати на своєму, люто упираються намаганням батьків втягнути їх у вирішення проблем, тому що бояться, що їм доведеться поступатися та йти на компроміс, а вони не хочуть цього. Такі діти настільки звикли перемагати за рахунок програвання батьків, що у них немає ніякого бажання втрачати своє вигідне привілейоване становище. Батьки, які свого часу схилились до Методу 2 з остраху до гніву чи сліз дитини, часто відмовляються від подальших спроб застосування безпрограшного методу, як тільки зіштовхуються з опором своїх дітей [12, 279].

На переконання Томаса Гордона, для батьків, що відрізняються зайвою поблажливістю, перехід до Методу 3 потребує виявлення великої мужності і твердості, так як вони мають відшукати в собі деяке нове джерело сили для того, щоб відійти від своєї попередньої позиції «миру за будь-яку ціну». Нерідко в цьому їм допомагають думки про ту жахливу ціну, яку їм доведеться заплатити у майбутньому у разі, якщо їхні діти завжди перемагатимуть. На думку вченого, батьків неодмінно слід переконати у тому, що вони також мають певні права. Їм необхідно нагадувати про те, що саме їхня звичайна поступливість робить дитину егоїстичною та неухважною. Батьки такого складу потребують безперервних доказів того, що цілком можливо одночасно бути і щасливими батьками, і не забувати про власні інтереси, і мати гарні стосунки з дітьми. Батькам слід щиро хотіти змінитися та бути підготовленими до перших опорів дитини проти їхніх намагань застосувати Метод 3. Під час перехідного періоду батьки повинні пам'ятати про контакт з почуттями дитини через активне слухання та про передачу власних почуттів у вигляді зрозумілих та чітких «я-повідомлень» [12, 279].

Томас Гордон пропонує застосовувати безпрограшний метод для розв'язання конфліктів між дітьми. Вчений наголошує, що безпрограшний метод розв'язання конфліктів можна застосовувати не лише у взаємовідношеннях між батьками та дітьми, але і безпосередньо між самими дітьми. Більшість батьків ставляться до невідворотніх та надто частих

конфліктів («перемогти-програти») між дітьми так само, як до конфліктів між батьками та дитиною. Батькам здається, що вони мають грати роль судді, рефері чи арбітра, оскільки на них покладається зобов'язання збирати факти, визначати правого і винного та виносити кінцеве рішення. З точки зору Томаса Гордона, такий підхід має серйозні мінуси, та, зазвичай, призводить до незадоволення всіх залучених сторін. Вирішуючи подібні конфлікти, набагато ефективніше застосовувати безпрограшний метод через те, що він потребує менше клопоту з боку батьків та позитивно впливає на дітей у тому сенсі, що діти стають зрілими, відповідальними, незалежними і самодисциплінованими [12, 280].

Коли ж батьки виступають у ролі суддів чи рефері, їхня помилка полягає у тому, що вони присвоюють собі проблему дитини. Втручаючись у конфлікт у якості носіїв вищого авторитету щодо прийняття рішень, вони відмовляють дітям у можливості прийняти на себе відповідальність за власні конфлікти та навчитись розв'язувати їх власними силами. Це перешкоджає зростанню і визріванню дітей та може назавжди зробити їх залежними від чужого авторитету під час вирішення їхніх проблем. Для самих батьків найобтяжливішим наслідком силового підходу є те, що їхні діти виносять всі свої конфлікти, в тому числі й найдрібніші, на батьківський розсуд. Замість того, щоб розв'язувати власні конфлікти самостійно, діти поспішають до батьків, щоб попросити допомоги у владнанні своїх протистоянь та розбіжностей: «Татусю, Мегі не дає мені погратися з пластиліном», «Я хочу спати, а Френкі весь час базікає. Скажіть, щоб він замовк» і т.п. Такі «звернення до влади» знайомі більшості сімей, і все через те, що батьки дозволяють втягнути себе у чвари поміж дітьми [12, 280-281].

Томас Гордон впевнений, що батькам слід ставитися до подібних чвар як до дитячих, і пам'ятати, що дана проблема належить дітям.

Як зазначає вчений, батьки змальовують безліч випадків успішного розв'язання конфліктів між дітьми, використовуючи спочатку безпрограшний метод, а пізніше з метою полегшення суперечки й спілкування одного з одним,

активне слухання. Тим батькам, які не впевнені у власних здібностях щодо залучення дітей до безпрограшного підходу, слід пам'ятати, що незважаючи на відсутність дорослих, діти досить часто розв'язують власні конфлікти саме за допомогою безпрограшного методу – у школі, на гральному майданчику, під час спортивних ігор та в багатьох інших ситуаціях. Однак, у присутності дорослого, який під час конфлікту виступає у якості судді чи рефері, діти використовують цього дорослого, тобто апелюючи до його авторитету, намагаються перемогти за рахунок програшу іншої дитини [12, 284].

Зазвичай, батьки вбачають у безпрограшному методі засіб усунення конфліктів між дітьми, оскільки практично всі вони зіштовхувалися з невдалим розв'язанням конфліктів між власними дітьми. Коли батьки намагаються розв'язати такий конфлікт, одна дитина неминуче відчуває, що батьківське рішення несправедливе, та реагує сповненим обуренням та ворожим ставленням до батьків. Інколи батьки наражаються на гнів обох дітей, наприклад, відмовляючи одночасно обом у предметі їхнього конфлікту: «Жоден з вас не буде гратися з вантажівкою!» [12, 284].

Багато батьків, перейшовши до безпрограшного методу та припинивши вирішувати за дітей їхні проблеми, зізнаються у величезному полегшенні, яке вони відчують, відмовившись від ролі судді чи рефері: «Яке полегшення я відчуваю від того, що мені не потрібно улагоджувати їхні суперечки! Адже раніше, яке б рішення я не прийняв, все одно був би поганим для одного з них» [12, 284-285].

Крім того, Томас Гордон запевняє, що коли діти отримують можливість самостійно розв'язувати конфлікт за допомогою безпрограшного методу, вони поступово припиняють звертатись із власними розбіжностями та взаємними претензіями до батьків, тому що з часом переконуються у марності подібних звернень, так як остаточне рішення так чи інакше доводиться знаходити їм самим. Як наслідок, вони залишають цю стару звичку та починають розв'язувати власні конфлікти незалежно від батьків. На думку вченого, навряд чи хтось з батьків заперечуватиме привабливість подібного результату [12, 285].

Томас Гордон аналізує причини виникнення додаткових проблем під час конфліктів між батьками та дітьми, коли до конфлікту залучені обидва батьки.

На його переконання, коли до конфлікту із дітьми залучені і тато, і мама, це нерідко створює додаткові, достатньо складні для вирішення проблеми.

Важливо, щоб кожен з батьків приєднувався до процесу безпрограшного вирішення проблеми у якості самостійного суб'єкта конфлікту. Помиляються ті батьки, котрі вважають, що їм неодмінно слід виступати «єдиним фронтом» та займати одну й ту ж саму позицію, хоча інколи це все ж таки може бути виправданим. Кожному з батьків слід намагатися бути природнім і адекватно проявляти власні почуття і потреби. Кожен з батьків є окремим незалежним учасником процесу розв'язання конфлікту і повинен ставитися до цього процесу, як до з'ясування стосунків між трьома чи більшою кількістю окремих осіб без створення батьками союзу проти дітей [12, 285].

Деякі з пропозицій, що виникають під час розв'язання проблеми, можуть бути прийнятними для мами і неприйнятними для тата. Інколи тато та його син-підліток можуть займати одну й ту саму позицію, а мама може притримуватися протилежної точки зору. Інколи, навпаки, мама може прагнути до союзу із сином, а тато вперто проштовхувати своє, абсолютно інше рішення. Інколи можуть бути близькими позиції мами і тата, а точка зору сина принципово відрізнитися від їхньої. Нарешті, кожен з учасників конфлікту може мати власну унікальну думку. Сім'ї, які застосовують безпрограшний метод, зіштовхуються з усіма цими комбінаціями залежно від суті конфлікту. Ключ до безпрограшного розв'язання конфлікту полягає у тому, щоб «пропрацювати» всі варіанти цих відмінностей, поки не знайдеться прийнятне для всіх рішення [12, 285-286].

Томас Гордон подає типи конфліктів, в яких найчастіше виявляються суттєві відмінності між татами і мамами:

1. Батько, як правило, солідарний з дітьми у випадку конфліктів, пов'язаних із тілесними ушкодженнями дітей. Він частіше, ніж мама, вважає неминучим той факт, що діти час від часу отримують забиті місця чи рани.

2. Мама частіше за тата, стає на бік доньки у питаннях взаємовідношень з протилежною статтю (косметика, стиль одягу, побачення, телефонні дзвінки тощо). Тато нерідко чинить опір бажанню доньок зустрічатися з хлопцями.

3. Тато та мама часто розходяться у поглядах щодо користування сімейним автомобілем.

4. Мама, зазвичай, виявляє більше вимогливості до чистоти та ладу у будинку [12, 286].

Як відмічає вчений, справа у тому, що тато та мама багато в чому відрізняються один від одного, і ці відмінності за умови, що кожен з батьків намагається бути природнім і чесним, неминуче проявляються у конфліктах між батьками та їхніми дітьми. Відверто визнаючи ці відмінності під час розв'язання конфлікту, батькам вдається вчинити так, що діти починають відчувати до них новий тип поваги й симпатії. У цьому відношенні діти не відрізняються від дорослих, так як ті також схильні цінувати в людях природність і людяність та переважно не довіряють тим, у кого немає цих якостей. Діти хочуть, щоб їхні батьки були реальними, природніми, а не грали роль «батьків», щоразу висловлюючи згоду один з одним незалежно від того, щира ця згода чи ні [12, 286].

На думку Томаса Гордона, у деяких випадках, один з батьків користується Методом 3, а інший – ні.

Зазвичай, це не призводить до якихось особливих проблем за винятком такої ситуації, коли діти, чудово відчуваючи та усвідомлюючи відмінність між методами, натякають батькові, що їм не подобається його підхід, а тому краще брати приклад з мами [12, 287].

Деякі батьки, котрі не бажають оволодівати новою методикою та задовольняються старим підходом за допомогою Метода 1, часто піддаються остракізму, навіть, від власних дружин. Деякі дружини повідомляють, що починають відчувати до власних чоловіків ворожі почуття, так як не можуть спокійно дивитись на те, як вони розв'язують конфлікти за допомогою сили.

Деякі мами заручаються підтримкою своїх однодумців, для того щоб набратися сміливості та відкрито і чесно протистояти власним чоловікам.

На жаль, як запевняє Томас Гордон, не завжди справа закінчується благотворно. В деяких родин, де один з батьків сповідує Метод 1, проблема так ніколи й не вирішується. Відомі випадки, коли хтось з батьків, оволодівши на курсах «Ефективної підготовки батьків» новими навичками розв'язування конфліктів, повертаються до старих методів під тиском другого з батьків, хто принципово не відмовляється від застосування влади [12, 287].

Томас Гордон з власних спостережень переконався, що застосування одночасного використання всіх трьох методів не є можливим.

З точки зору вченого, інколи зустрічаються батьки, які, вірячи в ефективність безпрограшного методу розв'язування конфліктів, не можуть рішуче відмовитись від двох старих методів, які діють за принципом «перемогти-програти».

Чудово розуміючи страх батьків втратити владу над власними дітьми, Томас Гордон категорично не погоджується з таким підходом, так як вважає, що більшість батьків, які мають намір використовувати одночасно всі три методи, у дійсності лише зберігають за собою право використовувати Метод 1 у випадку по-справжньому серйозних конфліктів. У перекладі на звичайну мову позиція таких батьків виглядає приблизно так: «У випадку відносно дрібних конфліктів цілком можливо надавати дітям право приймати власні рішення, однак для вирішення дійсно важливих проблем необхідно залишати це право за собою» [12, 288].

З власних спостережень вчений переконався, що застосування такого змішаного підходу просто не спрацьовує. Діти, хоча б одного разу відчувши смак до розв'язання конфліктів без втрат, чинять опір спробам батьків повернутися до Методу 1 або втрачають інтерес до використання Методу 3 для вирішення дрібних проблем через те, що відчувають себе приреченими на програш під час вирішення більш важливих проблем.

Ще одним наслідком використання «змішаного» підходу є те, що діти починають не довіряти власним батькам під час їх намагання застосувати Метод 3, оскільки заздалегідь переконані, що щойно справа наблизатиметься до кінця, батьки щодо їх інтересів знайдуть той чи інший спосіб перемогти. Тому у дітей втрачається сенс брати участь у вирішенні проблеми [12, 289].

Деякі батьки використовують Метод 1, вирішуючи відносно неважливі проблеми, які не викликають у дітей сильні почуття. Однак у випадку, коли проблема є справді достатньо серйозною, через що викликає сильні почуття дітей та торкається їхніх глибинних переконань, Томас Гордон радить використовувати виключно Метод 3. Очевидно, тут діє принцип, єдиний для всіх міжлюдських взаємовідносин: коли людину не дуже турбує результат від розв'язання конфлікту, який застосовується, вона може поступитися своєму опоненту; однак, якщо людина зацікавлена у вигідному для неї результаті від розв'язання конфлікту, вона наполягає на власному праві голосу під час прийняття остаточного рішення [12, 289-290].

Як зазначає вчений, іноді трапляються випадки, коли безпрограшний метод не спрацьовує. Деякі батьки з різних причин не можуть використати його ефективно.

Наприклад, з точки зору Томаса Гордона, дехто з батьків просто боїться відмовитися від своєї влади. У використанні Методу 3 вони вбачають загрозу своїм попереднім цінностям та переконанням відносно необхідності виявлення сили та влади під час виховання дітей. Зазвичай, такі батьки мають викривлене уявлення про природу людини. Вони впевнені у тому, що відмовившись від використання влади щодо дітей, поведінка останніх не буде відповідати правилам життя в соціумі. Через це більшість батьків, навіть, не намагаються скористатися Методом 3 [12, 290-291].

Зі слів інших батьків, діти просто відмовляються брати участь у безпрограшному розв'язанні проблем. Особливо, це стосується підлітків старшого віку, які або вже списали з рахунків власних батьків, або настільки на них ображені, що, на їх думку, Метод 3 дає їхнім батькам набагато більше, ніж

вони заслуговують. Найкращим рішенням для цих дітей, на погляд Томаса Гордона, є набратись мужності, щоб нарешті розірвати стосунки з батьками, піти з дому та вступити у більш плідні взаємовідносини з кимось іншим [12, 290-291].

Томас Гордон підкреслює, що «Курс ефективної підготовки батьків» не може змінити відразу всіх батьків, особливо тих, хто практикує свої неефективні методи протягом багатьох років, так як у відношенні до деяких з таких батьків, навіть, програма курсу безсила. Тому вчений запевняє і переконує батьків вдаватися до вивчення та застосування цього нового підходу до виховання дітей якомога раніше, коли діти ще маленькі. На жаль, як і всі людські взаємини, відносини між батьками та дітьми можуть бути зруйновані без надії на відновлення [12, 292].

Томас Гордон підтверджує випадки, коли діти відмовляються спілкуватися зі своїми батьками саме як з «батьками», та пропонує декілька конкретних методів, завдяки яким батькам все ж таки вдається зберегти себе у такій якості.

Зі свідчень вченого, у наш час діти все частіше «звільняють» власних батьків. Ставши підлітками, вони «скидають» своїх тат та мам за непотрібністю та поривають з ними стосунки. Така ситуація трапляється у тисячах родин незалежно від їхнього соціального та матеріального статусу. Підлітки (молодь) залишають власних батьків – якщо не фізично, то психологічно – та прямують у пошуках більш плідних взаємин переважно з групами своїх однолітків [12, 293].

Досвід спілкування з тисячами батьків на курсах «Ефективна підготовка батьків» переконав Томаса Гордона у тому, що цих дітей підштовхує до таких дій поведінка їхніх батьків. Діти «звільняють» своїх батьків у тих випадках, коли останні постійно стоять у них над душею, вимагають їх відмовитися від власних заповітних та омріяних переконань та цінностей. Підлітки розривають стосунки з батьками, коли відчують, що ті відмовляють їм у елементарних громадянських правах [12, 293].

Батьки втрачають можливість конструктивно впливати на своїх дітей, занадто відчайдушно намагаючись наполягти на своєму у тих питаннях, в яких діти мають власну думку і власну позицію. У зв'язку з цим Томас Гордон пропонує декілька конкретних методів, завдяки яким батьки можуть зберегти себе у власній якості та уникнути «звільнення» [12, 293].

Вчений відмічає, що часом трапляються такі невідворотні конфлікти, що, навіть, вміло використовуючи безпрограшний метод, не можна з упевненістю сподіватися на їх розв'язання. Безперечно, коли батьки намагаються втягнути дітей у процес розв'язання такого роду конфліктів, вони переважно терплять фіаско. Досвід роботи на курсах «Ефективна підготовка батьків» свідчить, що змусити батьків зрозуміти та прийняти існування цього факту надзвичайно складно, так як у батьків з'являється потреба відмовитися від ряду старих переконань та ідей відносно безпосередньої ролі батьків та суспільства [12, 294-295].

У разі виникнення родинних конфліктів через питання, які пов'язані з заповітними цінностями, переконаннями та особистими перевагами дітей, батьки можуть спробувати використовувати для їх розв'язання інший підхід, так як діти часто не хочуть виносити подібні питання на обговорення. Однак, необхідно пам'ятати, що це зовсім не означає, що батькам слід відмовитись від спроб впливати на дітей, проповідуючи ті чи інші цінності. Просто для того, щоб робити це ефективно, вони мають використовувати інший підхід [12, 294-295].

Перебуваючи у пошуку шляхів вирішення даної проблеми, Томас Гордон досліджував наступні питання:

- 1) питання про цінності [12, 295-300];
- 2) питання про громадянські права [12, 300-301];
- 3) питання про можливість проповідування своїх власних цінностей [12, 301];
- 4) питання про шляхи успішного залучення (вдатися до) до безпрограшного вирішення проблем [12, 307].

1. Для того, щоб знайти шляхи, за допомогою яких батьки зберігатимуть себе у якості батьків, перш за все, вчений вивчав питання про цінності.

На його думку, поведінка та вчинки дітей, спричинені їхніми переконаннями, цінностями, стилем, перевагами, життєвою філософією, неминуче призводять до виникнення конфліктів між ними та їхніми батьками [12, 294-295].

Спроби батьків завадити дитині задовольнити свої власні потреби (чи відібрати в нього те, що має для нього велику цінність), майже неминуче зустрічають упертий спротив: «Мені так подобається», «Годі мене повчати», «Це тебе ніяк не стосується» тощо [12, 294-295].

Відповідним чином розшифровані, всі ці повідомлення передають батькам одну й ту саму думку: «Мені здається, що я маю право на власні цінності, оскільки вони ніяким чином відчутно тобі не заважають».

Багато батьків власноруч створюють величезні проблеми через поведінку дітей, розглядаючи її як приналежну їм.

У разі, коли батьки тривало мусують певну проблему, діти просто виходять з конфлікту, «звільняючи» своїх батьків шляхом втечі з дому або хоча б у власну кімнату.

Тим не менш, батьки часто уперто продовжують втручатися у справи дітей з метою змінення їх поведінки, забуваючи про те, що такі втручання майже неминуче тягнуть за собою протистояння та обурення дітей, що суттєво погіршує взаємовідношення між батьками та дітьми [12, 297].

Коли діти чинять опір спробам батьків змінити їхню поведінку, вони анітрохи не відрізняються в цьому від дорослих. Адже жоден дорослий не погодиться змінити власну поведінку, якщо упевнений, що вона нікому не заважає, і тому, подібно до дітей, дорослі відчайдушно відстоюють збереження власної свободи [12, 297].

Томас Гордон переконаний, що саме це і є однією з найсерйозніших помилок, яку роблять батьки, та однією з найрозповсюдженіших причин

батьківської неефективності. Вчений впевнений, що коли батьки обмежують своє втручання у справи дітей спробами змінити лише поведінку, яка загрожує їхнім інтересам, вони зіштовхуються з набагато меншим спротивом та меншою кількістю конфліктів, а тому взаємовідношення між батьками та дітьми залишаються такими, що задовольняють обидві сторони. Батьки, критикуючи таку поведінку дітей, яка жодним чином не загрожує їхнім інтересам, роблять велику помилку, так як використовуючи самозахист, діти наносять удар у відповідь, чинять опір, бунтують та розривають відносини з батьками [12, 297].

Діти часто реагують на несправедливі втручання і докори батьків тим, що ще частіше роблять саме так, як не подобається батькам. Трапляються також ситуації, коли діти з остраху перед батьківською владою поступаються їхньому натиску, але приховують образу чи ненависть до батьків через те, що ті змушують їх змінювати власну поведінку [12, 297-298].

Значна частина бунтівної поведінки молоді (їхні протести, сидячі страйки або напади на «істеблїшмент») лежить на сумлінні батьків та інших дорослих, які примушують дітей змінювати свою поведінку у той час, коли вона не загрожує інтересам жодного та є особистою справою підлітків [12, 298].

Як запевняє Томас Гордон, діти не бунтують проти дорослих, вони бунтують проти намагань дорослих відібрати у них свободу. Діти бунтують проти намагань батьків змінити їх за своїми уподобаннями. Діти бунтують проти постійних чіплянь дорослих та наполягання поводитися відповідно до власних стандартів [12, 298].

Трагізм подібних ситуацій полягає у тому, що батьки, використовуючи власний вплив з метою змінення поведінки дитини, яка не загрожує їхнім інтересам, виявляються безсилими, впливаючи на поведінку, яка загрожує їхнім інтересам. Досвід спілкування з дітьми різного віку переконав вченого у тому, що діти, зазвичай, змінюють власну поведінку за умови, що вони усвідомлюють можливу загрозу від їхніх вчинків чиїмсь інтересам. Коли батьки намагаються змінити лише поведінку, яка заважає їм, вони, як правило, переконуються, що

діти достатньо відкриті для змінення, готові поважати інтереси своїх батьків та охоче погоджуються на «вирішення проблеми» [12, 298].

Трапляються ситуації, коли діти розуміють та погоджуються з тим, що їх поведінка відчутно та реально впливає на батьків.

Лише у випадку, коли дитина усвідомлює логічний взаємозв'язок між власною поведінкою та інтересами батьків, вона охоче бере участь у вирішенні проблеми за безпрограшним методом. Таким чином, батьки повинні навчитися обґрунтовувати свою переконаність та впевненість у значному впливі конкретної поведінки дітей на своє життя, оскільки у протилежному випадку дитина просто не схоче обговорювати існуючу проблему.

Томас Гордон наголошує, що Метод 3 в жодному разі не є методом за допомогою якого можна виліплювати дітей відповідно до смаку батьків. Коли батьки намагаються використовувати цей метод саме з такою метою, діти відразу все починають розуміти та чинять опір. Тому батьки наражаються на ризик втратити будь-який шанс на успішне використання цього методу під час вирішення проблем, які дійсно торкаються їхніх інтересів. Серед таких проблем вчений згадує наступні: дитина не виконує хатні справи, чинить багато гамору, пошкоджує предмети інтер'єру, скрізь розкидає свій одяг, не витирає ноги перед входом до будинку, монополізує телевізор, не прибирає за собою зі столу, не кладе батьківські інструменти назад у скриню, бігає по газонах з квітами тощо [12, 300].

2. З точки зору Томаса Гордона, конфлікти між батьками та дітьми через поведінку, яка, на думку дітей, не справляє жодного відчутного чи реального негативного впливу на батьків, безпосередньо пов'язані з питанням про громадянські права молоді. Діти та підлітки відчувають, що мають право на низку самостійних дій, наприклад, у виборі друзів, стилю одягу чи зачіски тощо. Тому сучасна молодь, подібно до попереднього покоління, також готова вперто відстоювати це право та боротись за його збереження. Молоді люди готові усіма можливими для них засобами чинити опір будь-яким спробам відібрати у них свободу або самостійність, так як для них це дуже важливі речі,

які не підлягають обговоренню, компромісу й затушовуванню в процесі вирішення проблеми [12, 300].

Томас Гордон підкреслює, що, на жаль, більшість батьків цього не розуміють: вони не розуміють тієї простої істини, що їхні діти – теж люди, а боротьба за свободу, коли їй щось загрожує, є природною потребою будь-якої людської істоти [12, 301].

На думку вченого, однією з причин того, чому батьки рідко розглядають власних дітей як особистостей, які мають власні громадянські права, є широко розповсюджене переконання в тому, що батьки є власниками своїх дітей. Використовуючи це переконання, батьки виправдовують свої власні спроби та намагання виліплювати та формувати власних дітей, повчати та змінювати їх, керувати ними, «промивати» та «вправляти» їм мозок. Надання дітям громадянських прав чи певних свобод припускає перше бачення окремих та незалежних людських істот, які живуть власним життям. Зрозуміло, що батькам відразу важко сприйняти принцип, згідно з яким необхідно надавати дитині можливість і свободу ставати такою, якою вона хоче стати, за умови, звичайно, що її поведінка жодним відчутним та реальним чином не заважає батькам [12, 301].

3. Як наголошує Томас Гордон, питання «Чи можу я проповідувати свої цінності?» найчастіше виникає у батьків, оскільки більшість з них відчувають дуже сильну потребу в тому, щоб передавати нащадкам власні заповітні цінності. Відповідь вченого звучить наступним чином: «Звичайно, батьки не лише можуть проповідувати свої цінності, але й невідворотно будуть це робити». Батьки не можуть не проповідувати дітям власних цінностей хоча б з тієї простої причини, що діти так чи інакше знайомляться з ними, спостерігаючи за тим, що їхні батьки роблять, та слухаючи, що вони кажуть [12, 301-302].

Батьки, аналогічно до інших дорослих, з якими діти спілкуються протягом власного зростання, виступають для них у ролі зразка. Батьки постійно показують своїм дітям приклад, демонструючи власними діями

(набагато «голосніше», ніж словами) те, в що вони вірять та що вони цінують і сповідують [12, 302].

Батьки можуть проповідувати власні цінності за умови, що вони самі живуть за цими цінностями. Наприклад, батьки хочуть, щоб діти цінували чесність, вони мають щоденно демонструвати власну чесність. Якщо батьки хочуть, щоб діти цінували великодушність, вони мають великодушно поводитися. Якщо батьки хочуть, щоб їхні діти прийняли «християнські» цінності, вони самі мають жити по-християнськи. Це найкращий, і, можливо, єдиний спосіб, завдяки якому батьки можуть передавати власні цінності дітям [12, 302].

Томас Гордон переконаний, що «Вчиняй, як я кажу, а не як я чиню» – не є достатньо ефективним підходом під час привчання дітей до цінностей їхніх батьків. – Лише з підходом «Вчиняй, як я чиню» батьки мають реальний шанс змінити дитину чи вплинути на неї.

Щоб діти засвоїли цінності батьків, батьки повинні жити відповідно до цих цінностей, а не змушувати дітей жити згідно з певними правилами, яких вони самі не дотримуються. Вчений наголошує, що однією з основних причин ігнорування сучасними підлітками багатьох цінностей суспільства дорослих полягає у тому, що вони бачать, як дорослі самі далеко не завжди діють відповідно до поглядів, про які говорять. Діти із відчуттям глибокого розчарування слідкують за тим, як їхні шкільні підручники неправдиво змальовують діяльність уряду та історію країни, а вчителі пропускають багато неприємних фактів з їхнього життя та вчинків. Вони не можуть не ображатися на дорослих, які проповідують певні принципи статевої моралі, коли власними очима бачать у фільмах та телесеріалах таку сексуальну поведінку дорослих, яка не сумісна з цими принципами [12, 303].

Тому, на переконання Томаса Гордона, щоб цінності батьків засвоювалися дітьми, батьки повинні жити згідно з певними цінностями, так як лише власним прикладом, а не словесним переконанням чи батьківським авторитетом, можна їх ефективно проповідувати. Батьки можуть проповідувати все, що цінують самі, але і робити все повинні згідно зі своїми цінностями [12, 303].

Як відмічає вчений, більш за все батьків непокоїть те, що діти можуть не сприймати їхні цінності. Дійсно, деякі з батьківських цінностей дітям не до душі; у тих випадках, коли в них складається цілком справедливе уявлення, ніби декотрі з цінностей, що проповідують їхні батьки, призводять до небажаних, з точки зору дітей, результатів (наприклад, частина сучасної молоді відкидає патріотизм, оскільки вважає, що це нерідко призводить до війни). Хвилюючись за те, що діти можуть не сприйняти їхні цінності, батьки намагаються нав'язати їх силою. «Вони ще занадто юні, щоб розуміти, що добре та що погано», – це, на думку Томаса Гордона, найрозповсюдженіше виправдання насильницького нав'язування цінностей [12, 303].

Вчений переконаний, що силою нав'язувати цінності не можна, так як часто результатом є ще сильніший опір дітей подібному диктату та ще впертіше відстоювання власних переконань та цінностей. За допомогою влади та сили можна керувати поведінкою інших людей, проте неможливо керувати їхніми думками, ідеями та переконаннями.

На думку Томаса Гордона, додатково до демонстрації цінностей на власному прикладі, батьки можуть також ділитись з ними своїми ідеями, знаннями та досвідом подібно до того, як це робить консультант, коли до нього звертається клієнт за послугами. Вчений вбачає у цьому свою хитрість. Досвідчений консультант намагається поділитись своїми думками, не проповідуючи їх, пропонувати певні рішення, не нав'язуючи їх, підказувати можливі варіанти вирішення проблеми, не вимагаючи нічого. Найважливішим є ще те, що консультант робить все це (ділиться, пропонує та підказує) не більше одного разу. Ефективний консультант, пропонуючи клієнтам власні знання та досвід, не докучає їм цілими тижнями, не соромить їх, якщо вони відмовляються використовувати його ідеї, не продовжує нав'язувати власну точку зору, коли зустрічає опір клієнта. Досвідчений консультант, пропонуючи власні ідеї, надає клієнтові право самому вирішити, приймати їх чи відхилити [12, 304].

Сьогоднішні підлітки «відмовляються від послуг» своїх власних батьків через те, що останні рідко бувають для них гарними консультантами. Часто батьки повчають, переконують, погрожують, попереджують, наполягають, благають,

проповідують, дають настанови та соромлять власних дітей лише для того, щоб примусити їх виконувати те, що вони вважають вірним. Батьки день у день звертаються до дітей з різноманітними настановами чи повчаннями. Не дивно, що у більшості родин діти у відчаї говорять власним батькам: «Годі вже мене зводити», «Я й так знаю, що ви думаєте. Не треба мені це повторювати кожного дня», «Припиніть мені читати лекції», «Все, досить», «До побачення» [12, 304].

Томас Гордон вважає, що батькам слід пам'ятати про те, що вони можуть бути гарними консультантами для власних дітей лише ділячись з ними своїми ідеями, досвідом та мудрістю. Як відмічає вчений, на власному досвіді він переконався у тому, що найціннішим методом для ефективного спілкування є також активне слухання. Наприклад, пропонуючи нові ідеї, він помічав, що клієнти на початку майже завжди реагують опором та оборонною позицією, зокрема тому, що ці ідеї суперечать їхнім власним переконанням та стандартам поведінки. Коли ж консультанту вдається активно вислухати почуття клієнтів, останні у більшості випадків врешті-решт беруть до уваги запропоновані нові ідеї. Батьки, котрі бажають викласти дітям власні переконання та цінності, мають бути готові до опору їхнім повчанням. Якщо ж відчувається опір, слід згадати про активне слухання. Воно неодмінно допоможе [12, 305].

Томас Гордон наголошує, що батьки повинні заявляти про свої цінності відкрито, не вбиваючи їх дітям у голову. Необхідно щедро ділитися ними, але не нав'язувати, довірливо пропонувати їх, але не впливати усіма можливими засобами, після чого тихенько віддалитися та дати можливість своїм «клієнтам» вирішити самостійно, чи влаштовують вони їх чи ні. В той же час бажано не забувати використовувати активне слухання. Вчений підкреслює, що коли батьки дотримуються усіх цих рекомендацій, діти знову й знову звертаються до них за порадами. Якщо діти переконуються у тому, що батьки є для них корисними консультантами, їм не хочеться їх «звільняти».

На думку Томаса Гордона, часом виникають ситуації, коли батьки просто не в змозі змінити поведінку дітей, тому альтернативою є лише прийняття цього факту як неминучого [12, 306].

Багато батьків сприймають таку пораду неприязно, так як переконані, що на них покладено відповідальність слідкувати за тим, що робить їхня дитина. Вони відчують досить сильні почуття заклопотаності щодо певної поведінки своїх дітей і не хочуть відмовлятися від спроб тиснути на них. При цьому батьки часто усвідомлюють, що у них немає ніякої альтернативи, окрім того, щоб прийняти те, що вони не в змозі змінити, наприклад, тютюнопаління, виконання домашнього завдання, дошлюбне статеве життя.

Томас Гордон відмічає, що запропонований ним перелік видів поведінки, які батьки безсилі змінити, можна продовжити: занадто яскрава косметика, вживання алкоголю, неприємності у школі, спілкування з сумнівною компанією, зустрічі з представниками іншої нації чи релігії тощо – все, що можуть зробити батьки, це намагатися бути для дитини прикладом або ефективним консультантом, щоб розвинути «терапевтичні» відносини з дітьми. Так як неможливо уникнути того факту, що у кінцевому рахунку батьки безсилі змінити ту чи іншу поведінку дитини, якщо дитина схильна до такої поведінки.

На думку вченого, батьки можуть зробити все, що в змозі зробити, потім можуть розпочати сподіватися на краще, однак завжди лишається ризик, що всі їхні зусилля виявляться недостатніми і тоді, ймовірно, вони також звернуться з молитвою: «Господи, дай мені... спокою прийняти те, що я не в змозі змінити» [12, 307].

4. Як зазначає Томас Гордон, у родинях, де батьки безперервно точать та пилять власних дітей за поведінку, яка жодним відчутним чином не торкається їхніх інтересів, зазвичай, буває дуже складно вдатися до безпрограшного вирішення проблем, оскільки відносини між батьками та дітьми вже зіпсовані: діти розсерджені на батьків, та дуже насторожено відносяться до будь-якого втручання батьків, вбачаючи в ньому чергову спробу змінити їхню поведінку. А тому, коли батьки пропонують спільно розв'язати існуючий конфлікт, діти або відмовляються, або прямують на цей сеанс із твердим намаганням втекти.

Система «Ефективної підготовки батьків» передбачає виключно простий та ефективний метод подолання такого опору та недовіри з боку дітей [12, 307].

Контрольні запитання до розділу 2

1. Комплекс яких стратегій і методів пропонував Томас Гордон для організації ефективного спілкування батьків з дітьми?
2. Проаналізуйте стратегію активного слухання та основні помилки під час його використання.
3. У чому полягає суть невербального спілкування?
4. Розкрийте шляхи застосування я-повідомлень.
5. Чому Томас Гордон вважав зміну навколишнього середовища однією з умов зміни неприйнятної поведінки дітей?
6. Охарактеризуйте традиційні методи розв'язування конфліктів.
7. Який метод, альтернативний двом традиційним методам, пропонував Томас Гордон?
8. Назвіть основні чинники, чому Томас Гордон вважав ефективним метод безпрограшного розв'язання конфліктів?
9. Що радив Томас Гордон батькам для подолання страхів і тривог через застосування безпрограшного методу розв'язання конфліктів?
10. У чому Томас Гордон вбачав необхідність використання методу безпрограшного розв'язання конфліктів одночасно з активним слуханням і я-повідомленнями.

РОЗДІЛ 3. АСОЦІАЦІЯ «ГОРДОН ТРЕЙНІНГ ІНТЕРНЕСЕНЕЛ» ЯК ПОШИРЮВАЧ ІДЕЙ ТОМАСА ГОРДОНА

3.1. Створення асоціації і її філіалів у багатьох країнах світу

Ім'я Томаса Гордона безсумнівно є символом навчання ефективного спілкування, а його наукова спадщина викликає надзвичайний інтерес у світового педагогічного товариства. Поширення ідей вченого розпочалося з США, Австралії, Великобританії та Канади, однак з часом набуло транснаціонального освітнього характеру [2; 306]. На сьогоднішній день курси ефективного спілкування відвідують мільйони батьків, вчителів, керівників в багатьох країнах світу, що свідчить про їх неабияку підтримку з боку світової громадськості.

Розроблені Томасом Гордоном стратегії ефективного спілкування сприяли популяризації його книжок, які, ставши педагогічними бестселерами, неодноразово видавалися великими накладками. Книги Томаса Гордона є надзвичайно популярними серед батьків, вчителів і всіх тих, хто перебуває у пошуку дієвих шляхів до ефективного спілкування.

Книги вченого перекладені понад тридцятьма мовами, зокрема: англійською, французькою, німецькою, польською, японською, чеською, турецькою, фінською, норвезькою, італійською, болгарською, російською, бразильською, корейською, португальською, на івриті тощо, що підтверджує факт широкого розповсюдження його ідей в багатьох країнах світу [2; 306].

Поширенню навчання ефективного спілкування у міжнародному освітньому просторі сприяє тривала зацікавленість читачів у побудові позитивних ділових, міжособистісних та сімейних стосунків. Інформація про Томаса Гордона та його ідеї щодо навчання ефективного спілкування висвітлюються в інтернет-журналах, на форумах і сайтах.

Популяризація та розповсюдження ідей вченого у світовому науковому просторі відбувається завдяки активній і безперервній діяльності асоціації «Гордон Трейнінг Інтернешенел».

Асоціація «Гордон Трейнінг Інтернешенел» («Gordon Training International») була заснована у 1962 році Томасом Гордоном. Базуючись на засадах американської наукової школи гуманістичної психології і педагогіки [2; 306], асоціація пропонує навчання батьків, учителів і керівників у всіх країнах світу з метою покращання їхніх стосунків з дітьми, учнями та підлеглими. Центральний офіс асоціації розташований у м. Солана-Біч штату Каліфорнія. Філії асоціації знаходяться у 43-х країнах, а нові нещодавно відкрилися у Китаї, Греції, Мальдівах, Мексиці, Латвії, Литві, Лівані, Пакистані, Польщі та Болгарії.

У 2012 році асоціація «Гордон Трейнінг Інтернешенел» відзначала 50-річчя від дня свого заснування. Прихильники навчання ефективного спілкування щиро визнають Томаса Гордона піонером у розробці та впровадженні стратегій демократичного спілкування та розв'язання конфліктів для навчання батьків, вчителів, молоді, керівників організацій і працівників [47].

На посаді президента і у якості головного виконавчого директора «Гордон Трейнінг Інтернешенел» працює Лінда Адамс, вдова вченого.

Лінда Адамс була не лише дружиною Томаса Гордона, а й діловим партнером, так як постійно розвивала його ідеї. Вона є автором книг «Будьте найкращими» [4] і «Ефективна підготовка жінок» [3]. Книгу «Ефективна підготовка жінок» Лінда Адамс написала у 1976 році, через три роки після заснування однойменних курсів. Курси й книга стали важливим доповненням до системи Томаса Гордона. Через деякий час, у 1989 році, Лінда Адамс доопрацювала цей курс і додала до нього поради для чоловіків, а однойменну книгу «Ефективна підготовка жінок» перейменувала у «Будьте найкращими».

В книгах Лінди Адамс, перекладених на 13 мов, доступно пояснюється, як привити спеціальні навички, необхідні для розвитку особистої

відповідальності, та як налагодити позитивні партнерські взаємовідносини. Лінда Адамс також розробила декілька спеціальних програм, таких як: «Ефективна підготовка для особистісного і професійного розвитку», «Ефективна підготовка жінок», «Семінар з розв'язання конфліктів для керівників і менеджерів», «Будьте найкращими» (для студентів ВНЗ), а також «Ефективна підготовка молоді» (для учнів початкової та середньої шкіл). Вона часто виступає з різними доповідями в європейських країнах, Австралії, Китаї, Японії, Кореї, Тайвані, на Мадагаскарі і в Польщі [2; 306].

Посаду віце-президента асоціації «Гордон Трейнінг Інтернешенел» займає донька Лінди Адамс – Мішель. Своєю місією вона сприяє поширенню ідей Томаса Гордона в значно більшій кількості країн. У жовтні 2010 року Мішель Адамс була номінована на премію «Жінки, які беруться за справу серйозно» [5].

3.2. Навчальні курси, програми – запорука досягнень всіх верств навчального процесу

Асоціація «Гордон Трейнінг Інтернешенел» здійснює свою діяльність за 5 основними навчальними програмами: 1) «Програма для батьків» («Parent Programs») [49]; 2) «Програма для вчителів» («School Programs») [52]; 3) «Програма для молоді» («Youth Programs») [60]; 4) «Програма проведення семінарських занять» («Workplace Programs») [58]; 5) «Програма для особистого розвитку» («Personal Development Program») [50].

Кожна з цих програм містить певні навчальні курси. Наприклад, «Програма для батьків» містить 2 курси – «Ефективна підготовка батьків» («Parent Effectiveness Training», «P.E.T.») і «Ефективна підготовка сім'ї» («Family Effectiveness Training», «F.E.T.») [12]; «Програма для вчителів» – навчальний курс «Ефективна підготовка вчителів» («Teacher Effectiveness Training», «T.E.T.») [13]; «Програма для молоді» – навчальний курс «Ефективна підготовка молоді» («Youth Effectiveness Training», «Y.E.T.») [59]; «Програма

проведення семінарських занять» містить навчальний курс «Ефективна підготовка керівників» («Leader Effectiveness Training», «L.E.T.») [14], курс «Семінарів з розв'язання конфліктів» («Conflict Resolution Workshop», «C.R.W.») [8], навчальний курс з «Синергійних продажів» («Synergistic Selling») [55], навчальний відеокурс з «Набуття навичок ефективного спілкування за системою Гордона» («Video Clips of the Gordon Model Skills») [56]; «Програма для особистого розвитку» містить навчальний курс «Будьте найкращими» («Be Your Best») [4]. Для кращого розуміння сутності цих програм розглянемо кожен з них окремо.

«Програма для батьків» [49] містить навчальні курси «Ефективна підготовка батьків» і «Ефективна підготовка сім'ї» [12]. «Програма для батьків» сприяє суттєвому поліпшенню стосунків у сім'ях та з іншими людьми завдяки набуттю ефективних навичок спілкування та конструктивного розв'язання конфліктів з метою покращання міжособистісної комунікації.

У результаті навчання за програмами Томаса Гордона кожен слухач курсів досягає таких основних позитивних якостей:

- вміння обговорювати свої проблеми, а не уникати їх;
- вміння володіти самоконтролем та керувати самодисципліною і особистою відповідальністю;
- вміння співпрацювати з однолітками;
- вміння стримувати прояви гніву з метою розв'язання існуючих проблем;
- вміння брати участь у запровадженні правил з метою подальшого їх дотримання;
- вміння стримувати образи та прояви боротьби за владу.

Навчаючись на курсах, кожен слухач оволодіває такими уміннями:

- вміння налаштувати бесіду з дітьми так, щоб вони чули про що йде мова;
- вміння слухати дітей так, щоб у них з'явилася впевненість у тому, що батьки їх розуміють;

– вміння розв'язувати конфлікти і вирішувати будь-які проблеми в сім'ї так, щоб обидві сторони залишилися задоволеними;

– вміння застосовувати спеціальні стратегії та навички для розв'язання конфліктних ситуацій.

Слід відмітити, що курс «Програма для батьків» викладають сертифіковані інструктори асоціації «Гордон Трейнінг Інтернешенел». Ця програма передбачає проведення лекцій, дискусій, презентацій, рольових ігор, роботи зі спеціальними підручниками та виконання домашніх завдань. Програма розрахована на 24 години. Слухачі, відвідуючи курс «Ефективна підготовка батьків», отримують книгу «Ефективна підготовка батьків», однойменний робочий зошит, сертифікат слухача, а також копію «Кредо» Томаса Гордона. Додатково проводяться семінари та ведеться блог «Ефективна підготовка батьків», завдяки чому відбувається інтерактивний діалог між батьками, педагогами та працівниками «Гордон Трейнінг Інтернешенел» щодо ефективних дій у конфліктних ситуаціях та стосовно використання моделі Гордона. Кожен учасник може задавати питання та ділитися власним досвідом вирішення існуючих проблем у вихованні дітей.

Батьки можуть також скористатися зручним і ефективним способом навчання вдома, завдяки навчальному курсу «Ефективна підготовка сім'ї». Слід зазначити, що така можливість є лише в США і лише англійською мовою [12].

Спеціальний аудіокомпактдиск з записами дев'яти занять навчального посібника «Ефективна підготовка сім'ї» містить поради від Томаса Гордона і приклади застосування необхідних навичок у реальному житті.

Досліджуючи характерні особливості ефективного і неефективного викладання, Томас Гордон підкреслював, що найбільш сприятливим для викладання фактором є якість взаємовідносин між вчителем та учнями. Саме тому вченим була розроблена «Програма для вчителів» [52], що включає курс «Ефективна підготовка вчителів» [13], завдяки чому у вчителів з'явилася можливість набути навички гармонійних взаємовідношень з учнями, в результаті чого зменшилась кількість витраченого часу на розв'язання

конфліктів і, відповідно, збільшилася на навчально-методичну роботу. Ця програма користується величезним попитом і вважається достатньо ефективною.

Слухачі, які вчаться за даною програмою, оволодівають такими навичками:

- вміння розмовляти так, щоб учні хотіли слухати;
- вміння встановлювати правила стосовно дисципліни в класі так, щоб якомога рідше виникала потреба для примусу;
- вміння вирішувати проблеми, пов'язані з дисципліною, не зашкоджуючи самооцінці учня;
- вміння уникати проблем вседозволеності;
- вміння розв'язувати конфлікти так, щоб всі учасники конфлікту залишалися задоволеними;
- вміння дотримуватися прийнятих рішень;
- вміння захищатися від стресових ситуацій;
- вміння поводитися і діяти так, щоб учні поважали;
- вміння створювати атмосферу безконфліктності з задовільною дисципліною.

Слід відмітити, що в результаті застосування вчителем запропонованих даною програмою стратегій в учнів підвищується успішність; зростає відповідальність та самоконтроль; збільшується бажання співпрацювати з вчителем і в групі.

Навчальний курс «Ефективна підготовка вчителів» розпланований на 45 годин. Кожне заняття складається з чотирьох етапів:

- 1) тематична презентація з застосуванням аудіовізуальних засобів;
- 2) рольові ігри відповідно до тем підручника та закріплення необхідних навичок завдяки участі у подібних іграх;
- 3) обмін роздумами під час групових дискусій;
- 4) закріплення вивченого матеріалу та складання планів подальших дій.

Програма «Проведення семінарських занять» [58] надає можливість співробітникам і їх керівникам оволодіти навичками, необхідними для встановлення та подальшої підтримки ефективних професійних взаємовідносин. Дякуючи асоціації «Гордон Трейнінг Інтернешенел», слухачі семінарських занять набувають навички, які можуть застосовувати відразу і протягом усього життя, на відміну від звичайних мотиваційних книг або семінарів, що у змозі зацікавити людей, але залишають їх без набутого конструктивного досвіду.

Програма «Проведення семінарських занять» складається з навчальних курсів «Ефективна підготовка керівників» [14], «Семінари з розв'язання конфліктів» [8], «Синергійні продажі» [55] та навчального відеокурсу «Набуття навичок ефективного спілкування за системою Гордона» [56].

На сьогоднішній день, щоб стати успішним у бізнес-середовищі, кожен керівник повинен усвідомлювати потребу не лише в прояві бізнес-кмітливості, але й у вмінні ефективно спілкуватися і попереджувати виникнення конфліктних ситуацій або врегульовувати їх у разі, якщо вони трапилися.

Навчальний курс «Ефективна підготовка керівників» проводиться для керівників середнього та вищого рівня управління. Під час проходження цього курсу у слухачів під керівництвом спеціально навчених інструкторів формуються професійні навички. Все це відбувається завдяки проведенню тренінгів, презентацій, рольових ігор та виконання певних вправ з підручника. Під час семінарів розглядаються відеокліпи, де пропонуються способи набуття ефективних навичок, рекомендованих за системою Гордона.

Всім відомо, що нерегульовані конфлікти можуть призвести до зниження працездатності та погіршення емоційного стану людей. В результаті погіршується ставлення до роботи та відбувається плинність кадрів, адже нерозв'язані конфлікти змушують людей уникати один одного через відчуття скривдженості.

Курс «Семінари з розв'язання конфліктів» торкається саме цієї проблеми. Учасників семінару переконують, що конфлікти є, певною мірою, необхідними, а тому потрібно навчитися, яким саме чином їх розв'язувати.

Під час семінарів слухачі набувають таких навичок:

- вміння помічати конфлікти та з'ясовувати причину їх виникнення;
- вміння уважно слухати інших людей і аналізувати їх точку зору;
- вміння відкрито висловлювати свої потреби, без звинувачення

співрозмовників.

Курс «Семінари з розв'язання конфліктів» дає можливість управлінцям навчитися врегульовувати конфлікти.

Щодо навчального курсу «Синергійні продажі», в ньому головна увага зосереджується на тому, що кожний фахівець у сфері продажу повинен вміти встановлювати партнерські стосунки з клієнтами з метою підтримки ефективних взаємовідносин.

Слухачі даного курсу вивчають основні принципи конструктивного спілкування та набувають спеціальних навичок відкритого спілкування та ефективної взаємодії зі своїми клієнтами:

- вміння будувати партнерські стосунки з покупцями;
- вміння глибоко вивчати та визначати потреби покупців;
- вміння слухати своїх клієнтів як запорука ефективних взаємовідношень;
- вміння уникати проблемних ситуацій;
- вміння встановлювати позитивні стосунки з клієнтами для збільшення

обсягу продажів;

- вміння створювати комфортні умови для відчуття впевненості;
- вміння створювати умови для збереження постійних клієнтів;
- вміння розширювати напрямки продажів;
- вміння підтримувати конструктивні взаємовідносини для зменшення

частоти скарг клієнтів.

Під час роботи даного семінару інструкторами використовуються тематичні відеокліпи з рекомендаціями Томаса Гордона щодо набуття навичок ефективного спілкування.

Завдяки навчальному курсу «Будьте найкращими» [4], що працює за «Програмою для особистого розвитку», слухачі дізнаються, як стати більш

впевненим та почати брати на себе відповідальність у житті. Крім стратегій ефективного спілкування та розв'язання конфліктних ситуацій під час проходження даного курсу, слухачі оволодівають навичками справлятися з почуттям тривоги і ставлять перед собою ціль подальшого самовдосконалення.

Слухачі навчального курсу «Будьте найкращими» [4] мають можливість набути такі уміння:

- вміння брати існуючі проблеми під особисту відповідальність;
- вміння здійснювати самооцінку та користуватися різними стилями взаємовідношень;
- вміння не погоджуватися та відмовляти без почуття провини;
- вміння залишатися самостійною і незалежною людиною;
- вміння запобігати виникненню конфліктів;
- вміння ефективно протистояти іншим та чітко розрізняти, кому належить існуюча проблема;
- вміння стримувати почуття гніву та зменшувати занепокоєння;
- вміння розв'язувати конфлікти так, щоб всіх задовольнити;
- вміння знаходити шляхи вирішення проблем, що пов'язані з зіткненням різних цінностей;
- вміння слухати так, щоб у співрозмовника з'явилося бажання говорити;
- вміння уникати відповідей, які можуть завадити ефективному спілкуванню;
- вміння плідно використовувати час;
- вміння брати під контроль всі аспекти власного життя;
- вміння особистісно вдосконалюватися.

Ключовим моментом «Програми для молоді», що реалізується завдяки навчальному курсу «Ефективна підготовка молоді» [59], є підлітковий вік дітей, як особливо складний період їх життя, намагання більшості з них зрозуміти, ким вони є і як підвищити свою самооцінку.

«Програма для молоді» допомагає молодим людям соціально та емоційно розвинути, навчитися конструктивно спілкуватися і в подальшому житті застосовувати такі набуті навички:

- вміння відчувати власні потреби;
- вміння відкрито заявляти про них, не роблячи інших винними;
- вміння товаришувати;
- вміння уважно слухати інших людей;
- вміння долати страхи, які заважають робити бажане;
- вміння розв’язувати конфлікти замість того, щоб вести суперечки;
- вміння знаходити підхід до людей, незважаючи на їхні, відмінні від ваших, погляди;
- вміння планувати дії з метою їх подальшої реалізації.

Відвідавши даний навчальний курс, молодь досягає таких результатів:

- краще розуміє себе та інших;
- оволодіває навичками, які може застосовувати у будь-яких стосунках;
- задовольняє власні потреби та досягає своєї мети, долаючи різні страхи;
- відчуває емпатію до інших людей;
- добре ладнає з іншими та товаришує з ними;
- розв’язує конфлікти мирним шляхом;
- стримує себе для запобігання стресового стану;
- підвищує впевненість у собі.

Навчальний курс «Ефективна підготовка молоді», розрахований на 18 годин, розроблений для підлітків від 12 до 18 років. Під час навчання передбачається виконання вправ за підручником, проведення занять з застосуванням творчих елементів та рольових ігор.

Слід зазначити, що асоціація «Гордон Трейнінг Інтернешенел» пропонує використання безкоштовних ресурсів на своєму сайті в Інтернеті [10]. Запропоновані ресурси базуються на системі Томаса Гордона і можуть застосовуватися в різних життєвих ситуаціях. Співробітники асоціації дозволяють безкоштовно читати праці Томаса Гордона, однак просять обов’язково зазначати автора і адресу їхнього сайту у разі передрукування запропонованих ними матеріалів.

Асоціація «Гордон Трейнінг Інтернешенел» розміщує на своєму сайті в Інтернеті відповіді на запитання людей, які цікавляться діяльністю Томаса Гордона та хотіли б застосовувати його систему на практиці [2; 306].

Філії асоціації «Гордон Трейнінг Інтернешенел» на сьогоднішній день відкриті у багатьох країнах світу. На сайті асоціації можна знайти листи-відгуки про організацію навчального курсу за системою Томаса Гордона в інших країнах [2; 306].

Наприклад, з 2008 року компанія «Pro Coaching» в Латвії впроваджує освітнянські програми Томаса Гордона у дошкільних центрах, початкових і середніх школах, гімназіях, громадських організаціях тощо [51].

Головна мета «Pro Coaching» полягає у формуванні творчої особистості, яка здатна в житті ставити перед собою цілі та прагне розвиватися.

Відвідуючи тренінг «Ефективна підготовка батьків» батьки вчаться розуміти почуття дітей, висловлювати свої побажання, толерантно керувати неприйнятною поведінкою дітей, конструктивно розв'язувати будь-які суперечливі ситуації, виховувати у дитини почуття відповідальності та зміцнювати її впевненість у собі.

В Болгарії ідеї Томаса Гордона поширює «Гордън трейнінг България». Ця навчальна організація є представником асоціації «Гордон Трейнінг Інтернешенел». Вона відома проведенням тренінгів за програмою «Ефективна підготовка батьків» [48].

Поширенням ідей Томаса Гордона у Великобританії займається організація «Gordon Training UK» [57], яка сприяє набуттю батьками спеціальних навичок для застосування саме конкретно в певній сім'ї. Протягом навчання батьки опановують такі найголовніші теми, як «Належність проблеми», «Активне слухання», «Я-повідомлення», «Безпрограшне розв'язання конфліктних ситуацій».

Представником «Гордон Трейнінг Інтернешенел» у Греції є «Gordon Training Hellas», що також проводить спеціальні семінари для батьків з метою

дати можливість їм набути навички ефективного спілкування і конструктивного розв'язання конфліктів [46].

В Австралії існує Австралійський інститут навчання ефективності (Effectiveness Training Institute of Australia), що організовує для всіх бажаючих курси за програмами асоціації «Гордон Трейнінг Інтернешенел», серед яких є й «Ефективна підготовка батьків» [9].

Випускники-батьки даного інституту підтверджують покращання взаємовідношень з дітьми завдяки набуттю вмінь долати стреси та керувати негативними емоціями.

В Естонії з 2009 року працює центр «Sina ja Mina» [54], в який входить «Сімейна школа Гордона», мета якої довести до свідомості людей важливість оволодіння дієвими ефективними практиками виховання для побудови конструктивних сімейних стосунків.

Світоглядною основою курсу є визнання цінності кожної людини через гуманістичний підхід. Пройшовши даний курс, батьки навчаються зміцнювати стосунки з дітьми, вибудовувати їх таким чином, щоб обидві сторони залишилися задоволеними. «Сімейна школа Гордона» підкреслює згубність і негативні наслідки покарань, а тому пропонує більш дієві альтернативні методи.

3.3. Чи потрібна система навчання Томаса Гордона в українській освіті?

Дослідження діяльності асоціації «Гордон Трейнінг Інтернешенел» та аналіз даних щодо розповсюдження ідей комунікативної педагогіки в багатьох країнах світу засвідчили, що розроблена і впроваджена у навчальний процес педагогічна система Томаса Гордона протягом багатьох десятиліть демонструє позитивні результати. Слід зазначити, що встановлення взаємовідношень є однією з головних проблем, яку досить важко подолати самотійно. Про це свідчить той факт, що величезна кількість спеціалістів зіштовхується з даною

проблемою. Саме тому всі теоретико-практичні напрацювання Томаса Гордона вважаються дієвою психолого-педагогічною допомогою у процесі налагодження позитивних міжособистісних стосунків не лише серед батьків і вчителів, а й серед співробітників у різних галузях професійної діяльності. Безсумнівно, розвиток неперервної освіти протягом життя, що зараз набирає обертів в Україні, незабаром викличе необхідність використання ідей Томаса Гордона на різних рівнях системи освіти та професійного становлення в Україні.

Контрольні запитання до розділу 3

1. Чому наукова спадщина Томаса Гордона викликає надзвичайний інтерес у світового педагогічного товариства?
2. У якому колі читачів надзвичайно популярні книги Томаса Гордона? Скількома мовами перекладені праці вченого?
3. Завдяки кому відбувається популяризація та розповсюдження ідей Томаса Гордона?
4. Коли була заснована асоціація «Гордон Трейнінг Інтернешенел»? Базуючись на яких засадах, вона пропонує навчання своїм слухачам?
5. У яких країнах відкриті філії асоціації?
6. Хто така Лінда Адамс? Назвіть її відомі книги.
7. Що ви знаєте про Мішель Адамс?
8. За якими навчальними програмами здійснює свою діяльність «Гордон Трейнінг Інтернешенел»?
9. Охарактеризуйте навчальні курси з основних програм. Якими навичками оволодівають слухачі після закінчення курсів?
10. Проаналізуйте роботу філій асоціації «Гордон Трейнінг Інтернешенел».

ВИСНОВКИ

Сім'я є першим досвідом дитини щодо засвоєння правил та норм поведінки, набуття вмінь спілкування та побудови міжособистісних взаємовідносин. Саме вона забезпечує дитину основами фізичного, інтелектуального й морального розвитку.

На формування стилю поведінки та на психічне здоров'я дитини досить суттєво впливає взаємодія між дорослими та дітьми. Позитивному спілкуванню сприяє відчуття у дитини уваги й турботи дорослих. Завдяки їх позитивному прикладу дитина вчиться співчуттю, співпереживанню, вмінню радіти за когось, оцінюванню себе та інших, вмінню враховувати чужу точку зору.

На сьогодні виокремлено низку стилів виховання та виховних стратегій залежно від віку, статі, поглядів, позицій [64].

Наприклад, коли мова йде про авторитетний стиль виховання, мається на увазі високий рівень контролю за одночасно теплих стосунків. Відносини між батьками та дітьми будуються на взаємній повазі та довірі. Батьки відкрито спілкуються, обговорюючи з дітьми будь-які проблемні питання та вислуховуючи думки одне одного, разом приймають рішення щодо подальших дій. Батьки з повагою ставляться до запитів дітей, разом з тим твердо вимагають дотримання дисципліни, в результаті чого у дітей формується належна соціальна поведінка, адекватне сприймання зауважень, відповідальність та здатність до самоконтролю.

Щодо авторитарного стилю сімейного виховання, тут також домінує високий рівень контролю, але спостерігаються холодні взаємостосунки. У таких сім'ях батьки здебільшого категоричні, непоступливі, нав'язують свою думку, суворо контролюють дії дітей, придушують будь-яку їхню ініціативу. В результаті дітям не вистачає батьківського тепла, підтримки, права власного голосу, через що у подальшому вони виростають боязкими, пасивними, залежними, дратівливими, а часом, навіть, агресивними.

Ліберальний стиль сімейного виховання відрізняється теплими, відкритими для спілкування відносинами. Так як керівна роль батьків у таких сім'ях незначна, важко передбачити подальші можливі дії та вчинки дитини, оскільки вони залежатимуть від середовища, яке оточуватиме дитину.

Для індіферентного стилю сімейного виховання характерні низький рівень контролю і холодні взаємовідношення. Такі батьки зайняті власними проблемами, закриті для спілкування. Вони байдужі до потреб і запитів дітей, в результаті чого діти ростуть невпевненими, хвалькуватими та «черствими» до оточуючих.

Слід наголосити, що становлення нової особистості, перш за все, відбувається в сімейній атмосфері, а тому значною мірою залежить від обраного батьками стилю виховання [64].

Гармонійні взаємовідношення між батьками та дітьми базуються на гуманному ставленні до дитини. Саме завдяки сприйняттю її як повноцінного члена сім'ї, врахуванню інтересів і бажань, у дитини з'являється можливість пізнати складну систему людських взаємин. Кожна людина набуває характерних їй якостей та відповідної поведінки протягом життя.

Вчення американського науковця Томаса Гордона також ґрунтується на почуттях гуманізму та толерантності [63].

Томас Гордон у своїх працях підкреслював і пропагував важливість побудови демократичних взаємовідносин між батьками і дітьми. Для покращання їх міжособистісних стосунків та уникнення конфліктних ситуацій батькам необхідно оволодівати ефективними комунікативними навичками.

У даному посібнику розглядаються концептуальні засади підготовки батьків до ефективного виховання дітей та пропонуються стратегії і методи підготовки батьків до ефективного спілкування з дітьми.

Серед найголовніших перешкод на шляху побудови позитивних взаємовідносин між батьками і дітьми Томас Гордон виокремлював такі: уявлення про ідеальних батьків, рівень їх толерантності та сприймання дитини такою, якою вона є, нещире ставлення до дитини (показна невимогливість або

показне невдоволення батьків), невміння розрізняти «приналежність» проблеми (чи то дитини, чи то батьків).

У посібнику розглядаються такі головні бар'єри на шляху до ефективного спілкування між батьками та дітьми, як: наказ; загроза; моралізація; повчання; звинувачення; висміювання; сарказм.

Як зауважував Томас Гордон, у процесі спілкування з дітьми батькам важливо застосовувати стратегії, які не занижують самооцінку дитини та не змушують її відчувати неповноцінність і замикатися у собі.

До таких комунікативних стратегій Томас Гордон відносив мову сприймання, комунікативні висловлювання, активне слухання, безпрограшне розв'язання конфліктних ситуацій.

Завдяки своїм ідеям ефективного спілкування, Томас Гордон увійшов у педагогічну науку та залишається надзвичайно актуальним у нашому нинішньому світі.

ГЛОСАРІЙ

Активне слухання – це виявлена в ході розмови зворотна реакція батьків на проблему дитини, спрямована на уникнення комунікаційних блоkad; це засіб, який сприяє дієвості педагогічних прийомів, допомагаючи прояснити питання-проблеми; створює клімат, у якому діти вільно думають і дискутують; сприяє педагогічній комунікації; це взаємодія дорослого і дитини у процесі розмови, в ході якої дорослий реагує на проблему дитини.

«Відмички» – спеціальні звернення, які використовують батьки для того, щоб підбадьорювати дитину і не давати їй можливості замикатися в собі («Мені цікаво те, що ти кажеш», «Чи не хочеш продовжити?»).

Вікно поведінки – метод проектування поведінки дитини в площину різних точок зору людей, які з нею взаємодіють; використовується для розмежування приналежності проблеми з метою конструктивного її розв'язання і з'ясування прийнятності або неприйнятності поведінки вихованців.

12 бар'єрів – це типи висловлювань, що блокують міжособистісне спілкування; головні перешкоди на шляху встановлення конструктивних взаємовідношень між батьками і дітьми.

Зіткнення – поняття, яке застосовується, коли мова йде про конфлікти цінностей або переконань, під час яких вихованці відмовляються вирішувати свої проблеми звичним шляхом і потребують консультативної допомоги.

Комунікація – процес взаємообміну інформацією, який має свої внутрішні закони і базується на певній системі усталених культурних норм.

Комунікативна педагогіка – розглядає виховання як нелінійний процес, у якому головне місце займають міжособистісні стосунки і в якому досягається кінцевий консенсус учасників. Навчання, згідно із комунікативною педагогікою, засноване на ідеї створення комунікативного поля. При цьому комунікативна педагогіка прагне до симетрії вихователя і вихованця, не визнає відносин підкореності та залежності [Костомаров В. // Пед-ка. – 1993. - №5 – с.12].

Комунікативна діяльність – взаємодія живих істот, їх цілеспрямовані й активні дії з явищами і предметами дійсності на основі обміну інформацією.

Комунікативні бар'єри – абсолютна чи відносна перешкода ефективній комунікації, що суб'єктивно пережита чи реально наявна у комунікації, причинами якої є мотиваційно-операційні, індивідуально-психологічні, соціально-психологічні особливості суб'єктів комунікації.

Конфлікт – зіткнення протилежно направлених, несумісних тенденцій у свідомості окремої особи в міжособистісних відносинах в групі, пов'язане з гострими негативними емоційними переживаннями [Циба В.Т. // Системна соціальна психологія. – К., 2006].

Конфронтація – поведінка, мотивована самозбереженням, або акт необхідного егоїзму у самому безпосередньому значенні цього слова.

Майстерність – вияв найвищої форми активності особистості батьків у процесі виховання дітей, активності, що ґрунтується на гуманізмі і розкривається в доцільному використанні методів і засобів педагогічної взаємодії у кожній конкретній ситуації.

Механізми пристосування дитини (копінг-механізми) – це захисні реакції дитини на негативне ставлення до нього батьків і на той дискомфорт, який вона при цьому відчуває.

Механізми пристосування батьків (копінг-механізми) – це захисні реакції батьків на негативне ставлення до них дитини і на той дискомфорт, який вони при цьому відчувають.

Мова сприймання – ефективна альтернатива перешкодам на шляху встановлення конструктивних взаємовідношень між батьками і дітьми.

Мова схвалення інтегрує такі елементи: демонстративність акцептації, невторчання у справи дітей, пасивне слухання.

Модель Гордона – це схема ідей комунікативної педагогіки Томаса Гордона, яка передбачає симетричні міжособистісні стосунки без «переможців» і «переможених».

Мозкова атака – інтерактивна технологія, яка стимулює мозкову активність дітей, їх творчий та інноваційний потенціал для виявлення нових ідей і рішень [Орловська О. // Підготовка майбутнього вчителя до виховання толерантності в учнів старшої школи США. – К., 2011].

«Належність» проблеми – це правильне визначення того, кому саме (батькам чи дитині) належить існуюча проблема, з метою конструктивного її вирішення.

Пасивне слухання – могутній невербальний засіб, який дозволяє дитині відчувати прийняття батьками і ділитися з ними своїми проблемами.

Педагогічна майстерність – це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі.

Педагогічна система Томаса Гордона спрямована на встановлення взаємно симетричних міжособистісних стосунків без «переможців» і «переможених»; включає ефективне навчання і застосування стратегій демократичної комунікації та подолання перешкод успішного спілкування.

Перемикання передач – перехід від я-повідомлень до активного слухання, що дає змогу перейти від «наступу» під час протистояння іншій людині, до «відступу» за допомогою активного слухання.

«Підтверджуючі реакції» – невербальні натяки (позитивне кивання головою, нахили, усмішка, жести) і вербальні натяки («ага», «ах», «розумію»).

Стратегія – підхід (метод авторитарного спілкування, метод ліберального спілкування, метод «безпрограшного» розв'язання конфлікту).

Ти-повідомлення – повідомлення про оцінку стану співрозмовника; невдалі для передачі почуттів батьків, так як у більшості випадків розуміються дитиною або з точки зору того, що вона повинна робити, або наскільки вона погана.

Я-повідомлення – повідомлення про оцінку стану (почуття, емоції) того, хто говорить; ефективні в плані впливу на дитину з метою змінення її поведінки, неприйнятної для батьків; використовуються з наміром висловити власні почуття, переживання, думки, не змушуючи слухача відчувати свою провину за їх виникнення.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. About Dr. Thomas Gordon [Електронний ресурс] / – Режим доступу: [http:// www.gordontraining.com/thomas-gordon/about-dr-thomas-gordon-1918-2002/](http://www.gordontraining.com/thomas-gordon/about-dr-thomas-gordon-1918-2002/) – Назва з екрана.
2. About Gordon Training International [Електронний ресурс] / – Режим доступу: [http:// www.gordontraining.com/ who-we-are/about-gordon-training-international/](http://www.gordontraining.com/who-we-are/about-gordon-training-international/) – Назва з екрана.
3. Adams L., Lenz E. Effectiveness training for women / Linda Adams, Elinor Lenz. – A Perigee Book. – 1979. – 223 p.
4. Adams L., Lenz E. Be your best / Linda Adams, Elinor Lenz. – A Perigee Book. – 1989. – 240 p.
5. Adams M. [Електронний ресурс] / Michele Adams / – Режим доступу: <http://www.gordontraining.com/leadership-training-bloggers/michelle-adams/> – Назва з екрана.
6. Berger E., M.R. Riojas-Cortez. Parents as partners in education. Publisher: Pearson; 9 edition (March 6, 2015). – 400 pages
7. Carew J., Goodman E., Grotberg E., Katz L., Wattenberg W., Ziglar E., Cascione R. (1980). Parenting in a changing society. Washington DC: National Institute of Education.
8. Conflict Resolution Workshop (C.R.W.) [Електронний ресурс] / – Режим доступу: [http:// www.gordontraining.com/ workplace-programs/conflict-resolution-workshop-c-r-w/](http://www.gordontraining.com/workplace-programs/conflict-resolution-workshop-c-r-w/) – Назва з екрана.
9. Effectiveness Training Institute of Australia (ETIA) Ltd [Електронний ресурс] / – Режим доступу: <http://www.etia.org> – Назва з екрана.
10. Free Resources. [Електронний ресурс] / – Режим доступу: <http://www.gordontraining.com/free-resources/> – Назва з екрана.
11. Gordon Th. The autobiography of Dr. Thomas Gordon. / Thomas Gordon. // Dr. Thomas Gordon and Gordon Training International. – Copyright 2002, 2004. – 37 p.

12. Gordon Th. Parent Effectiveness Training. The Proven Program for Raising Responsible Children. / Thomas Gordon. – Three rivers press. New York, 2000. – 365 p.

13. Gordon Th. Teacher Effectiveness Training. The Program Proven to Help Teachers Bring Out the Best in Students of All Ages. / Thomas Gordon. – Three rivers press. New York. – 2003. – 344 p.

14. Gordon Th. Leader Effectiveness Training. Proven Skills for Leading Today's Business into Tomorrow. / Thomas Gordon. – A Perigee Book. New York. 2001. – 307 p.

15. Gordon Th. Discipline that Works. Promoting Self-Discipline in Children. (formerly titled Teaching Children Discipline at Home and at School). / Thomas Gordon. – A Plume Book. New York. 1989. – 258 p.

16. Gordon Th. Things I never told my parents [Электронный ресурс] / Th. Gordon. – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/free-parenting-articles/things-i-never-told-my-parents> – Назва з екрана.

17. Gordon Th. Father Knows Best? [Электронный ресурс] / Th. Gordon. – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/> – Назва з екрана.

18. Gordon Th. What does the 'Effective parent' do? [Электронный ресурс] / Th. Gordon. – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/free-parenting-articles/what-does-the-effective-parent-do/> – Назва з екрана.

19. Gordon Th. Can parents change their attitudes? [Электронный ресурс] / Th. Gordon. – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/free-parenting-articles/can-parents-change-their-attitudes/> – Назва з екрана.

20. Gordon Th. Are you listening without empathy? [Электронный ресурс] / Th. Gordon. – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/free-parenting-articles/are-you-listening-without-empathy/> – Назва з екрана.

21. Gordon Th. Running into resistance to I-messages [Электронный ресурс] / Th. Gordon. – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/free-parenting-articles/running-into-resistance-to-i-messages> – Назва з екрана.

22. Gordon Th. How to uncover hidden needs [Электронный ресурс] / Th. Gordon. – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/free-parenting-articles/how-to-uncover-hidden-needs/> – Назва з екрана.

23. Gordon Th. Get what you need every time: method III [Электронный ресурс] / Th. Gordon. – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/free-parenting-articles/get-what-you-need-every-time-method-iii/> – Назва з екрана.

24. Gordon Th. Being an effective parent isn't a matter of luck [Электронный ресурс] / Th. Gordon. – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/free-parenting-articles/being-an-effective-parent-isnt-a-matter-of-luck/> – Назва з екрана.

25. Gordon Th. The mechanics of rewards [Электронный ресурс] / Th. Gordon. – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/free-parenting-articles/the-mechanics-of-rewards/> – Назва з екрана.

26. Gordon Th. Behind the scenes of control [Электронный ресурс] / Th. Gordon. – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/free-parenting-articles/behind-the-scenes-of-control/> – Назва з екрана.

27. Gordon Th. The idea of punishment [Электронный ресурс] / Th. Gordon. – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/free-parenting-articles/the-idea-of-punishment/> – Назва з екрана.

28. Gordon Th. The idea of rewards [Электронный ресурс] / Th. Gordon. – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/free-parenting-articles/the-idea-of-rewards/> – Назва з екрана.

29. Gordon Th. Reward and punish your child - really? [Электронный ресурс] / Th. Gordon. – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/free-parenting-articles/reward-and-punish-your-child-really/> – Назва з екрана.

30. Gordon Th. The four kinds of authority [Электронный ресурс] / Th. Gordon. – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/free-parenting-articles/the-four-kinds-of-authority/> – Назва з екрана.

31. Gordon Th. Do children need authority? [Электронный ресурс] / Th. Gordon. – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/free-parenting-articles/do-children-need-authority/> – Назва з екрана.

32. Gordon Th. Should I be a strict or lenient parent? [Электронный ресурс] / Th. Gordon. – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/free-parenting-articles/should-i-be-a-strict-or-lenient-parent/> – Назва з екрана.

33. Gordon Th. Other-imposed discipline vs.self-discipline [Электронный ресурс] / Th. Gordon. – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/free-parenting-articles/other-imposed-discipline-vs-self-discipline/> – Назва з екрана.

34. Gordon Th. Using PET with infants [Электронный ресурс] / Th. Gordon. – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/free-parenting-articles/using-p-e-t-with-infants/> – Назва з екрана.

35. Gordon Th. Families need rules [Электронный ресурс] / Th. Gordon. – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/free-parenting-articles/families-need-rules/> – Назва з екрана.

36. Gordon Th. Why we say 'yes' when we want to say 'no' [Электронный ресурс] / Th. Gordon. – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/free-workplace-articles/why-we-say-yes-when-we-want-to-say-no/> – Назва з екрана.

37. Gordon Th. The language of love [Электронный ресурс] / Th. Gordon. – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/free-parenting-articles/the-language-of-love/> – Назва з екрана.

38. Gordon Th. The power of PET [Электронный ресурс] / Th. Gordon. – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/free-parenting-articles/the-power-of-p-e-t/> – Назва з екрана.

39. Gordon Th. Paying attention to children [Электронный ресурс] / Th. Gordon. – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/free-parenting-articles/paying-attention-to-children/> – Назва з екрана.

40. Gordon Th. A credo for your relationships with others [Электронный ресурс] / Th. Gordon. – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/free-workplace-articles/a-credo-for-your-relationships-with-others/> – Назва з екрана.

41. Gordon Th. Emotional intelligence and the Gordon Model [Электронный ресурс] / Th. Gordon. – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/free-workplace-articles/emotional-intelligence-and-the-gordon-model/> – Назва з екрана.

42. Gordon Th. The 'Apparent magic' of the Gordon Model [Электронный ресурс] / Th. Gordon. – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/free-workplace-articles/the-apparent-magic-of-the-gordon-model/> – Назва з екрана.

43. Gordon Th. How to shift gears when you're stalled [Электронный ресурс] / Th. Gordon. – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/free-workplace-articles/how-to-shift-gears-when-youre-stalled/> – Назва з екрана.

44. Gordon Th. How do you deal with inner conflict? [Электронный ресурс] / Th. Gordon. – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/free-workplace-articles/how-do-you-deal-with-inner-conflict/> – Назва з екрана.

45. Gordon Thomas (psychologist). [Электронный ресурс] / T. Gordon. – Режим доступа: [http://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Gordon_\(psychologist\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Gordon_(psychologist)) – Назва з екрана.

46. Gordon Training Hellas [Электронный ресурс] / – Режим доступа: – Parent Programs <http://www.gordonhellas.gr/> – Назва з екрана.

47. Gordon Training News [Электронный ресурс] / – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/gordon-training-news/> – Назва з екрана.

48. Гордън трейнинг България [Электронный ресурс] / – Режим доступа: <http://gordonbulgaria.com/?lang=en> – Назва з екрана.

49. Parent Programs [Электронный ресурс] / – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/parent-programs/> – Назва з екрана.

50. Personal Development Program. [Электронный ресурс] / – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/personal-development-program/> – Назва з екрана.

51. Pro Coaching [Электронный ресурс] / – Режим доступа: <http://www.procoaching.eu/ru/node/93> – Назва з екрана.

52. School Programs [Электронный ресурс] / – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/school-programs/> – Назва з екрана.

53. School Programs [Электронный ресурс] / – Режим доступа: <http://www.gordontraining.com/school-programs/> – Назва з екрана.

54. Sina ja Mina [Електронний ресурс] / – Режим доступу: <http://www.sinamina.ee/ru/semoinoi/o/> – Назва з екрана.
55. Synergistic Selling [Електронний ресурс] / – Режим доступу: <http://www.gordontraining.com/workplace-programs/salestraining/> – Назва з екрана.
56. Video Clips of the Gordon Model Skills [Електронний ресурс] / – Режим доступу: <http://www.gordontraining.com/workplace-programs/video-clips-of-the-gordon-model-skills/> – Назва з екрана.
57. Welcome to Gordon Training U.K [Електронний ресурс] / – Режим доступу: <http://www.gordontraining.co.uk/index.html> – Назва з екрана.
58. Workplace Programs [Електронний ресурс] / – Режим доступу: <http://www.gordontraining.com/workplace-programs/> – Назва з екрана.
59. Youth Effectiveness Training (Y.E.T.) [Електронний ресурс] / – Режим доступу: <http://www.gordontraining.com/youth-programs-2/youth-effectiveness-training-y-e-t/> – Назва з екрана.
60. Youth Programs [Електронний ресурс] / – Режим доступу: <http://www.gordontraining.com/youth-programs-2/> – Назва з екрана.
61. Значення сімейного виховання та його методи [Електронний ресурс] / – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/> – Назва з екрана.
62. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук. - метод. посіб. / Іван Андрійович Зязюн. – Міжрегіон. академія упр. персоналом (МАУП). – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
63. Івасішина С.В. Родинне виховання у контексті поглядів В. О. Сухомлинського і сучасної педагогічної думки США // Збірник наукових праць Харківського нац.пед.ун-ту ім. Г. С. Сковороди. – 2008. – № 8.
64. Ісаєва С.Д. Комунікативна педагогіка Томаса Гордона: посібник / С.Д. Ісаєва. – К.: ПП «Сердюк В.Л.», 2014. – 164 с.
65. Кондратюк С.М. Сімейне виховання як важлива умова формування особистості дитини. – Науковий вісник Херсонського державного університету. – серія «Психологічні науки». – Випуск 2. Том 1. 2016. – стор. 75-78

66. Котиченко А. А. Родинне виховання в США [Електронний ресурс] / – Режим доступу: <http://intkonf.org/kotichenko-a-a-rodinne-vihovannya-v-ssha/> – Назва з екрана.

67. Кравченко Т. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: [монографія] / Т. Кравченко. – К.: Фенікс. 2009. – 416 с.

68. Лещенко М. Щастя дитини – єдине дійсне щастя на землі: до проблеми педагогічної майстерності: навч.-метод. посіб. / Марія Лещенко. – К.: АСМІ, 2003. – Ч.І. – 304 с.

69. Мещерякова С. Психологическая готовность к материнству / С.Мещерякова // Вопросы психологии. – 2000. – № 5. – С.18-27

70. Педагогіка сімейного виховання [Електронний ресурс] / – Режим доступу: http://pidruchniki.com/81714/pedagogika/pedagogika_simeynogo_vihovannya – Назва з екрана.

71. Фіцула М. Педагогіка: [навч. посібник] / М. Фіцула. – К.: Видавн. центр «Академія». 2001. – 528 с.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Ісаєва Світлана Дмитрівна

КОМУНІКАТИВНА ПЕДАГОГІКА
ТОМАСА ГОРДОНА
ДЛЯ БАТЬКІВ

Посібник

Підписано до друку 24.08.2020 р.
Формат 60*84/60 Наклад 100 прим.
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 9,3 Обл.-вид. арк. 7,3
Друк ПП «Сердюк В.Л.» Свідоцтво про реєстрацію
Серія ДК №3360 від 30.12.2008 р.